

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu: 3. serija - vol. XXVI-XXVII

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1994**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:642343>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

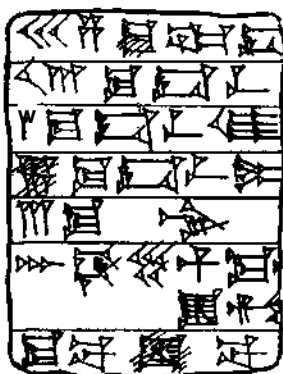
UDK 902/904

ISSN 0350 - 7165

VJESNIK

ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

3. SERIJA - VOL. XXVI-XXVII.
1993 - 1994.

VAMZ 3. SERIJA

VOL. XXVI-XXVII, str. 1-176

ZAGREB 1994.

Časopis kojije prethodio:

ARKIV ZA POVJEŠTNICU JUGOSLAVENSKU, I. (1852); II. (1852);
ARKIV ZA POVJEŠTNICU JUGOSLAVENSKU, III. (1854); IV. (1857); V. (1859); VI. (1863); VII. (1863); VIII. (1865); IX. (1868); X.
(1869); XI. (1872); XII. (1875).

Dosadašnje serije VJESNIKA:

VIESTNIK NARODNOGA ZEMALJSKOGA MUZEJA U ZAGREBU, I. (1870); II. (1876).
VIESTNIK HRVATSKOGA ARHEOLOGIČKOGADRUŽTVA, I. (1879); II. (1880); III. (1881); IV. (1882); V. (1883); VI. (1884); VII.
(1885); VIII. (1886); IX. (1887/), X. (1888); XI. (1889); XII. (1890); XIII. (1891) XIV. (1892).
VJESNIK HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA, N.S., I. (1895); II. (1896-98); III. (1898); IV. (1899-1900); V. (1901); VI.
(1902); VII. (1903-04); VIII. (1905); IX. (1906-09); XI. (1910-1911); XII. (1912); XIII. (1913-14); XIV. (1915-19); XV. (1928); XVI. (1935);
XVII. (1936); XVIII-XXI. (1937-1940); 1-2, XXII-XXIII. (1941-42); XXIV-XXV. (1943-44 - otisnuto samo str. 1-64 + 9 T.)
VJESNIK ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU, 3. serija, I. (1958); II. (1961); III. (1968); IV. (1970); V. (1971); VI-VII. (1972-73);
VIII. (1974); IX. (1975); X-XI. (1977-78); XII-XIII. (1979-80); XIV. (1981); XV. (1982); XVI-XVII. (1983-84); XVIII. (1985); XIX. (1986).
XX. (1987); XXI. (1988); XXII. (1989); XXIII. (1990); XXIV-XXV. (1991-1992).

Nakladnik:

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU, Trg Nikole Šubića Zrinskog 19, Zagreb

Uredništvo

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU, Trg Nikole Šubića Zrinskog 19, Zagreb, p.p. 542

Glavni i odgovorni urednik

ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (Zagreb)

Zamjenik glavnog urednika i tehnički urednik:

IVAN MIRNIK (Zagreb)

Redakcijski odbor:

DUBRAVKA BALEN-LETUNIĆ, ZDENKADUKAT, KATICASIMONI

Izdavački savjet:

STRUČNI KOLEGIJ ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19, Zagreb, p.p. 542

Lektura:

SALIH ISAAC (hrvatski jezik); TIHANARAVLIĆ (francuski jezik); SONIA WILD-BIČANIĆ (engleski jezik)

Prijevod:

IVAN MIRNIK (engleski jezik) NIKOLINA JOVANOVIĆ (engleski jezik), BRANKO PLAVŠIĆ (engleski jezik), EDINA
ALIREJSOVIĆ (francuski jezik), IGOR URANIĆ (engleski jezik)

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu izlazi jednom godišnje

IZDAVANJE ČASOPISA FINANCIRAJU: REPUBLIKA HRVATSKA - MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE,
Strossmayerov trg 4, Zagreb; GRADSKI URED ZA OBRAZOVANJE, KULTURU I ZNANOST - Trg S. Radića 1, Zagreb

NAKLADA 700 PRIMJERAKA

TISAK: TISKARA »VARTEKS« VARAŽDIN

1995.

SADRŽAJ

CONTENTS-INHALT-SOMMAIRE

Izvorni znanstveni radovi	
Original scientific / scholarly papers	
IVOR KARAVANIĆ	
Kamene ruktovrine s nalazišta Spiennes iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu.	7
Stone tools from the site in Spiennes, part of holdings of the Archaeological Museum - Zagreb.	14
ALOJZ BENAC	
Napomene iz problematiku prahistorijske nekropole u Bezdanjači.	21
Remarques sur la problématique de la nécropole préhistorique à Bezdanjača	24
VLASTA BEGOVIĆ DVORŽAK	
Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brijunima.	25
Residential complex in Verige Bay on the Brijuni Islands.	44
BORIS ILAKOVAC	
Ranokršćanski relikvijari Kesenske (<i>Cissa</i>) biskupije iz Novalje na otoku Pagu	47
Early Christian reliquaries from the <i>Cissa</i> Bishopric in Novalja on the island of Pag	65
ZDENKO VINSKI	
Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i bijelih Hrvata.	67
Zur Problematik des alten Iran und Kaukasus mit Hinblick auf die Herkunft der Anten und Weissen Kroaten.	81
The problems of Old Iran and Caucasus with regard to the origin of the Antae and the White Croatians.	83
IVAN MIRNIK	
Skupni nalazi novca iz Hrvatske. X. Skupni nalaz akvilejskih denara 15.st. iz Vukovara.	85
Coin hoards from Coatia. X. Hoard of Aquileian denarii of the 15th c. from Vukovar.	88.
HANS NEUMANN	
Die Keilschrifttexte in der Sammlung des Archäologischen Museums Zagreb.	125
Klinasti natpisi u zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu.	136
IGOR URANIĆ	
Sarkofag i kartonaža Kaipamau.	145
The coffin and the cartonnage of Kaipamaw.	152

BRANKO PLAVŠIĆ, IVAN MIRNIK, ANTERENDIĆ-MIOČEVIĆ, MARVINS. KOGUTT	
X-ray analysis od three Egyptian mummies157
Radiološka analiza triju egipatskih mumija161
PRIKAZI - REVIEWS	
ANDRZEJ SZPUNAR. Die Beile in Polen I. <i>Prähistorische Bronzefunde</i> (Miinchen), IX,16,/1987: Verlag C.H.Beck. 105 str, 57 tabli, popis literature i registar nalazišta (Snježana Vrdoljak)167
JÍŘÍ RÍHOVSKY Die Fibeln in Mahren. <i>Prähistorische Bronzefunde</i> (Stuttgart), XIV,9/1993: Franz Steiner Verlag. 135 str, 25 tabli, kronološka tablica (Nives Majnarić-Pandžić)168
ZDENKO ŽERAVICA. Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina. <i>Prähistorische Bronzefunde</i> (Stuttgart), 1X48/1993.154 str., 50 tabli (Dunja Glogović)170
FREDERICK PEREZ BARGEBUHR. The Paintings of the "New" Catacomb of the Via Latina and the Struggle of Christianity against Paganism. <i>Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften,</i> <i>Philosophisch-historische Klasse</i> (Heidelberg). Jahrgang 1991, 2. Abhandlung 107 stranica, 48 tabli, bibliografija, index (Mirja Jarak)173

IVORKARAVANIĆ

HR-10000 Zagreb, Hrvatska
Arheološki zavod
Filozofskog fakulteta,
Salajeva 3

KAMENI RUKOTVORINE S NALAZIŠTA SPIENNES IZ FUNDUSA ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

UDK 903."631/634" (492)
Izvorni znanstveni rad

Autor obrađuje skupinu kamenih rukotvorina (ručni klinovi, sjekire, strugala i sječiva) s nalazišta Spiennes u Belgiji, nabavljenih još u vrijeme muzejskog kustosa Mijata Sabljara polovicom 19. st. Materijal pripada neolitikumu.

1) UVOD

U fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu čuva se više kamenih rukotvorina s raznih nalazišta zapadne Europe (Francuska, Belgija). Primjerice, na jednom je ručnom klinu naljepnica s podatkom da potječe iz južne Francuske te da ga je kupio Š. Ljubić u Parizu. I taj nam nalaz kazuje kako se potkraj prošlog i početkom ovog stoljeća, osim arheološkim istraživanjima, fundus Muzeja često popunjavao kupnjom reprezentativnih primjeraka i razmjenom arheološkog materijala s drugim institucijama u Europi. Razmjenom je najvjerojatnije Arheološki muzej u Zagrebu postao vlasnikom manje, ali vrlo zanimljive kolekcije litičkog oruđa s nalazišta Spiennes u Belgiji.¹ O tom materijalu u Muzeju postoji skromna dokumentacija, a na osnovi etiketa sa signaturama, koje su prilijepljene za rukotvorine, može se zaključiti da ih je u muzejske knjige uveo M. Sabljar. Nakon što je od Narodnog muzeja nastalo više zasebnih muzeja, muzejske knjige bile su razdijeljene, pa je to vjerojatno razlogom što Arheološki muzej nema potpunu dokumentaciju o spomenutim predmetima koji su prispjeli u vremenu dok još nije samostalno djelovao.

2) NALAZIŠTE

Spiennes je općina u Belgiji poznata po kamenolomima korištenima tijekom neolitika, te po paleolitičkim nalazištima, s musterijskom materijalnom kulturom i izraženom levaloa tehnikom.² H. Breuil i L. Koslowski navode dva nalazišta: prokop Spiennes i Spiennes kamenolom Hlin.³ U prokopu Spiennes razaznali su klaktonijen, ašelejen i levalozjen, eolijen.

1. Zahvaljujem ravnatelju Anti Rendiću-Miočeviću i voditeljici Pretpovijesnog odjela AMZ Dubravki Balen-Letunić što su mi omogućili ovaj rad, te Miljenku Greglu na izradbi crteža.

2. H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte 1, Altsteinzeit*. München, 1966, 310.

3. H. Breuil i L. Koslowski, *Etudes de Stratigraphie Paleolithique dans le Nord de la France la Belgique et l'Angleterre* *L'Anthropologie* (Paris), 44/1934, 249-290.

Na nalazištu su utvrđeni i tragovi neolitika. U kamenolomu Spiennes ustanovili su mezvinijen i više faza levalozjena. Mezvinijen je (nazvan po prokopu Mesvin) primitivni levalozijen. Međutim, naziv levalozijen više se ne rabi za materijalnu kulturu donjeg paleolitika, već samo za tehniku izradbe oruđa koja se počinje rabiti u ašelejenu a čestaje i u musterijenu.

3) METODA OBRADBE

3.1) Oznake

Litički materijal s nalazišta Spiennes koji se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu obuhvaća 29 rukotvorina. Na rukotvorinama je signatura nalazišta (Spiennes), te inventarski broj napisan na ceduljicama, priljepljenima na njih. Na nekoliko primjeraka osim naziva nalazišta upisan je i broj kojim su oni bili označeni, vjerojatno još u Belgiji nakon njihova pronalaska. Na osnovi signature nije jasno o kojem je nalazištu Spiennes riječ a i stratigrafska jedinica unutar nalazišta teško je određiva. Čestaje oznaka Spiennes Gallerie ili *Spiennes L. T. 8S*.

3.2) Metoda

Zbog tako nejasnih signatura i manjkave dokumentacije ovaj rad može jedino dati kataloški opis rukotvorina uz odredbu tipoloških karakteristika što mogu upućivati na razdoblje njihove izradbe.⁴ Na osnovi tipologije moguće je odrediti, prepoznati i razvrstati različite vrste oruđa što ih susrećemo u prapovijesnim slojevima.⁵ Oruđa s nalazišta Spiennes podijeljena su u četiri osnovne skupine: ručni klinovi, sjekire, strugala i sječiva. Ona u većini primjera, svojim obilježjima i značajkama, odudaraju od primjeraka tipičnih za donji i srednji paleolitik.⁶

4) RUKOTVORINE

4.3) Ručni klinovi (T. 1; T. 2)

Ručni su klinovi oruđa klinasta oblika, kojih se bočni rubovi primiču i spajaju u vrhu. Mogli su biti poput sjekire nabijeni na držak. Iako su ručni klinovi karakteristični za donji paleolitik, velika debljina i mala širina mnogih primjeraka iz Spiennesa upućuje na njihovo neolitičko podrijetlo. Moguće je da su neke od tih rukotvorina poluproizvodi pripremljeni za daljnju obradbu glačanjem.

4.4) Sjekire (T. 3; T. 4; T. 5/1, 2)

Sjekire, nabijene na držak imale su vjerojatno sličnu namjenu kao i ručni klinovi. Mogle su biti korištene za sječenje drvene građe, za rascjecanje mesa ili lomljenje kostiju, a pojedini tipovi možda i za kopanje. Ako su dva nasuprotna, kraća ruba rukotvorine istanjena (T. 3/2; T. 4/1), oba su mogla biti korištena kao oštrica, za sječenje. U više primjeraka jedan je rub oštar, a drugi zadebljan (T. 3/4; T. 4/3; T. 5/2). Zadebljan rub upućuje na mogućnost da je oruđe, osim sjekire, bilo i bat. Dio rukotvorina iz ove skupine vrlo su vjerojatno poluproizvodi, a jedan primjerak (T. 4/4) bio je glačan. Ručni klinovi i sjekire obrađeni su s obje strane (dorzalne i ventralne) pa za njih možemo reći da su obostrano obrađena oruđa.

4. Kataloški opis rukotvorina temelji se na uobičajenim pravilima za orijentaciju i nazive pojedinih dijelova litičkog oruđa. Vidi: F. Bordes. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen. Presses du CNRS*, 1988, 57-134; N. M. Brézillon. *La dénomination des objets de pierre taillée. IVe suppl. à Gallia préhistoire* (París), 1983, 15-22; I. Karavanić. Prijedlog osnovnoga strukovnog

nazivlja za srednji i mlađi paleolitik *Opuscula archaeologica* (Zagreb), 16/1993 (1992), 17-20.

5. S. F. Bordes. *The Old Stone Age* New York > Toronto, 1972: McGraw - Hill Book Company, 22.

6. Vidi: R. Bordes. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen. Presses du CNRS* 1988.

4.5) Strugala (T. 5/3,4,5, 6; T 6/1,3)

Strugala se pojavljuju već u donjem paleolitiku, vrlo su česta u srednjem paleolitiku a rijetka u gornjem paleolitiku i neolitiku.⁷ Najkarakterističnija su za musterijen, iako ih rjeđe nalazimo u nekim tipovima te kulture. Na jednom ili više radnih rubova strugala nalazi se dodatna obradba i oni mogu biti izbočeni ravni ili udubljeni. Vrlo su interesantni primjerci velikih strugala iz Spiennesa (T. 5/6; T. 6/1) koja se u takovim oblicima ne pojavljuju u inventarima paleolitičkih nalazišta. Ta oruđa nisu tipična i u ovom su radu uvjetno nazvana strugalima.

4.6) Sječiva (T. 6/2,4, 5)

Sječiva su rukotvorine odbijene od jezgre, dužina kojih je barem dva puta veća od širine.⁸ Na rubovima sječiva česta je obradba, koja može biti namjenska, načinjena u procesu izradbe oruđa ili je pak nastala upotrebom. Jedno sječivo (T. 6/4) ne posjeduje dodatne obradbe po lateralnim rubovima ali su vidljivi tragovi upotrebne obradbe. Spomenuto sječivo dostaje dugačko, tanko i usko, paralelnih i pravilnih lateralnih rubova. Takav oblik sječiva ne dolazi u donjem i srednjem paleolitiku. Iako su u gornjem paleolitiku česta sječiva, spienneski primjerci iz Arheološkog muzeja vrlo vjerojatno potječu iz kasnijeg razdoblja. Jedna je rukotvorina (T. 6/5) uvjetno, na temelju dimenzija (dužina je više od dva puta veća od širine), uvrštena u ovu skupinu, iako je njezina namjena vrlo vjerojatno bila nešto drukčija od sječiva što su većinom služila za rezanje.

5) ZAKLJUČAK

Sve rukotvorine obrađene u ovom radu potječu s nalazišta Spiennes u Belgiji i čuvaju se u Arheološkome muzeju u Zagrebu. S obzirom na tipologiju, uočljivo je da prisutni nalazi ne pripadaju donjem, srednjem ili gornjem paleolitiku, već većinu ih valja pripisati mlađem razdoblju (neolitiku). Premda je moguće da su neka strugala (T. 5/3, 4, 5) musterijenskog podrijetla, rukotvorine iz Arheološkog muzeja u Zagrebu ne pokazuju sličnosti s paleolitičkim oruđem Spiennesa što su ga objavili H. Breuil i L. Koslowski. One možda pripadaju nalazištu prokop Spiennes jer su ondje pronađeni i tragovi neolitika, ali je isto tako moguće da su skupljene na nekom drugom mjestu. Zapažaju se sličnosti s oruđima iz kampinijena i s litičkim oruđem neolitika. Vrlo je vjerojatno da dio oruđa (primjerice pojedini primjerci sjekira ili ručnih klinova) čine poluproizvodi koji su odbijanjem pripremljeni za daljnju obradbu glačanjem, koja nije provedena. Međutim, pojedini su tipovi - sjekire najednom kraju šiljaste a na drugom zatupljene ili one vrlo istanjene obostranom površinskom obradom - u neglačanom obliku mogli biti korišteni i tijekom neolitika.

Valja pripomenuti da se osim primjeraka iz Arheološkog muzeja, nekoliko rukotvorina s istog nalazišta nalazi još u Odjelu za geologiju i paleontologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i u zbirci Geološko-paleontološkog zavoda Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Međutim, zbog nepoznatog konteksta tih kao i ovdje obrađenih nalaza, manjkave dokumentacije i male količine rukotvorina što su vjerojatno izdvojene iz određene cjeline, ne mogu se dobiti znanstveno vrijedniji zaključci. Na osnovi tipologije moguće je ipak ustvrditi da je većinom (sjekire i ručni klinovi) riječ o tipološki i tehnološki homogenoj cjelini koja nije paleolitičkog podrijetla već potječe iz kasnijeg razdoblja (neolitika).

7. F. Bordes. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen Presses du CNRS*, 1988,41.

8. F. Bordes. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen. Presses du CNRS*, 1988,16

KATALOG

RUČNI KLINOVI

1. *Spiennes* - T. 1/1

Ručni klin - dužina 137,2 mm; širina 64,8 mm; debljina 26,0 mm; težina 210 g

Oruđe ima oblik ručnog klina. Oblik je dobiven vrlo grubom obradbom, obradba je djelomično uočljiva na bočnim rubovima. Na lijevom bočnom rubu obradba je na ventralnoj strani neprekidna. Dio desne bočne strane prekriven je okorinom. Plohak je velik a izbočina je nazubljena. Moguće je i da ruktovrina predstavlja poluproizvod. Olovkom je na ruktovrini napisan broj 79.

2. *Spiennes* - T. 1/2

Ručni klin - dužina 136,0 mm; širina 48,0 mm; debljina 33,3 mm; težina 200 g

Obje strane ruktovrine prekrivene su površinskom obradbom. Dodatna obradba je na oba bočna ruba. Na sredini proksimalnog dijela ruktovrine nalazi se ostatak okorine. Proksimalni dio lijevog bočnog ruba recentno je odlomljen. Na ruktovrini se nalazi ceduljica s brojem 11.

3. *Spiennes 23* - T. 1/3

Ručni klin - dužina 154,3 mm; širina 49,7 mm; debljina 35,2 mm; težina 245 g

Ručni klin obostrano je obrađen. Na jednoj strani su ostaci okorine, dok je druga strana potpuno prekrivena površinskom obradbom i patinom. Bočni se rubovi primiču i spajaju u blago zatupljenom vrhu. Uz signaturu je naveden i podatak *Gallerie*.

4. *Spiennes 48* - T. 1/4

Ručni klin - dužina 153,5 mm; širina 52,0 mm; debljina 25,8 mm; težina 220 g

Površinska obradba prekriva dorzalnu stranu oruđa. Ventralna strana je ravna i na njoj je uočljiva izbočina. Lijevi je bočni rub na proksimalnom dijelu udubljen, a desni je bočni rub udubljen na distalnom dijelu. Bočni su rubovi neravni i primiču se. Proksimalni kraj je tup.

5. *Spiennes 55* - T. 2/1

Ručni klin - dužina 126,0 mm; širina 53,4 mm; debljina 20,9 mm; težina 135 g

Proksimalni rub ručnog klina je ravan. Klin je trokutastog oblika ali je na vrhu blago zaobljen. Objе su bočne strane prekrivene površinskom obradbom. Na distalnom dijelu desnog bočnog ruba je oštećenje tj. jedan je dio odlomljen. Na proksimalnom dijelu ruktovrine je ostatak okorine.

6. *Spiennes 64* - T. 2/2

Ručni klin - dužina 129,5 mm; širina 49,6 mm; debljina 33,3 mm; težina 210 g

Na obje strane ruktovrine površinska je obradba. Proksimalni je kraj zadebljan i nije obrađen. Ruktovrina je prekrivena patinom.

7. *Spiennes 69* - T. 2/3

Ručni klin - dužina 125,8 mm; širina 49,0 mm; debljina 32,4 mm; težina 180 g

Obje su strane prekrivene površinskom obradbom, a sitna dodatna obradba je na distalnom dijelu desnog bočnog ruba i proksimalnom dijelu lijevog bočnog ruba. Na rukotvorini je olovkom napisan podatak *Gallerie*.

8. *Spiennes 78* - T. 2/4

Ručni klin - dužina 135,7 mm; širina 58,3 mm; debljina 39,0 mm; težina 310 g

Oruđe je debelo. Bočni se rubovi u distalnom dijelu primiču i spajaju u zatupljenom vrhu. Površinska obradba prekriva obje strane oruđa; na rubovima je dodatna obradba.

SJEKIRE

9. *Spiennes T. 3/1*

Sjekira - dužina 122,8 mm; širina 61,0 mm; debljina 23,9 mm; težina 255 g

Sjekira je većih dimenzija. Dorzalna strana prekrivena je površinskom obradbom, a ventralna strana je glatka. Distalni (poprečni) rub je obrađen i blago izbočen. Obradba je na bočnim rubovima i na proksimalnom rubu. Ventralna strana prekrivena je patinom. Na toj je strani uočljiva izbočina. Rukotvorina je mogla biti nasađena na držak, a ako se nije nalazila na dršku, mogla je poslužiti kao strugalo.

10. *Spiennes* - T. 3/2

Sjekira - dužina 124,0 mm; širina 35,5 mm; debljina 18,0 mm; težina 85 g

Površinska obradba prekriva obje strane oruđa. Sjekira je tanka i izduena. Na jednoj su strani vidljivi tragovi okorine. Distalni i proksimalni kraj stanjeni su obradbom. Rukotvorina je mogla biti uglavljena u držak. Moguće je i da je riječ o poluproizvodu pripremljenom za glačanje.

11. *Spiennes 49* - T. 3/3

Sjekira - dužina 116,5 mm; širina 52,3 mm; debljina 31,0 mm; težina 255 g

Površinska obradba prekriva obje strane sjekire. Distalni rub mogao je biti radni rub i služiti za sječenje udarcem. Dio proksimalnog ruba je odlomljen pa je vjerojatno da je rukotvorina prvobitno imala oblik ručnog klina. Prekrivena je patinom.

12. *Spiennes 59* - T. 3/4

Sjekira - dužina 107,3 mm; širina 45,0 mm; debljina 29,9 mm; težina 155 g

Površinska obradba nalazi se na obje strane oruđa. Distalni je kraj sjekire tanak a proksimalni zadebljan. Kako joj je zadebljan proksimalni kraj, rukotvorina je mogla služiti i kao batić. Prekrivena je patinom. Na rukotvorini je papirić s brojem 131.

13. *Spiennes 60* - T. 4/1

Sjekira - dužina 84,8 mm; širina 43,3 mm; debljina 21,4 mm; težina 70 g

Obradba je vidljiva na oba poprečna ruba. Distalni rub je ravan i lijepo obrađen. Sjekira je mogla biti nabijena na držak. Prekrivena je patinom. Ako se rukotvorina nije nalazila na dršku, ravan je rub mogao biti korišten kao rub strugala.

U. *Spiennes 61* - T. 4/2

Sjekira - dužina 91,6 mm; širina 46,6 mm; debljina 20,3 mm; težina 76 g

Površinska obradba je na obje strane oruđa. Distalni (poprečni) rub oruđa bio je radni rub. Mogao je poslužiti za sječenje udarcem ili kao rub strugala. Velik dio ruktovrine prekriven je patinom.

15. *Spiennes 65* - T. 4/3

Sjekira - dužina 91,0 mm; širina 41,4 mm; debljina 26,3 mm; težina 125 g

Sjekira je debela. Površinska obradba je na obje strane. Distalni je kraj istanjen i vjerojatno je korišten za sječenje. Proksimalni je kraj zadebljan, pa je ruktovrina mogla poslužiti i kao batić. Djelomično je prekrivena patinom. Možda je ruktovrina poluproizvod. Na njoj je zalijepljen papirić s brojem 126.

16. *Spiennes 79* - T. 4/4

Sjekira - dužina 86,5 mm; širina 48,5 mm; debljina 27,3 mm; težina 135 g

Na obje strane je površinska obradba kojom je ruktovrina pripravljena za glačanje. Obje su strane bile glačane. Distalni rub je stanjen i zadebljan pa je trebao biti glavni upotrebn rub. Ruktovrina je poluproizvod jer glačanje nije dovršeno.

11. *Spiennes 89* - T. 4/5

Sjekira - dužina 87,0 mm; širina 68,2 mm; debljina 29,0 mm; težina 200 g

Na distalnom rubu nalazi se obradba. Bočni se rubovi u proksimalnom dijelu primiču, i taj je dio zadebljan. Oruđe je vjerojatno služilo za sječenje udarcem pri čemu je distalni rub bio sječivo, a moglo je posluiti i kao strugalo. Na desnom bočnom rubu i na ventralnoj strani su ostaci okorine. Ventralna je strana bila glačana. Na ruktovrinu je prilijepljen papirić s brojem 10.

18. *Spiennes 93* - T. 4/6

Sjekira - dužina 84,5 mm; širina 68,1 mm; debljina 22,0 mm; težina 160 g

Površinska obradba prekriva obje strane oruđa. Dio ruktovrine je odlomljen, pa je ruktovrina izvorno vjerojatno bila ručni klin; prekrivena je patinom.

19. *Spiennes 112* - T. 5/1

Sjekira - dužina 79,5 mm; širina 68,0 mm; debljina 37,4 mm; težina 235 g

Sjekiraje debela. Prekrivena je površinskom obradbom. Poprečni rub bio je radni rub i izbočen je. Ruktovrina je mogla služiti za sječenje udarcem pri čemu je držana u ruci, jer zbog debljine nije mogla biti nasadena na držak. Mogla je poslužiti i kao strugalo.

20. *Spiennes 133* - T. 5/2

Sjekira - dužina 98,9 mm; širina 35,5 mm; debljina 19,0 mm; težina 77 g

Obradba prekriva obje strane oruđa. Na distalnom dijelu oruđa bočni se rubovi blago primiču. Ruktovrina ima oblik malog ručnog klina. Prekrivena je patinom. Proksimalni dio je zadebljan. Oruđe je moglo biti nasadeno na držak. Moguće je da je riječ o poluproizvodu što je pripremljen za daljnju obradbu glačanjem. Broj je napisan olovkom.

STRUGALA

21. *Spiennes* - T. 5/3

Strugalo - dužina 73,0 mm; širina 75,9 mm; debljina 19,9 mm; težina 83 g

Obradba je na poprečnom rubu strugala. Taj je rub ravan pa oruđe pripada tipu poprečnih ravnih strugala. Dorzalna strana i lijevi bočni rub djelomično su prekriveni okorinom.

22. *Spiennes* - T. 5/4

Strugalo - dužina 64,0 mm; širina 37,9 mm; debljina 12,8 mm; težina 34 g

Rukotvorina pripada tipu jednostavnih ravnih strugala. Obradba je na lijevom bočnom rubu. Na distalnom dijelu tog ruba dva su ureza. Na distalnom dijelu desnog bočnog ruba ostatak je okorine, a sitna obradba i jedan urez na proksimalnom dijelu. Ventralna strana pokazuje izbočinu.

23. *Spiennes* - T. 5/5

Strugalo - dužina 66,9 mm; širina 49,0 mm; debljina 14,9 mm; težina 43 g

Desni bočni rub strugala je udubljen i obrađen. Na njemu je jedan veći i više manjih ureza. Distalni rub je udubljen i obrađen, a izmjenična obradba je na lijevom bočnom rubu. Dorzalna strana sadrži ostatak okorine.

24. *Spiennes 11* -? - T. 5/6

Strugalo - dužina 86,0 mm; širina 92,8 mm; debljina 23,0 mm; težina 155 g

Oruđe nije tipičnog oblika. Na temelju jednog udubljenog ruba sa strmom obradbom možemo ga uvrstiti u udubljena strugala. Dorzalna i ventralna strana djelomično su prekrivene patinom. Signatura je nečitljiva (11 ili 21). Na rukotvorini je ceduljica s brojem 108.

25. *Spiennes 80* - T. 6/1

Strugalo - dužina 103,1 mm; širina 104,0 mm; debljina 40,6 mm; težina 345 g

Oruđe je većih dimenzija. Sva su tri ruba udubljena. Udubljeni se rubovi primiču i spajaju u vrhovima koji su zatupljeni i vjerojatno su također upotrebnii dijelovi oruđa, su. Mogli su posluiti kao grubi šiljci. Na lijevom dijelu dorzalne strane vidljiv je ostatak okorine. Oruđe je prekriveno patinom.

26. *Spiennes 126* - T. 6/3

Strugalo - dužina 77,5 mm; širina 55,5 mm; debljina 20,9 mm; težina 91 g

Obradena su oba bočna ruba te distalni i proksimalni rub strugala. Na distalnom rubu i desnom bočnom rubu obradba je izravna, a na lijevom bočnom rubu obratna, dok je na proksimalnom rubu izmjenična. Strugalo je nazubljeno i prekriveno patinom. Na njemu je ceduljica s brojem 33.

SJEČIVA

27. *Spiennes* - T. 6/2

Sječivo - dužina 122,7 mm; širina 28,8 mm; debljina 12,9 mm; težina 48 g

Veći je dio desnog bočnog ruba odlomljen i obrađen obratnom obradbom. Lijevi bočni rub je nazubljen obratnom obradbom. Na sječivu je papirić s brojem 73.

28. *Spiennes* - T. 6/4

Sječivo - dužina 99,3 mm; širina 28,1 mm; debljina 9,1 mm; težina 31 g

Rukotvorina je tanka, uska i dugačka. Na lijevom bočnom rubu opažaju se tragovi obradbe nastali upotrebom (upotrebna obradba) ili oštećenjem pri iskopavanju. Na dorzalnoj strani dva su vertikalna grebena, a na ventralnoj strani lijepo su uočljivi plohak, izbočina i kolobari.

29. *Spiennes 35* - T. 6/5

Sječivo - dužina 110,0 mm; širina 33,2 mm; debljina 14,7 mm; težina 57 g

Rukotvorinu sam uvjetno uvrstio u skupinu sječiva. Oruđe je sjekoliko, dužina mu je znatno veća od širine, ali je deblje i drukčije obrađeno od ostalih primjeraka uvrštenih u skupinu sječiva. Na lijevom bočnom rubu strma je obradba koja se uspinje do neravnoga grebena. Desni je bočni rub nazubljen. Oruđe je moglo služiti kao sječivo ili strugalo. Prekriveno je patinom i na njemu se nalazi papirić s brojem 68.

SUMMARY

STONE TOOLS FROM SITE IN SPIENNES, PART OF HOLDINGS OF ARCHAEOLOGICAL MUSEUM - ZAGREB

All the tools dealt with here originated in Spiennes (Belgium) and are part of holdings of the Archaeological Museum in Zagreb. They are divided into four groups: hand axes, axes and cleavers, scrapers, blades. They differ from the typical examples of the lower and middle paleolithic. Most likely some of the tools were unfinished products requiring finishing and polishing. Some of the cleavers are sharpend at one end and blunt at the other, or made very thin on both side by surface retouch, in their unpolished state they may have been in use in neolithic times. Because their context is not known and there is no documentation and they represent a small number that were probably selected from other finds no scientifically valuable conclusion are possible. Even so on the basis of typology it is possible to assert that in most cases (hand axes, axes and cleavers) they form a typological and technically homogenous whole which is not paleolithic in origin but is from a later period (neolithic).

Rukopis primljen 24. IV. 1994.

Rukopis prihvaćen 20. V. 1994.

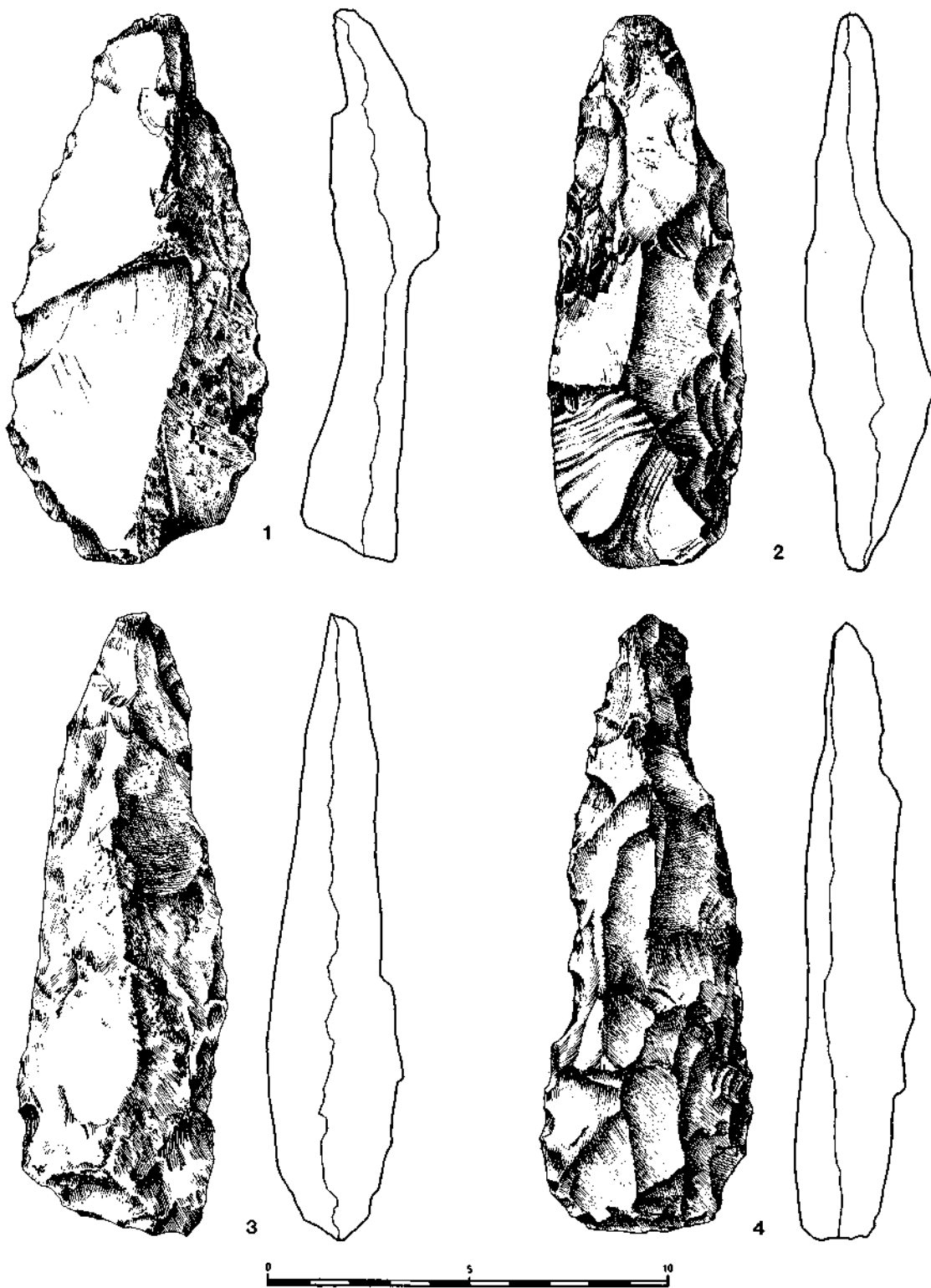

Tabla 1

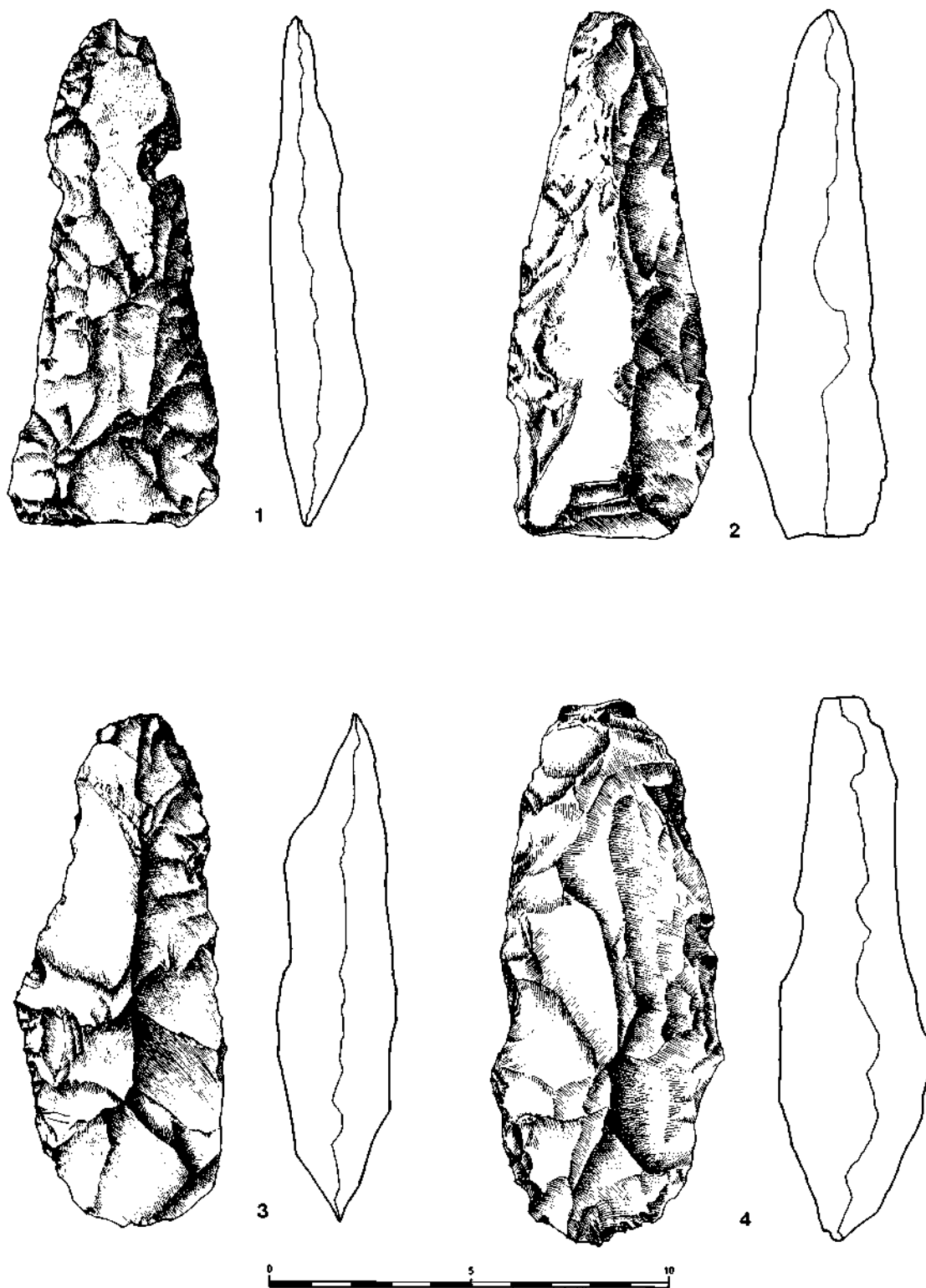

Tabla 2

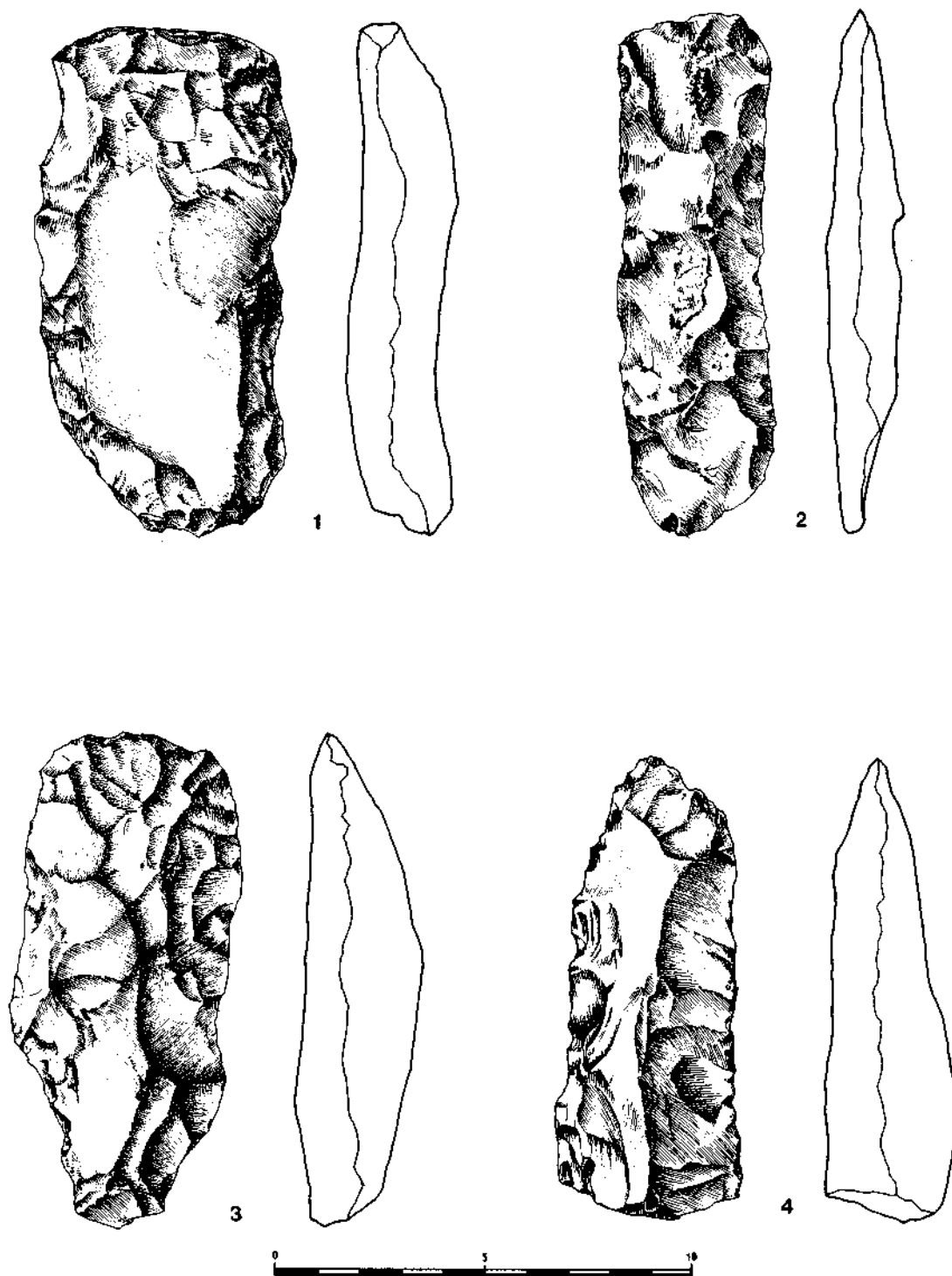

Tabla 3

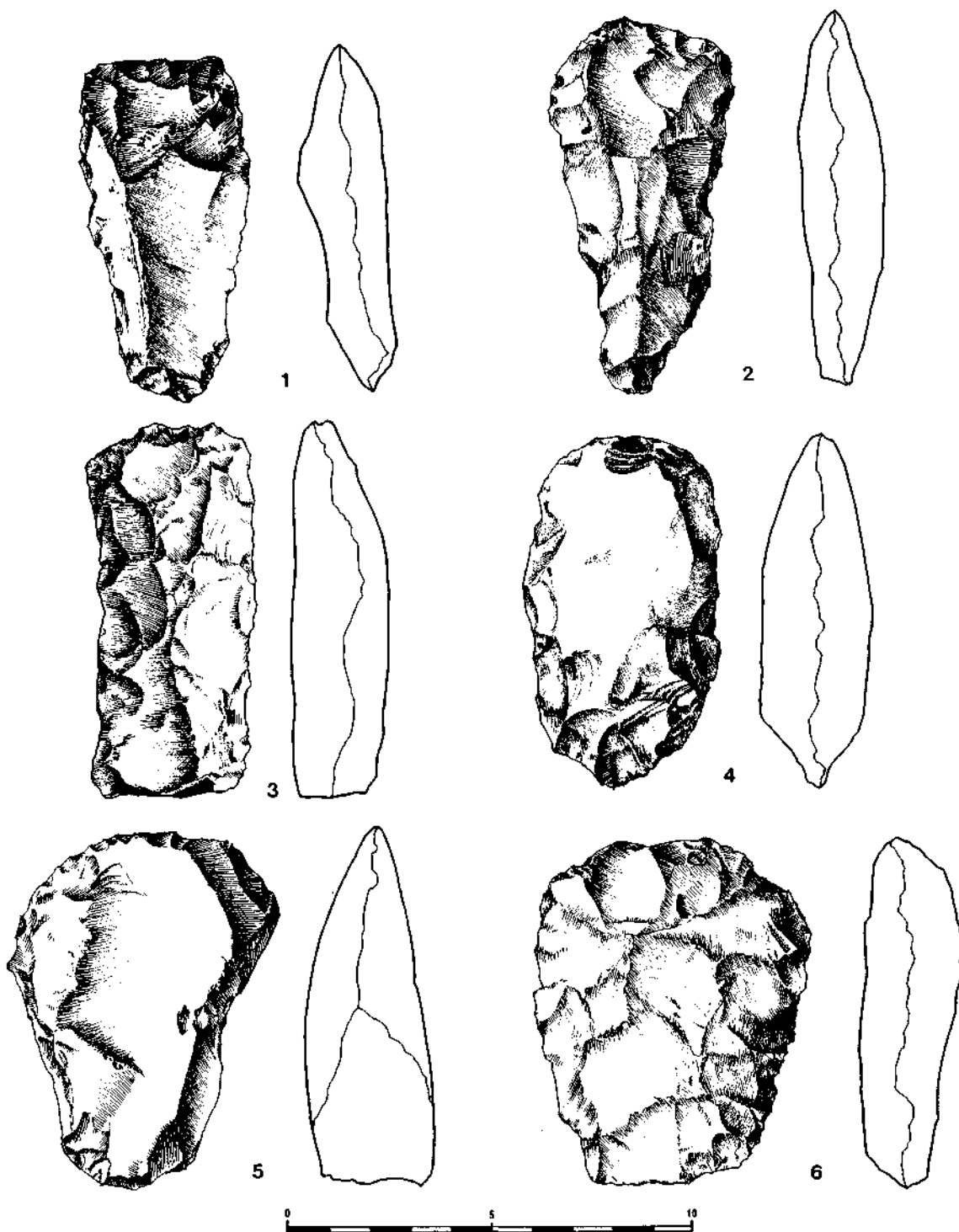

Tabla 4

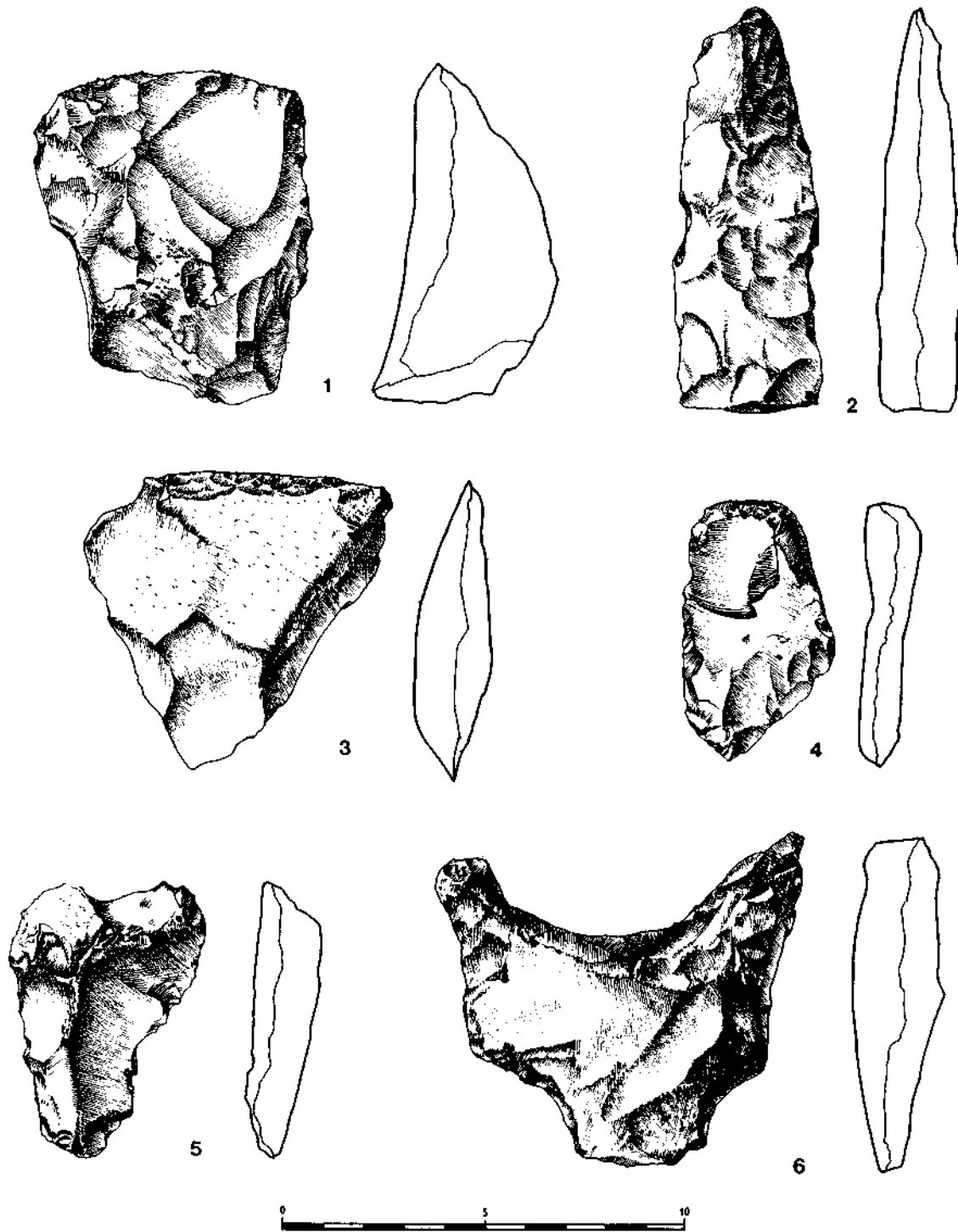

Tabla 5

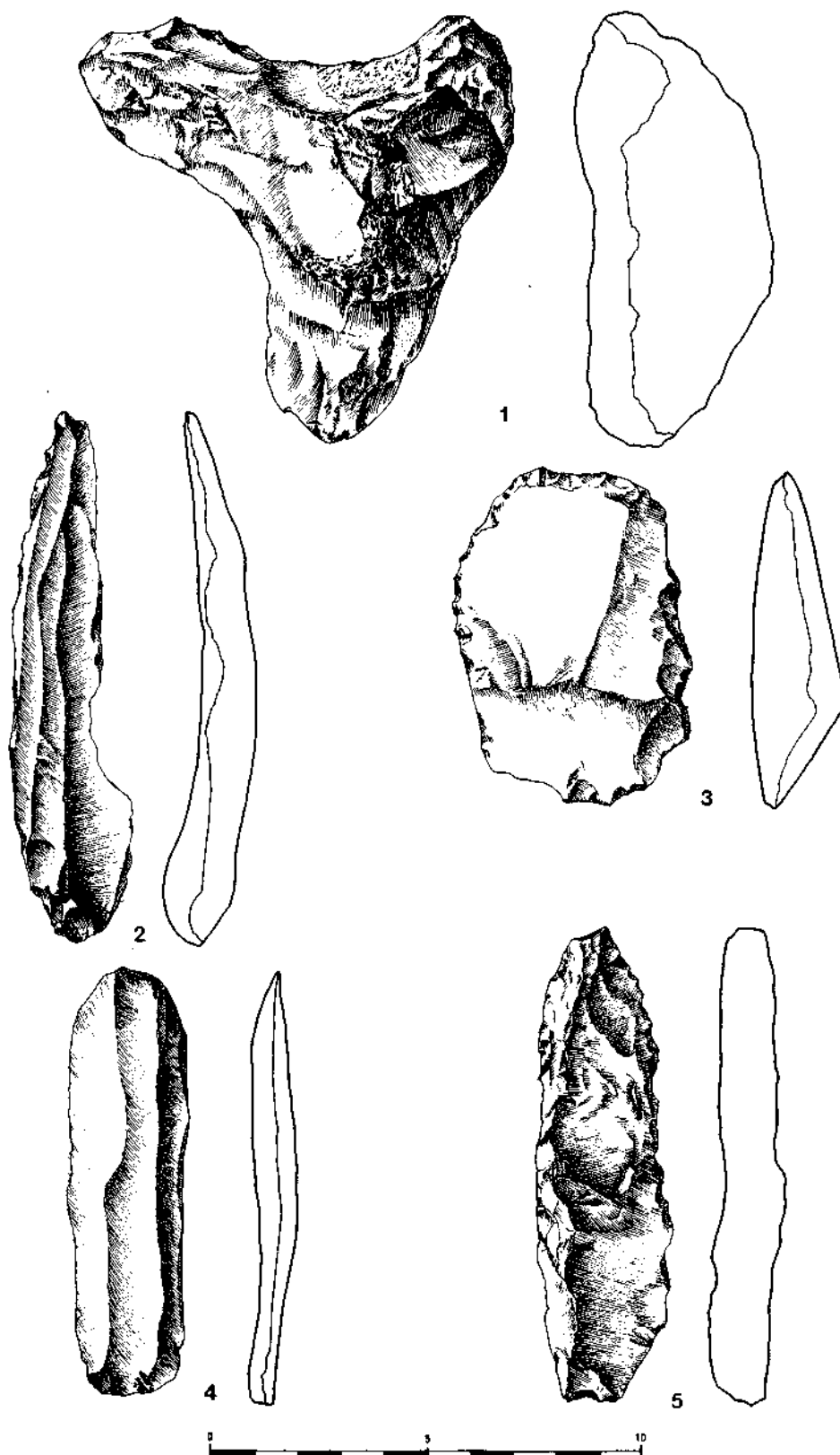

Tabla 6

ALOIZ BENAC

*Centar za balkanološka ispitivanja
Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
6. novembra br. 7, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina*

NAPOMENE UZ PROBLEMATIKU PRAHISTORIJSKE NEKROPOLE U BEZDANJAČI

UDK 903. "636/638" (429.24)

Izvorni znanstveni rad
Posvećeno Ružici Drechsler-Bižić
povodom 70. obljetnice života

U ovom radu autor iznosi nekoliko napomena vezanih za problematiku nekropole srednjeg i kasnog brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina u Lici. Svoja razmatranja veže u prvom redu uz pogrebni ritus i religiju prahistorijskih ljudi tog područja.

Nema nikakve sumnje da je brončanodobna nekropola u Pećini Bezdanjači kod Vrhovina u Lici jedan od izuzetno značajnih fenomena u sferi kulta mrtvih i duhovnog života prahistorijskih ljudi u tom dijelu Balkana. Njeno otkrivanje, iztraživanje i izučavanje arheološka znanost duguje Ružici Drechsler-Bižić, kojoj u znak priznanja i zahvalnosti posvećujem ove svoje napomene.

Osim same Ružice Drechsler-Bižić¹, problemom velike nekropole u Bezdanjači bavili su se u stanovitom opsegu Borivoj Čović i Zdravko Marić, te i neki drugi stručnjaci. Dakako, takav arheološki lokalitet morao je privlačiti pažnju prahistoričara, osobito onih koji se bave brončanim dobom.

Nekropola u Bezdanjači ima dva kronološka horizonta: stariji - srednje brončano doba (Br C / D) i mlađi - kasno brončano doba (Br D / Ha A). S obzirom na takvo datiranje, R. Drechsler-Bižić označava period trajanja nekropole kao protoilirsku fazu². U isto vrijeme ona naglašava da je prethodni period, koji naziva predilirsko doba, relativno slabo poznat³. Sve to znači da japodski teritorij i Japode ona ubraja među šire ilirske teritorije i zajednice.

1. R. Drechsler-Bižić. *Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie*. Beograd, 1971, 90; ista: Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (Zagreb), 3.s., 12-13/1979-80, 27-70; ista: Srednje brončano doba u Lici i Bosni. *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, II. Sarajevo, 1983.

2. R. Drechsler-Bižić, *op.cit.* 1979/80, 43.

^a *Mem.* Sahranjivanje na centralnoj japodskoj teritoriji - noviji rezultati. Sahranjivanje kod Ilira. Beograd, 1979, 277.

Zdravko Marić se, uz obradu japodskih nekropola u dolini Une, osvrće i na područje Like pa razmatra odnose Una - Lika kao posebne dijelove japodskog teritorija. Za formiranje japodske kulture Z.Marić uzima u obzir jednu autohtonu bazu i drugu koju pripisuje nosiocima kulture polja sa žarama (UK). Taj supstrat bi, prema njegovome mišljenju, mogli biti Prailiri, vjerojatno srodni Praliburnima⁴.

Borivoj Čović nastanak nekropole u Bezdanjači datira na kraj jednog još potpuno nerasvijetljenog perioda, koji je prethodio formiranju Japoda. "*Ne možemo ga, stoga, još smatratijapodskim*". Taj autor, dakle, ne govori ni o Predilirima ni o Protoilirima ili Prailirima, nego samo o narodu koji prethodi formiranju japodskih zajednica. Još na prvom ilirskom simpoziju B.Čović je, s relativno dobro fundiranim argumentima, ograničio središnji ilirski teritorij⁵. Tada je prihvaćeno stanovište da Japodi, Liburni i Histri ne pripadaju tom teritoriju, odnosno ne pripadaju ilirskim zajednicama u užem smislu tog pojma. Poslije je to gledište prihvatila većina stručnjaka.

Kada se ovako postave činjenice, čini mi se da kulturne grupe koje su prethodile formiranju japodskih zajednica ne bi trebalo miješati s Predilirima ili Protoilirima. Mogli bi to biti samo Predjapodi ili Protojapodi, koji su prethodili formiranju japodskih zajednica na prijelazu II/I. tisućljeća ste.

Analizirajući keramičke nalaze u Bezdanjači, R.Drechsler-Bižić ukazuje na dvojne značajke tih nalaza. Tako bijedan dio keramičke robe iz Bezdanjače značio regionalnu grupu iz srednjeg i kasnog brončanog doba na prostoru od srednjeg Podunavlja do zapadnih karpatskih područja, dok bi drugi dio bio srodan s protoilirskim tipovima keramike na širem području južno od Save, posebno s građinama srednje i jučne Bosne. Dakako, i ona ne propušta da upozori na utjecaj kulture polja sa žarama sa sjevera⁷.

B.Čović u većoj mjeri razdvaja stariju i mlađu fazu u Bezdanjači. Ta starija bi, prema njegovoj ocjeni, mnogim nitima bila povezana s Dalmacijom, središnjom i južnom Bosnom, Hercegovinom i Crnom Gorom, a mlađa bi pripadala panonskim plemenima kasnog brončanog doba⁸. On, dakle, pretpostavlja određenu smjenu stanovništva, a ne samo značajnije kulturne utjecaje. Treba, međutim, reći da u Lici tada, a i kasnije, u pogrebnom ritusu prevladava inhumacija, što ne bi odgovaralo toj novoj populaciji.

Ako se prihvati analiza R.Drechsler-Bižić, a ona je prilično uvjerljiva, onda ta analiza pridonosi razdvajanju centralnog Ilirskog područja od pedjapodskog, odnosno protojapodskog teritorija u kultunom pogledu. I kada Z.Marić, među svojim primarnim zaključcima uznastoji na jedinstvenoj (doduše ne i homogenoj) liburnsko-japodsko-histarskoj oblasti, u kojoj se zapaža potpuni manjak oružja u grobovima⁹, obrisi razdvajanja te oblasti od onih koje pripadaju ilirskim zajednicama u užem smislu dobiva realne konture

Treća napomena odnosi se na sam pogrebni ritual.

4. Z.Marić. Die japodische Nekropolen im Unatal. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* (Sarajevo), Bd.I, Heft A/1971,77.

5. B.Čović. *Od Butmira do Ilira*. Sarajevo, 1976,135.

6. Idem. Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centranom području. *Simpozijum o*

teritorijanom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Sarajevo, 1964,96-111.

7. Drechsler-Bižić, *op.cit.* 1979,180.

8. B.Čović, *op.cit.* 1976,136.

9. Z.Marić, *op.cit.* 1971,68-69.

Čovjek, doista, postaje začuđen s koliko su pažnje i obrednih pojedinosti pokopani umrli u pećini Bezdanjači. To se odnosi na komplicirano spuštanje mrtvaca niz pećinski otvor, pripremu za ukop, polaganje u prirodna udubljenja u glavnoj, potpuno mračnoj, pećinskoj sali, prinošenje žrtve na pojedinačnim i zajedničkom ognjištu-žrtveniku, stavljanje posuda s poputbinom kraj uzglavlja, posebno žrtvovanje jelena ili srne itd. Sve je to detaljno opisala, odnosno rekonstruirala u svom glavnom izvješću o nalazima u Bezdanjači R.Drechsler-Bižić¹⁰.

Nema gotovo nikakve sumnje da je takav način ukopa mrtvih u pećini posljedica duže tradicije u kraškom području zapadnog Balkana i susjednih prialpskih područja. Već je B.Čović istakao da neka od pećinskih počivališta mrtvih duž jadranske obale pripadaju još neolitičkom dobu, ali da je to u Bezdanjači, bez sumnje, najimpresivnije¹¹. U tom smislu je prikladno da sada spomenemo odgovarajuće sahrane u Ajdovskoj jami, koje je Josip Korošec kulturno i kronološki uvrstio u okvir lengvelske grupe s kraja neolitika¹². Kasnija iskopavanja M.Uršiča pružila su neke nove podatke¹³, a Paola Korošec je onda cjelovito ocijenila sve nalaze¹⁴. Ona smatra da je Ajdovska jama imala kulturnu namjenu i da je bila korištena kao počivalište mrtvih. Po svemu sudeći izgleda da su mrtvac i u toj jami ležali u potpunoj tami. I tamo su nađena posebna ognjišno-žrtvenište mjesta, keramika za poputbinu, a mrtvac su polagani na zemlju bez pokrivala (naziva ih neinhumiranim pokojnicima) itd. Kako nas to podsjeća na Bezdanjaču! Osim toga, na slovenskom tlu i okolnim područjima identificiranje veći broj pećina u kojima su bili otkriveni kosturi pokopani u prahistorijskom dobu¹⁵. Očito je da predjapodska nekropola u Bezdanjači slijedi jednu dugu tradiciju na područjima izvan ilirskih teritorija.

Čini mi se da se problematika pogrebnog rituala u Bezdanjači ovim ne iscrpljuje. Postavlja se, naime, pitanje da li ta nekropola pripada stanovnicima nekog naselja? I, kojeg naselja? Bilo bi veoma važno da se ta nekropola dovede u vezu s nekim istovremenim, odnosno odgovarajućim naseljem. Bilo bi to svakako - da tako kažemo - pravolinijsko rješenje. Postoje, međutim, i druge mogućnosti. Svim pokopanim mrtvacima u pećini Bezdanjači bila je posvećena približno ista pažnja. Nadaje se pitanje da li su svi oni pripadali samojednom naselju i u njemu imali ravnopravan društveni rang. Same pećinske sale su gotovo nepristupačne; to su prave katakombe. Kroz okomito formirani otvor spuštalo se u neki podzemni svijet, sa svim svojim misterijima i nepoznicama. Zbog toga bi se moglo pretpostaviti da je pećina Bezdanjača (dakle, pećina bez dna!) služila kao počivalište određenom sloju stanovništva šire okolice. Mogle su to biti ličnosti koje su obavljale posebne dužnosti u kultu ili u religijskim obredima tadanje, brončanodobne populacije u Lici. Dakako, to je samo jedna moguća pretpostavka, a buduća bi istraživanja tu neobičnu, impresivnu nekropolu trebala dovesti u svezu s odgovarajućim staništem, odnosno s jednim značajnijim naseljem. Ili, da se razmotri ta druga mogućnost, što bi bila jedinstvena pojava na tim i svim okolnim prostorima.

Cilj je ovih napomena, uz sav respekt prema dosadašnjim rezultatima, da se podstakne i konačno rješenje odnosa nekropole u Bezdanjači s odgovarajućim naseljem ili dajoj se odredi pravo mjesto u tom regionu Like.

10. R.Drechsler-Bižić, *op.cit.* 1979/80,28-32.

11. B.Čović *op.cit.* 1976 135

12. J.Korošec. Kulturne ostaline v Ajdovski Jami pri Nemški vas.. *Razprave SAZU* (Ljubljana), 3/153,45.

13. M.Uršič. Poročilo o raziskavah v Ajdovski jami pri Nemški vaši v letu 1966. (kao rukopis citira P.Korošec).

14. P.Korošec. Kult mrtvih v Ajdovski jami pri Nemški vasi. *Adriatica Praehistorica et antiqua*. Zagreb, 1970, 123-126.

15. P.Korošec. *Adriatica Praehistorica et antiqua*. Zagreb, 1970, 123-126.

RÉSUMÉ

REMARQUES SUR LA PROBLÉMATIQUE DE LA NÉCROPOLE PRÉHISTORIQUE A BEZDANJAČA

Pour la découverte et les recherches d'une nécropole très importante de l'âge du bronze dans la grotte Bezdanjača, la science archéologique doit remercier R.Drechsler-Bižić^{1,3}, à laquelle l'auteur, très reconnaissant, dédie ces remarques.

La plupart d'auteurs ont accepté actuellement l'opinion que les Iapodes n'appartiennent pas au cercle des communautés tribales illyriennes, au sens plus concret⁶. Pour cette raison, les objets découverts dans cette grotte et appartenant à l'âge du bronze moyen et récent, ne doivent pas être attribués aux Protoillyriens² ou aux Prélillyriens⁴, mais éventuellement aux certains Protoiapodes ou aux Préiapodes. Dans ce sens il faudrait corriger les évaluations faites jusqu'à présent.

Quoque, selon l'analyse de R.Drechsler-Bižić, une partie de céramique provenant de Bezdanjača, soit typologiquement apparentée aux objets provenant de la Dalmatie, de la Bosnie du sud, de l'Herzégovine et du Monténégro, beaucoup plus importantes sont les caractéristiques qui lient cette céramique au Bassin Danubien, c'est-à-dire à la culture des champs d'urnes à l'âge du bronze récent⁷⁻⁹. De cette manière, la nécropole à Bezdanjača contribue à la séparation des territoires illyriens de la région iapodienne-liburnienne-histrienne. Dans cette région, entre autre, on ne dépose pas les armes dans les tombes.

Enfin, l'auteur est d'accord avec la constatation que la manière d'inhumation à Bezdanjača est la conséquence d'une tradition plus longue dans les régions carstiques des Balkans occidentaux et des régions voisines préalpines (indique surtout les inhumations à Ajdovska jama en Sloveńie)¹⁰⁻¹⁵. Mais l'auteur pose la question à qui appartenait cette nécropole, si c'était seulement une agglomération et laquelle? Par rapport à cela il expose une supposition que la grotte de Bezdanjača a pu être utilisée par une région plus étendue pour l'inhumation d'une couche déterminée de population, par exemple des personnes importantes pour le culte, c'est à dire pour les rites religieux.

Rukopis primljen 24.VII.1991.
Rukopis prihvaćen 18.VIII.1991.

VLASTA BEGOVIĆ DVORŽAK

*Republika Hrvatska
Državna uprava za zaštitu kulturne
i prirodne baštine
Ilica 44, Zagreb*

REZIDENCIJALNI KOMPLEKS U UVALI VERIGE NA BRIJUNIMA HRAMOVİ

UDK 72.032.77 (36)"-01/00"
Izvorni znanstveni rad

Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brijunima građen je na prirodnim (djelomično modifikiranim) terasama brežuljaka koji se spuštaju prema zaljevu Verige i koncipiran kao kompleks slobodno razvijene forme idealno uklopljen u krajolik.. Građen je s izdvojenim funkcionalnim cjelinama - rezidencijalni dio, hramovi, diaeta (biblioteka), palaestra, terme, te gospodarski dio koji su bili povezani maštovitim sistemom portika i kriptoportika u zoni uz more. Posebno je interesantno područje hramova koje se sastoji od tri u polukrug poredana hrama povezana polukružnim portikom.

Rezidencijalnu arhitekturu na Brijunskim otocima možemo usporediti s gradnjom iz razdoblja ranog carstva na području Napuljskog zaljeva - ponajprije antičke *Stabiae* i Sorrento, a pogotovo s otokom Caprijem u Tirenskom moru, koji je, kao i Brijuni, izdvojena i ekskluzivna cjelina bio područje rimskih carskih ljetnikovaca i rezidencija. Takve rimske vile sa svojom okolinom bile su svojevrsni modeli rimske umjetnosti i arhitekture i mikrolokacije socijalnih i ekonomskih zakonitosti ranog carstva. (Plan 1.) Rezidencijalni kompleks u uvali Verige prvi su opisali prof. R. Weishaupel i A. Puschi krajem 19. st, ali tek sustavnim istraživanjima A. Gnirsa od 1902. do 1914. prezentiranje i tlocrtno definiran izgled ranocarske palače. Istraživanja manjeg opsega koje je vodio M. Mirabella Roberti proveli su talijanski arheolozi u razdoblju od 1930. do 1945. godine. Arheološkim istraživanjima Š. Mlakara i A. Vitasovića, te najnovijim istraživanjima Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine od 1985. godine do danas - kojima je učinjena značajna korekcija starih planova i pokušaj idealne rekonstrukcije kompleksa - pojašnjeno je funkcioniranje pojedinih dijelova palače, konstruktivni sistemi, te je kompleks zaokružen kao jedinstvena cjelina s hortikulturno uređenim okolišem. Prema svojim arhitektonskim karakteristikama, veličini i tipu izgradnje kompleks je (u novijoj literaturi) visoko vrednovan od različitih autora koji su se bavili pregledom i sistematizacijom rimske arhitekture, te je kompariran s izgradnjom na Capriju i u Sorrentu (vila Damecuta i Tiberijeva vila Jovis, Polliusova vila u Sorrentu, vila Vedio

Pollionea u Posilipo blizu Napulja), i opisan kao jedan od najbolje sačuvanih primjera ranocarskih maritimnih vila.¹ Kompleks se razvijao i izgrađivao tokom 1. st. Do sada su definirane najmanje tri faze izgradnje kompleksa: -I. faza: skromniji objekt s karakteristikama rustičke vile iz 1. st. pr. Kr. (prostorije na tri strane grupirane oko dvorišta tipa *atrium peristylum*), II. faza: proširenje prvobitnog objekta u cilju poboljšanja rezidencijalne udobnosti-izgradnja drugog peristila okruženog luksuznim sadržajima (triklinij s tri eksedre, bazilikalna dvorana za audijencije), apartman vlasnika i prostorija za goste, te velikog portika s lođama uz more - te izgradnjom hramova i izdvojenog gospodarskog dijela razdoblje Julijsko Klaudijske dinastije (kraj 1. st. pr. Kr. i početak I. st.). Navedeni kompleks bila je okružena terasastim vrtovima. III. faza: izgradnja dodatnih luksuznih sadržaja kao što su biblioteka (*diaeta*), palestra i terme, i povezivanjem kompleksa u jednu cjelinu izgradnjom sistema portika i kriptoportika, te luke - u razdoblju od cara Klaudija do dinastije Flavijevaca (41.g. do- 96.g. po. Kr.) (Slika 1.)

Posebno je interesantno područje hramova, koje obuhvaća tri, u polukrug poredana hrama vezana polukružnim portikom. Takvi sklopovi nisu rijetkost u rimskoj arhitektonskoj tradiciji - Trajanov forum u Rimu; *Lambaesis* (sjeverna Afrika), - hramovi; Kartaga - *Nymphaeum* u Zaghuanu;² *Tergeste* - rimska vila; *Ptolemais* (Libija), - rimska vila. Ali hramovi u Verigama izdvajaju se svojom izuzetnom kompozicijom - neposredno su uz obalu mora, u samom dnu zaljeva Verige, okruženi vrtovima. Središnji su dio cijelog rezidencijalnog kompleksa i nalaze se u simetrali idealnog četverokuta koji čine arhitektonski sklopovi poredani oko zaljeva Verige. Hramove je datirao A. Gnirs prema elementima dekoracije triju hramova pretužujući im okvirno dataciju na razdoblje Julijsko Klaudijske dinastije (1. st. pr. Kr. do sredine 1. st. po Kr.). Dekorativni elementi tih hramova pokazuju velike sličnosti kako načinom, tako i kvalitetom izrade s hramom Rome i Augusta, te s Dijaninim (?) hramom u Puli (korintski kapitel, ukrasni pilastri na zidovima cellae, dijelovi friza) i s hramom Marsa Ultora na Augustovom forumu u Rimu (kapiteli).³

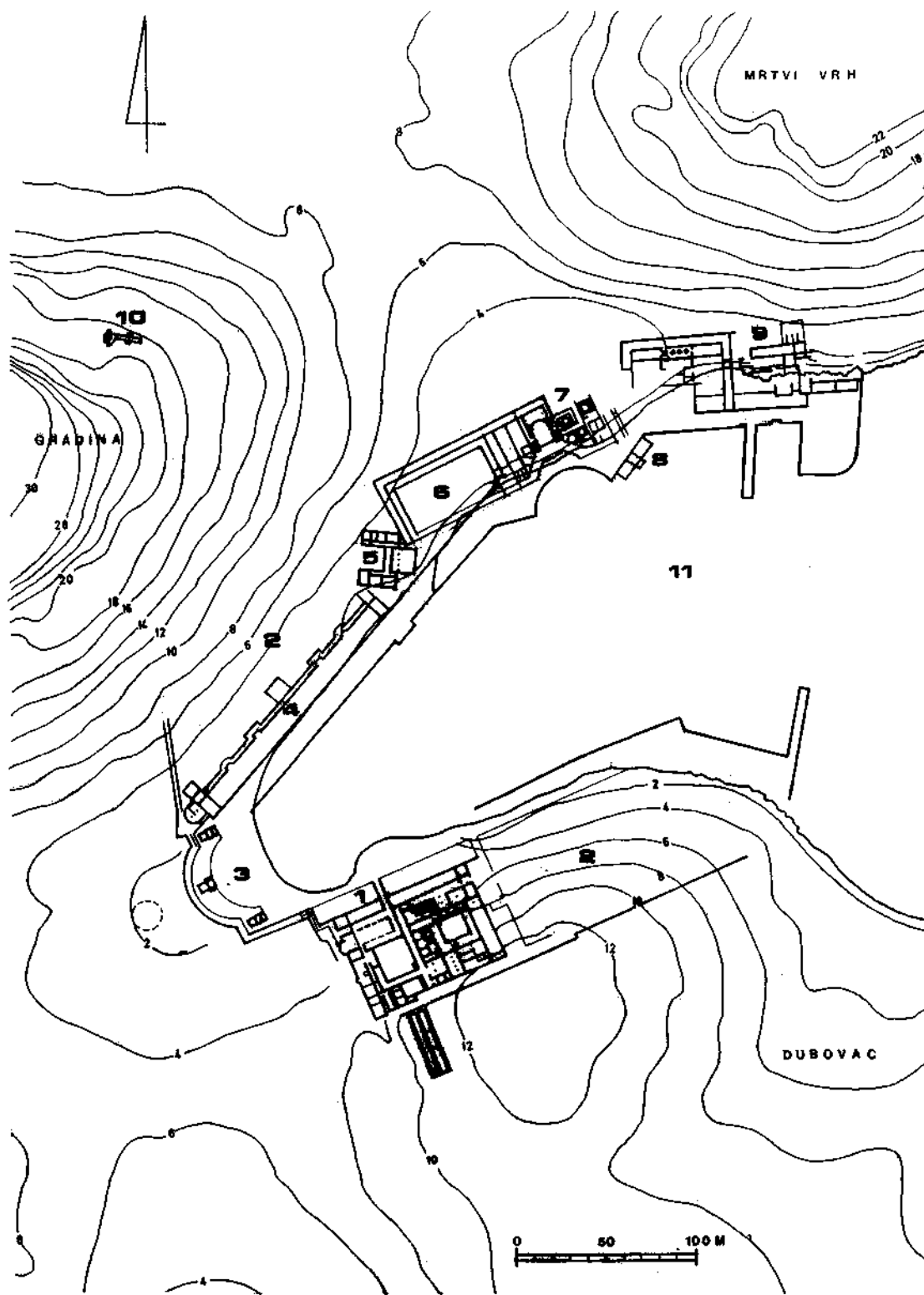
Područje hramova na zapadnom je i najnižem dijelu uvale Verige, 1 do 2 m iznad nivoa mora, (antička kota 3 m iznad mora) na platou koji se blago uzdiže prema zapadu. Obuhvaća tri u polukrug raspoređena hrama dimenzija veličine 11,83 x 5,92 m (20 x 40 rimskih stopa) zapravo edikule, i najmanji su među takovim građevinama, kako ih je opisao Vitruvije (*"De Architectura Libri decem"*, knjiga IV). Krajnji hramovi uzdižu se na 1,6 m visokom postamentu, dok se srednji hram nalazi na samo 0,75 m visokom postamentu (jer se nalazi već na blago uzdignutom terenu). *Ediculae* su tipa *tetrastylus prostylos* sa četiri stupa u fronti i stubištem koje vodi do pronaosa i kvadratične *cellae*. Sve tri ediculae povezane su s vanjske strane polukružnim portikom koji je u etaži djelomično ispod razine terena građen kao kriptoportik, a u visini hramskoga postamenta ediculae kao portik, kojim se i za loših vremenskih prilika moglo potpuno zaštićen doći od rezidencijalnog dijela do hramova.⁴ Ispred hramova, slijedeći liniju polukružnog portika, vidljivi su u razini terena tragovi temelja polukružne pergole, a u osi srednjeg hrama oko 10 m pred njim, tragovi kamenog postamenta. Vidi tlocrt hramova s polukružnim portikom. (Plan 2.)

1. A. Boethius, J.B. Ward-Perkins. *Etruscan and Roman Architecture*. Suffolk; 1970., 322 - 323.; J.B. Ward Perkins. *Roman Imperial Architecture*. London 1981, 197 - 199; A.G. McKay. *Römische Häuser, Villen und Paläste*. Luzern, 1984, 113 - 114.

2. J.B. Ward-Perkins. *Roman Imperial Architecture*. London, 1981, 411 - 413.

3. R. Marta. *Architettura Romana*. Roma, 1990, 126 - 127.; J.B. Ward Perkins. *Roman Imperial Architecture*. London, 1981, 30 - 33.

4. A.G. McKay. *Römische Häuser, Villen und Paläste*. Luzern, 1984, 114.

Slika 1

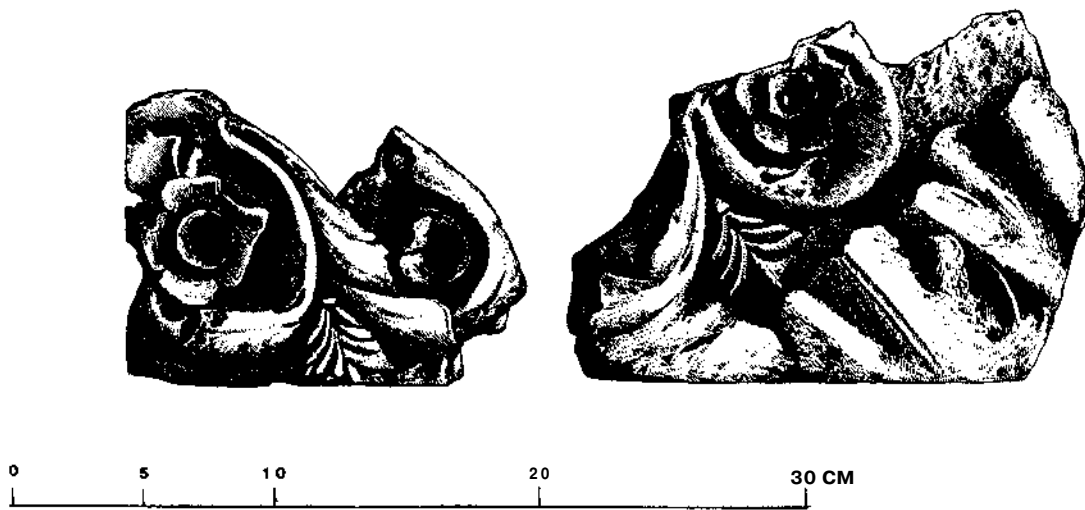

Slika 2

SJEVERNI HRAM

Građevno najsačuvaniji je sjeverni hram; prema navodnom nalazu statue Afrodite smatran je i Venerinim svetištem. Ta Gnirsova pretpostavka nikada kasnije nije bila provjerena, niti je nalaz ponovno obrađen. Hram se uzdiže na 1,6 m visokom postamentu, na koji je vodio niz od 9 stepenica (visina stepenica 18 cm, širina temelja za stepenice 2,8 m)⁵. Četiri kanelirana stupa u fronti (od kojih su danas dva konzervirana i stoje *in situ*) označavaju ga kao tetrastilni *prostylos*. Jedan od stupova restauriran je u punoj visini i nosi korintski kapitel. Stupovi su postavljeni na neadekvatne četvrtaste baze, a u blizini hrama nalazi se dio originalne baze stupa, djelomično oštećen. Postament pronaosa i cellae kao i stepeništa bio je izvana obložen profiliranim blokovima klesanog kamena. Dva od njih danas još stoje *in situ* sa sjeverne strane hrama. Sadašnji izgled hrama najvećim je dijelom rezultat konzervacije nađenih elemenata, koju je proveo A. Gnirs nakon arheoloških istraživanja 1904. i 1905. godine i u sklopu prezentacije cjelokupnog kompleksa.

5. A. Gnirs. Antike Funde aus Pola und Umgebung. *Jahresh. österr. Arch. Inst., Beiblatt*, 1904., 135-136.

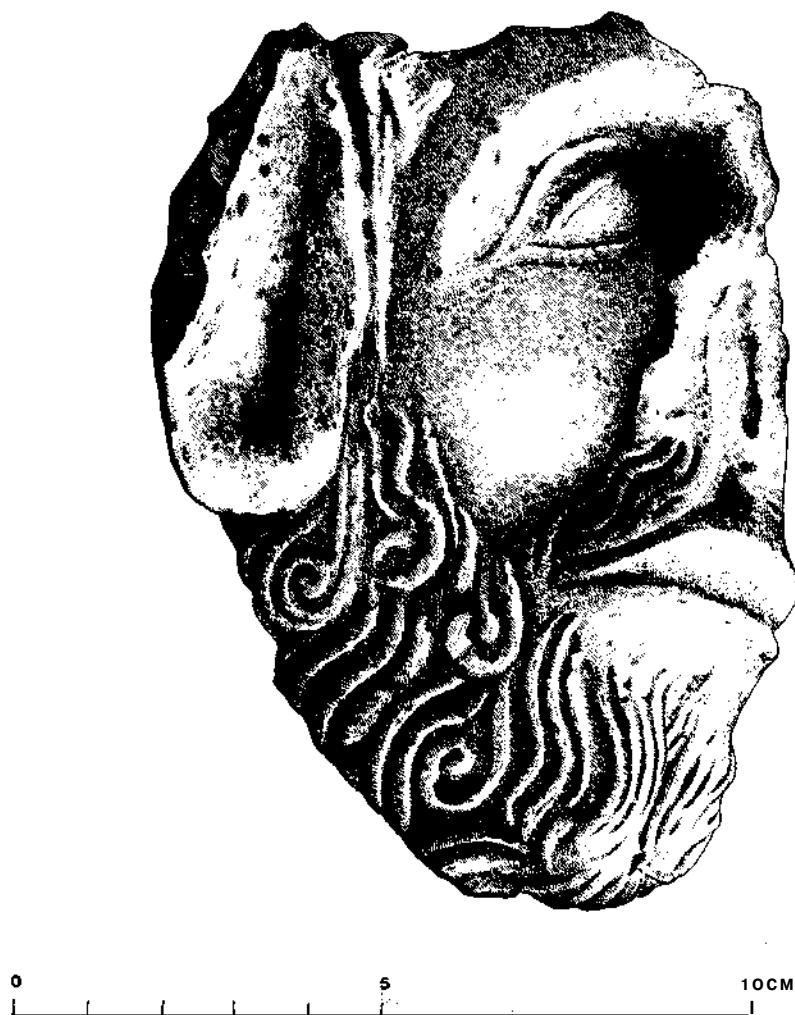
Slika 3

Tijekom arheoloških istraživanja 1904. godine na području sjevernog hrama pronađeni su dijelovi statue, zahvaljujući kojima se moglo zaključiti da je riječ o statui Afrodite, kopiji, Knidijske Afrodite. Prema mogućnosti ocjene visina statue bila je 148 do 152 cm. Nađeni su dijelovi ženske ruke, krhotine uvojaka kose, dijelovi nabora draperije i jedna bogato ukrašena mramorna vaza (*hydria*) od bijeloga, fino zrnatog mramora s dekoracijama u plitkom reljefu, od kojih se osobito ističe srednja zona s prikazom letećih labudova. (Slika 2.) Ostaci mramorne vaze pokazuju da je ona služila kao oslonac kipu. Široki i duboki otvor na gornjem dijelu vaze ima uloženi željezni klin koji je kip spajao s osloncem. Stražnjim dijelom vaza je povezana s jednim pilastrom, na kojem je visjela u naborima odložena odjeća. Nalaz nije odmah obavljen jer se pretpostavljalo da će se daljnjim istraživanjima upotpuniti. Zato su na tom području osobito detaljno izvođena arheološka iskopavanja u razdoblju od 1904. do 1914. godine u nadi da će se pronaći još poneki dijelovi kipa. To je razlog da je na području hramova iskop sezao do razine temelja. Međutim, najinteresantnije područje sjeverno od spomenutog hrama nije moglo biti istraženo, jer su radovi ovisili o dislociranju ceste (izgrađene 1900. godine) koje se nije moglo izvesti. A. Gnirs objavljuje nalaz 1930. godine u tekstu pod naslovom *Paralipomena aus Istrien und Aquileia* (*Jahresh. Österr. arch. Inst.*, 18/1930, *Beiblatt*, str. 99-164, s fotografijama i crtežima kamene vaze). Od dekoracije hrama nađeni su ulomci kamenih rozeta. (Slika 3.)

Kamena vaza se danas čuva u Arheološkom muzeju Istre u Puli.

JUŽNI HRAM

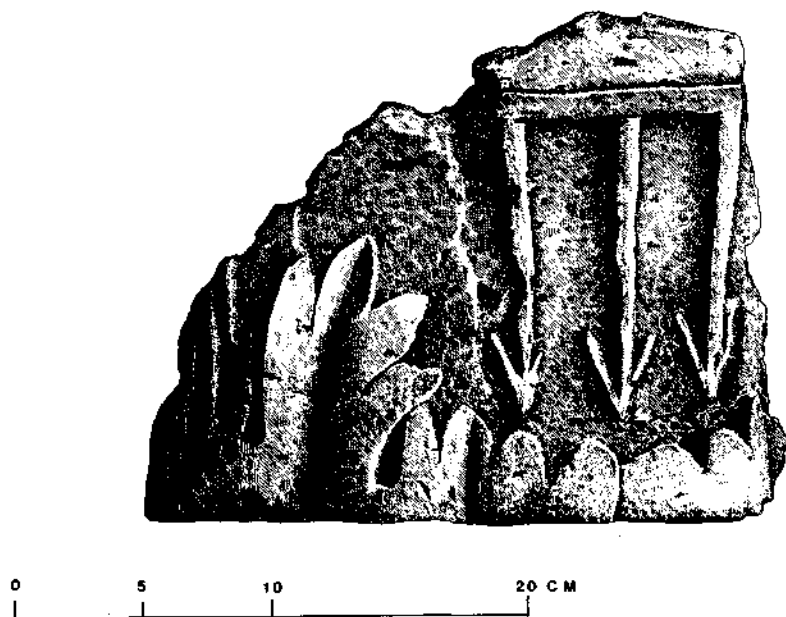
Sačuvani su temelji i dio postamenta hrama, te početak zidova pronaosa i *cellae*, kao i dio temelja stepeništa. Postament je bio obložen profiliranim kamenim blokovima, od kojih je jedan sa sjeverne strane hrama sačuvan *in situ*. Dimenzije *cellae*, pronaosa i podzida stepenica iste su kao i na sjevernom hramu. S punom vjerodostojnošću atribuiran je Neptun, jer su prilikom arheoloških istraživanja 1905, 1906. i 1907. godine nađeni značajni ostaci -

Slika 4

fragменти arhitrava i friza, dijelovi epistila, dijelovi kapitela, ulomci reljefa, komadići skulptura kasetiranog stropa - s atributima tog božanstva, upotrebljeni na različite načine kao motivi dekoracije.

Nađeni su dijelovi stupova i epistila te značajni ostaci odlomljenih reljefa koji su važni za određivanje namjene hrama. Prikazi riba i delfina, morskih konjića, te antičkih morskih božanstava (kombinacija ljudskog tijela s tijelima riba upućuju na mjesto kulta Neptuna). Nađen je fragment friza s prikazom Erosa u lovu za Tritonom koji jaši na delfinu s podignutom desnom rukom u kojoj drži ribu. Drugi ulomci prikazuju grupu delfina. Frizu pripadaju i ulomci s prikazima raznovrsnih riba i školjkama, glava (Slika 4.) i torzo sjedeće figure Tritona pokrivenog ljuskama. Također Neptunu posvećen konj je zastupan na dijelovima friza. Drugom dijelu arhitekture pripada reljefna glava morskog božanstva sa šiljatim ušima satira. Danas su ti kameni fragmenti pohranjeni u depou Arheološkog muzeja na Brijunima. Posebni

Slika 5

su i kapiteli hrama koji su nažalost nađeni samo u dijelovima. U osnovnom obliku korintski, njihovi glavni dijelovi tako su modificirani da su umjesto voluta isklesana spiralno uvijena tijela delfina, vezana u parovima, a u spletu lišća umetnut je simbol Neptuna - trozubac⁶. (Slika 5.)

Jedini sačuvani kapitel iz pročelja Neptunova hrama nađen je sekundarno upotrebljen u frigidariju termalnog kompleksa unutar vile, a danas je ugrađen u stup koji drži krovšte zgrade ispred kaštela u luci Brijuni.

Prilikom otkrivanja podzemnog spoja (kriptoportik), koji spaja rezidencijalni dio kompleksa na terasama s hramovima, nađeni su ulomci stupova i skulpture delfina koji su bili ukrasi kasetiranog stropa Neptunova hrama.⁷

Najvredniji, do sad identificirani arhitektonski komad iz pročelja Neptunova hrama nađen je prilikom arheoloških istraživanja starokršćanske bazilike u uvali Madoni na zapadnoj obali Velikog Brijuna (bazilika Sv. Marije). Nađeni kameni fragment dug je 1,6 m i širok 1,5 m (na obje strane odlomljen) i dio je arhitrava i friza. Kameni friz izveden u visokom reljefu prikazuje više morskih bića s isprepletenim tijelima riba; izvana lijevo i prema lijevoj strani uspravljen je morski konjic, a u suprotnom pravcu uspravljen je morski lav i jedno mješovito biće, kojemu je gornji dio tijela kao u čovjeka - Triton. Prazni prostor koji je nastao u suprotnom pravcu između podignutih njihovih repnih peraja ispunjen je malenim delfinom. (Slika 6.) Pripadnost toga kamenog fragmenta hramovima u zaljevu Verige dokazana je punom istovjetnošću s nađenim ulomkom arhitrava i friza na području Neptunova hrama koji odgovara i mjerama i prikazima i dva nađena fragmenta međusobno se nadovezuju.⁸

6. A. Gnirs. Forschungen im Südlichen Istrien. *Jahresh. Österr. Arch. Inst. Beiblatt*, 9/1906. 37-38.

7. A. Gnirs. Forschungen in Istrien. *Jahresh. Österr. Arch. Inst. Beiblatt*, 10/1907. 49-50.

8. A. Gnirs. Forschungen in Südlichen Istrien. *Jahresh. Österr. Arch. Inst. Beiblatt*, 11/1908. 171-172.

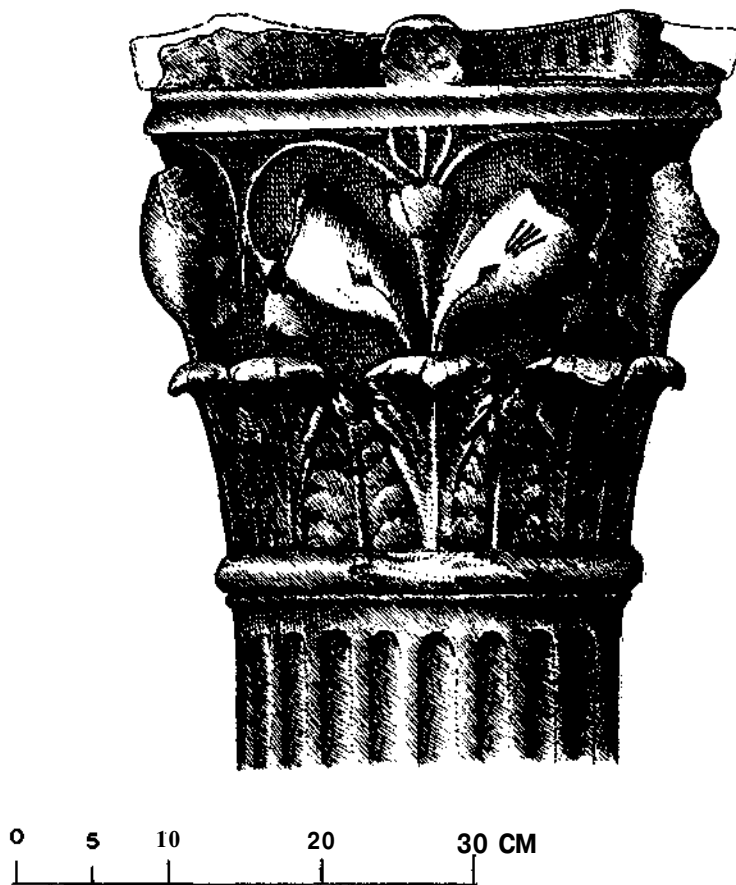

Slika 6

Jedan od najznačajnijih nalaza s područja Neptunova hrama je kapitel s delfinima koji je nađen u frigidariju terma u uvali Verige, a istovjetan je s mnogobrojnim ulomcima nađenim uz Neptunov hram. Korintski kapitel, koji na krajevima ima savinuta tijela delfina, vjerojatno je ukrašavao frontu Neptunova hrama. Kompozicijom - akantusovim listovima u donjoj zoni kapitela i isklesanim delfinima u gornjoj zoni - vrlo je sličan kapitelima s hrama Marsa Ultora u Rimu (iz Augustova razdoblja) s krilatim konjima. Danas se nalazi ispred Arheološkog muzeja u luci Brijuni ugrađen na neadekvatni kanelirani stup. (Slika 7.)

SREDNJIHRAM

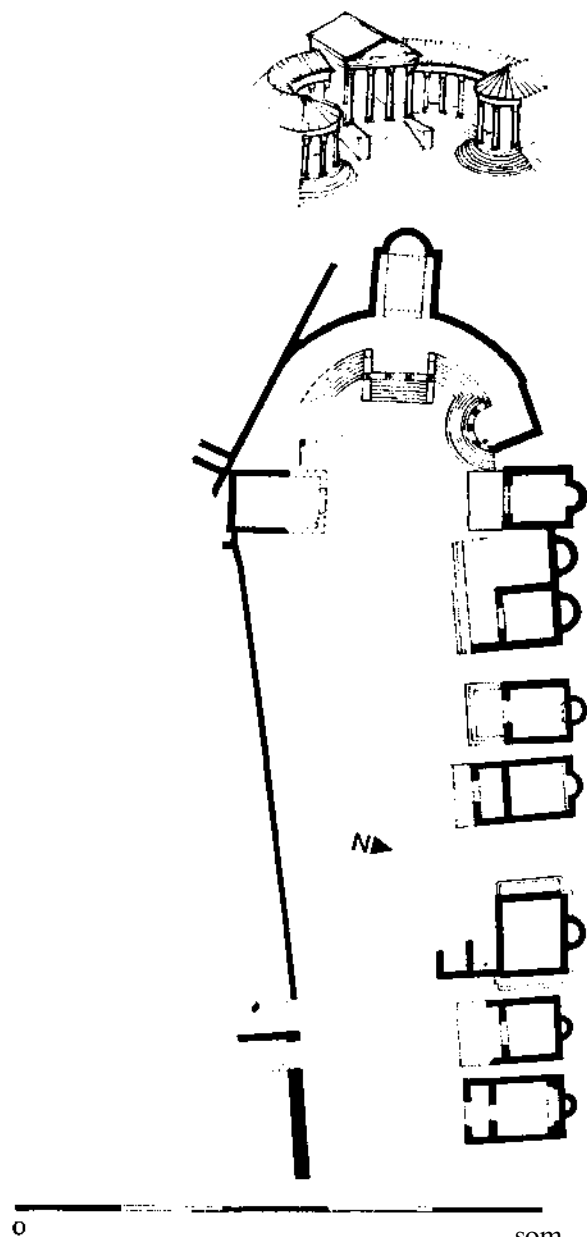
Zauzima središnji položaj u polukružnom rasporedu hramova i udaljen je 2,4 m od zida polukružnog portika. Sačuvani su temelji postamenta *cellae* i dio temelja postamenta pronaosa te temelji stubišta koji su građeni od lomljenog kamena u žbuci. Tlocrtnim dimenzijama

Slika 7

odgovara prethodno opisanim hramovima. Međutim, dok se sjeverni i južni hram uzdižu na 1,6 m visokoj podlozi, srednji hram se nalazi na 0,75 m visokoj podlozi. Otkrivenje arheološkim istraživanjima u jesen 1907. godine pod vodstvom arheologa A. Gnirsa.

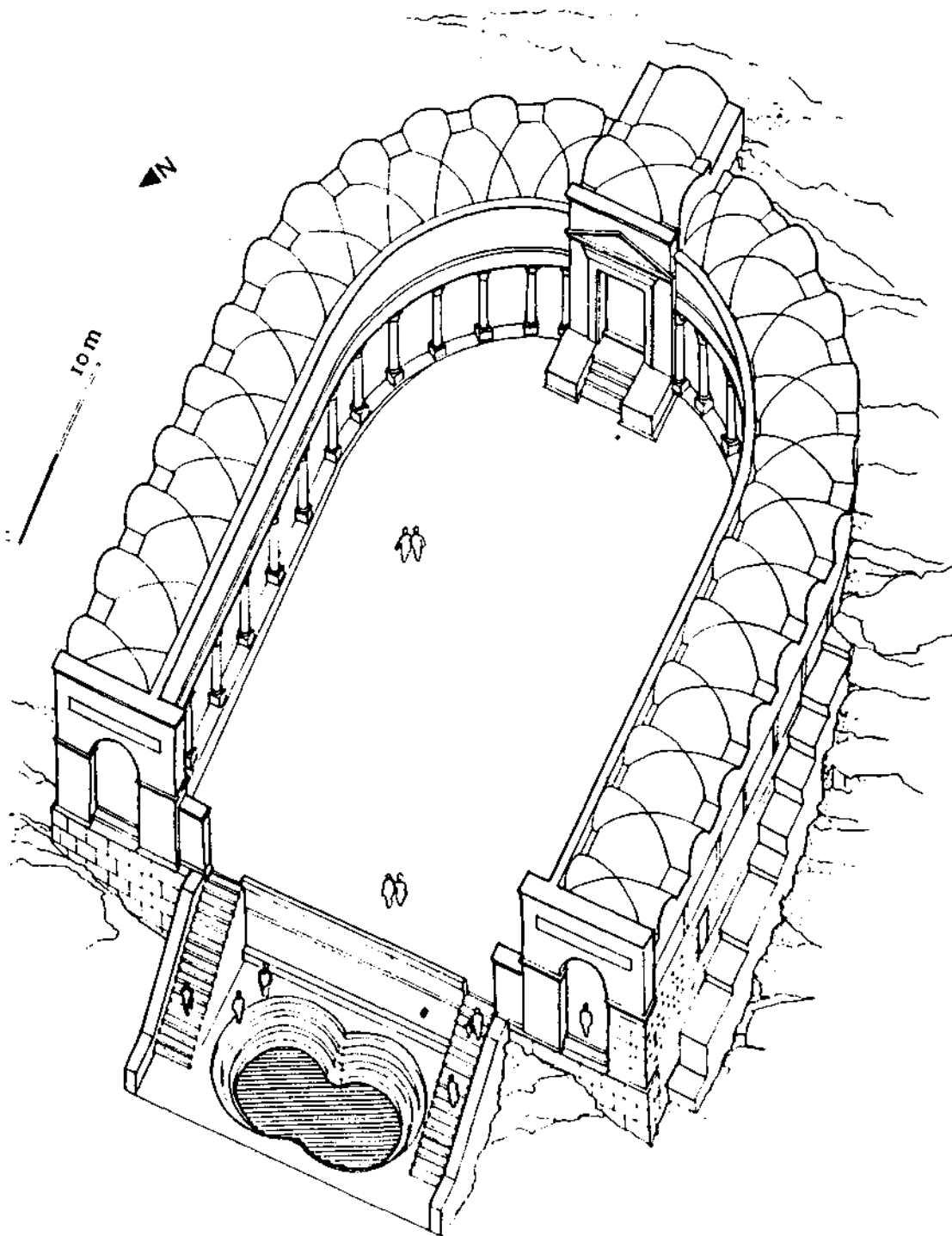
"Ujesen 1907. najvažniji rezultat arheoloških iskopavanja je otkrivanje trećeg svetišta koje leži između dva već poznata hrama. Ovo svetište uvučeno je iz fronte i 2,4 m udaljeno od peribolnog trijema i zauzima sredinu područja svetišta". Dimenzije *cellae* iznose 3,8 x 3,8 metara (13 x 13 rimskih stopa), a dimenzije pronaosa 4,14 x 5,0 metara (14 x 17 rimskih stopa) i mjerama i tlocrtno odgovaraju drugim, prethodno opisanim hramovima. Dok se oni izdižu na 1,6 m visokoj podlozi, srednji hram se nalazi samo na 0,75 m visokoj podlozi. Također izgleda da su tri stepenice vodile do pronaosa, jer širina temelja za stepenice u prednjem dijelu hrama iznosi 0,7 m dok je na postrana dva hrama ta širina 2,80 m. *"Zidovi su izvedeni od lomljenog kamena u mortu. Od zidova najbolje je očuvan stražnji zid cellae koji je visok otprilike 1 m. Sačuvani su i ulomci fasade koja imitira kvadere. Na uzdužnim stranama hrama nalaze se dogradnje kvadratnog tlocrta koji doduše nisu ugrađeni u temelje, ali su ipak istovremenorađeni jer je fasadni namaz jednakomjerno raspoređen na uzdužnim i na prednjim zidovima. Na zidovima izbočina*

Slika 8

nalazi se izravnavajući sloj mortaprema kojem se zaključje na pokrov od kamenih ploča do visine sokla hrama. Prednji završetak ležišta hrama čini temelj stubišta kojije nosio stilobat stupova i tri stepenice⁹. A. Gnirs je srednji hram atribuirao Jupiteru, ali ne s potpunom sigurnošću. Od elemenata dekoracije srednjeg hrama nije osim bogato izrađenih dijelova artoterija, ništa nađeno.

⁹ A. Gnirs. *Forschungen in Istrien. Jahresh. Österr. Arch. Inst. Beiblatt*, 10/1907, 47-48.

Slika 9

Treći hram definiran je samo arhitektonski. Njegova atribucija nije nikada sa sigurnošću određena. U kombinaciji s Neptunom i Venerom možemo pretpostaviti da je vjerojatnije posrijedi bilo neko drugo božanstvo primjerice Mars.

Vrlo su interesantne dvije male četvrtaste prostorije dograđene s bočnih strana srednjega hrama. Njihova namjena nije definirana do kraja. Svojim položajem i veličinom podsjećaju na okrugle hramove uz Jupiterov hram u Dioklecijanovoj palači koje je u najnovijim istraživanjima obradila američki arheolog Joanne Mannell: *"Two Round Buildings in the West Temenos of Diocletian's Palače at Split"* (Montana State University, 94th Annual Meeting, New Orleans, 1992.). Njezina istraživanja u palači pokazuju da je primarna dekoracija tih dvaju objekata istovjetna s dekoracijom Jupiterova hrama i da to nisu zasebni mali hramovi, već da je njihova funkcija vezana uz funkciju hrama, ali su mu podređeni (memorijalni objekti, *traesorium*).

PERGOLA

Danas ne postoje vidljivi arhitektonski ostaci, ali u razini terena možemo pratiti temelj polukružnog oblika koji polazi od srednjeg hrama i nastavlja se do sjevernog i djelomično južnog hrama. U izvješću A. Gnirsa o arheološkim iskopavanjima u jesen 1907. godine nalazimo opis toga objekta.

"Na zidove srednjeg hrama nastavlja se lijevo i desno polukružni zid sokla koji je položen u dubinu od 0,40 m na crvenicu i koji se mjestimično uzdiže još 0,30 m iznad današnje površine. Materijal zida se sastoji od lomljenog kamena uloženog u mori isto tako kao u zidovima hrama, a isto tako su građene male bočne prostorije. Na polukružnom podzidu stajali su stupovi u toskanskom redu od kojih su nađeni kapiteli i dijelovi stupa. Spoj ove pergole sa stupovima s hramom kao i svrha ovih obliha nadogradnja nije još ustanovljen"¹⁰.

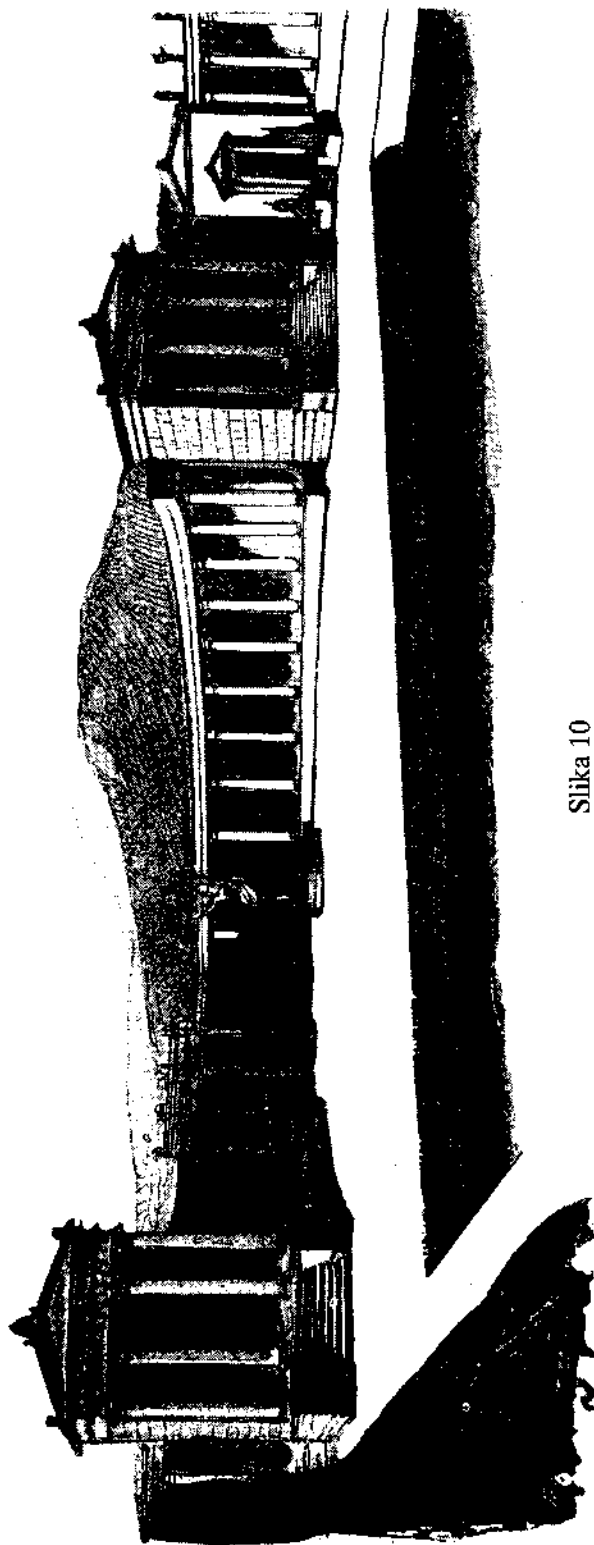
POLUKRUŽNI PORTIK

Područje hramova s vanjske strane prema zapadu definirano je (zaokruženo) polukružnim portikom svijetle širine 4,1 m (14 rimskih stopa), a vanjske širine 5 m, koji je u polukrugu obuhvaćao sva tri hrama, tzv. peribolnim trijemom. Godine 1904. nađeno je samo podgrađe toga objekta u visini 0,5 m, građeno od pločasto lomljenog kamena u mortu. U suterenu bio je građen bez ukrasa i zatvoren kao kriptoportik, dok je u razini iznad terena bio građen kao portik sa stupovima koji su prilikom istraživanja bili nađeni u blizini. Stupovi su izrađeni od bijelog istarskog vapnenca, i pravokutnog su presjeka. Baza stupa je jednostavna s podložnom četvrtastom pločom i snažnom plintom, a kapitel je toskanski; ukupna visina stupa je 2,95 m (10 rimskih stopa)¹¹.

Polukružni portik prolazi oko 2,3 m (8 rimskih stopa) iza hramova. Iza južnog hrama prelazi u ravni portik koji pod pravnim kutom skreće prema rezidencijalnom dijelu kompleksa i čini spoj dužine oko 50 m, izgled kojega nije moguće u potpunosti definirati. Moguća je jedino pretpostavka da se ispod razine terena kao kriptoportik spaja s prostorijama na najnižoj razini rezidencijalnog dijela, a u katu kao portik čini spoj s velikim portikom uz more. Isto tako nije moguće do kraja definirati završetak polukružnog portika uz sjeverni hram. Iza hrama portik prelazi u ravni dio s određenim prostorijama u supstrukciji, a prema nalazima Gnirsa nastavlja se na otvoreni hodnik koji je vodio na uzvisinu brda Gradina (Monte Castelier) prema nimfeju

10. A. Gnirs. Forschungen in Südliehen, *Istrien. Jahres. Österr. Arch. Inst. Beiblatt*, 11/1908, 173-174.

11. A. Gnirs. Forschungen in Südliehen Istrien, *Jahresh. Österr. Arch. Inst. 11/1908, Beiblatt*, 173-174.

Slika 10

uz izvor na koti 19 m iznad mora. Taj spoj presjekla je cesta građena 1900. godine i u razini terena danas gaje nemoguće definirati. "Istraživanjima 1907. ujesen obuhvaćene su zgrade koje se nastavljaju na područje hramova. Iza tog objekta otkriveni su u udaljenosti od 3,7m paralelni zidovi G koji su valjda činili ulazu hodnik hale koja je vodila gore na uzvisinu Monte Castelliera. Unutar temelja te građevine s halom došli su na vidjelo uveliko dimenzionirani građevni komadi koji su prema načinu pripreme pripadali izgleda jednoj okrugloj građevini koja je stajala ili na kosini ili na visini dotičnog brijega"¹².

U istom tekstu nalazimo i opis načina na koji je A. Gnirs odredio visinu podzida polukružnog portika. "Visina podgrađa porūka, a time otprilike ipolukružne građevine mogu se odrediti slijedećim razmišljanjem. Pod u suterenu leži 0,6 m ispod antičke razine zemlje. Ako se pretpostavi daje visina prolaza u suterenu otprilike 2m (7 rimskih stopa) onda se može zaključiti daje podnožje portika bilo 1,4m (5 rimskih stopa)."¹²

Naša pretpostavka je da je vjerojatnija visina podzida bila ista kao visina postamenta hramova tj. 1,6 metara. Polukružni portik imao je pravokutni nastavak koji je obuhvaćao južni hram i bio vezan ravnim portikom (dužine cca 50 m) s rezidencijalnim dijelom kompleksa. O izgledu navedenih nastavaka portika znamo vrlo malo, a vjerojatno je da su bili građeni isto kao i polukružni portik - u suterenu kao kriptoportik, a iznad razine terena kao portik.

Sličan raspored hramova povezanih polukružnim portikom nalazimo na rimskom lokalitetu *Lambaesis* u sjevernoj Africi i u Zaghuanu nimfej na početku akvedukta koji je opskrbljivao vodom Kartagu (Tunis). (Slike 8. i 9.)

POSTAMENT

U osi srednjeg hrama u sredini praznog prostora ispred hramova vidljiv je u razini terena, temelj jednog postamenta veličine 1,76 x 0,57 m za koji se pretpostavlja da je bio postament kipa.

Istraživanjem provedenim 1992. godine i probnom arheološkom sondom, koja je izvedena na temelju rezultata očitavanja aerosnimaka uvale Verige (metodom linearne modifikacije histograma - G. Hudec) ukazao se predznak postojanja jedne kružne građevine iza polukružnog portika. U sklopu zaštitnih konzervatorskih radova na rezidencijalnom dijelu kompleksa u uvali Verige, koje je tijekom lipnja i srpnja 1992. godine obavila ekipa Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine i arheolozi Nacionalnog parka Brijuni, učinjen je iskop dviju arheoloških sonda na području pretpostavljenog kružnog objekta na platou iza polukružnog portika. Iskop je rezultirao nalazom dijela podnožja temelja kružnog objekta - priklesani kamen živac izravnat debelim slojem rimskog morta. Građevni komadi velikih dimenzija koje je A. Gnirs pronašao na tom području tijekom arheoloških istraživanja 1907. g. i za koje je pretpostavljao da pripadaju nekom kružnom objektu (neutvrđene pozicije) mogli bi se dovesti u vezu s tim nalazom.¹⁴ (Idealna rekonstrukcija hramova povezanih polukružnim portikom po A. Gnirsu, Slika 10. Idealna rekonstrukcija rezidencijalnog kompleksa po Begović-Dvoržak, Plan 4.) Kompleks hramova vezan je portikom i kriptoportikom s rezidencijalnim dijelom prema sjeveru i s vrtovima na Gradini prema jugu. Prema današnjim saznanjima građeni su u vrijeme Julijsko Klaudijske dinastije (poč. 1. st.) kao druga faza

12. A. Gnirs. Forschungen in Südlichen Istrien. *Jahresh. Österr. Arch. Inst. Beiblatt* 11/1908, 173 -174.

14. A. Gnirs. Forschungen im südlichen Istrien. *Jahresh. Österr. Arch. Inst. Beiblatt*, 11/1908,*173 -174.

13. A. Gnirs. Forschungen in Südlichen Istrien, *Jahresh. Österr. Arch. Inst. Beiblatt* 11/1908, 173-174.

Slika 11

izgradnje u uvali Verige. U to vrijeme palača se sastojala od rezidencijalnog dijela i hramova, okruženih vrtovima (terasasti vrtovi na Dubovcu i Gradini), i izdvojenoga gospodarskog dijela, te je činila kompleks koncipiran slično kao Augustova Villa Damecuta na Capriju u Italiji. Veliki portik ispred vrtova na Gradini izgrađen je poslije u vrijeme cara Klaudija ili poslije njega, (datiran novčićem cara Klaudija nađenim u mortu zida velikog portika), kao i "biblioteka", palestra i terme (posljednje vjerojatno nakon Nerona u doba dinastije Flavijevaca).

Palača je bila u funkciji do 6. st., što potvrđuju hidroarheološki radovi provedeni u podmorju vile u razdoblju od 1985. do 1995. g. i, k tome nalazi keramike iz 5., 6. stoljeća. Razaranje hramova vjerojatno je započeto u razdoblju kasne antike (5. i 6. st.). Jedan od stupova pročelja Neptunova hrama upotrebljen je sekundarno u frigidariju terma; pretpostavlja se da je bio adaptiran u baptisterij. Starokršćanski objekti građeni tijekom 5. i 6. st. na Brijunima ne sadrže djelove hramova palače u uvali Verige, pa je to još jedan od dokaza da je rezidencijalni kompleks u uvali Verige u to vrijeme još u funkciji. Interesantan je podatak o prisustvu biskupa Eufrazija na Brijunima (6. st.) koje je dokumentirano

njegovom darovnicom 543. g. kojom je trećinu brijunskih solana darovao svome kleru.¹⁵ Mnoga pitanja još ostaju otvorena i pokazuju potrebu revizionih arheoloških istraživanja na tom području, kao i ponovnu obradu nalaza koji su danas smješteni u depou Arheološkog muzeja Istre u Puli, u depou Arheološkog muzeja na Brijunima, ili su ugrađeni kao spoliji na objektima u luci Brijuni i nisu cjelovito obradjeni, ni adekvatno prezentirani, a to s obzirom na njihovu izuzetnu vrijednost, svakako zaslužuju.

LITERATURA

- A. Amoroso. Villa romana in S. Pietro in Sorna. *Atti e Memorie della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 24/1908.
- T. Ashby. *The Aqueducts of Ancient Rome*. Ed I.A. Richmond. Oxford, 1935.
- De Angelis d'Ossat. Origine e fortuna dei battisteri Ambrosiani. *4rfe lombarda*, 14/1969.
- V. Begović Dvoržak. Antička vila na Brijunima. *VAMZ*, 23/1990.
- M. E. Blake. *Ancient Roman Construction in Italy from the Prehistoric Period to Augustus*, Washington, 1947;
- *Roman Construction in Italy from Tiberius through the Flavians*. Washington, 1959.
- A. Boethius. *The Golden House of Nero*. Ann Arbor, 1960.
- A. Boethius i J. B. Ward Perkins. *Etruscan and Roman Architecture*. Suffolk, 1970.
- *Roman and Greek Town Architecture*. *Acta Universitatis Gotoburgensis*, (Gothenburg) 54/1948.
- F.E. Brown. *Roman Architecture*. New York, 1961.
- F. Bulić i Lj. Karaman. *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927.
- A. Carandini i A. Ricci. *Una villa schiavistica nell'Etruria Romana I,II,III,IV*. Modena, 1985.
- L. Crema. *Storia dell'architettura romana*. Torino, 1959.
- L. Curtius. *Die Wandmalerei Pompejis*. Leipzig, 1927.
- J. H. D'Arms. *Roman on the Bay of Naples*. Cambridge, 1970.
- L. D'Orsi. *Gli Scavi Archeologici di Stabia*. Milano, 1962.
- N. Duval. La place de Split dans l'architecture du Bas Empire. *Urbs* (Split), 2/1961.
- C. Gatti. *Le ville marittime italiane e africane*. Roma, 1957.
- G.V. Gentili. La Villa Imperiale di Piazza Armerina. *Itinerari*, 87 (Roma) 1954.
- A. Gnirs. Römische "Vasserversorgungsanlagen im südlichen Istrien. *Jahresbericht der k.u.k. Marine - Unterrealschule in Pola 1900-1901, 1901*.
- Aus Süddistriem. *Jahresh. Österr. arch. Inst.*, Beiblatt 5/1902.
- Altertümer in Pola und Umgebung. *Jahresh. Österr. arch. Inst.*, 6/1903.
- Antike Funde aus Pola und Umgebung. *Jahresh. Österr. arch. Inst.*, Beiblatt 7/1904.
- Relazione sopra recenti scoperte e scavi nel circondario di Pola. *Atti mem. Soc. istr. arch. patr.*, 22/1905.

¹⁵ M. Zaninović, Sol u antici naše obale. *Posebna izdanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo), 1991, 259.

- Forschungen im südlichen Istrien. *Jahresh. Österr. arch. Inst., Beiblatt* 9/1906.
- Forschungen in Istrien. *Jahresh. Österr. arch. Inst., Beiblatt* 10/1907.
- Forschungen im südlichen Istrien. *Jahresh. Österr. arch. Inst., Beiblatt* 11/1908.
- Grabungen im südlichen Istrien. *Jahresh. Österr. arch. Inst. Beiblatt* 15/1912.
- Forschungen über antiken Villenbau in Südistrien. *Jahresh. Österr. arch. Inst. Beiblatt* 18/1915.
- Paralipomena aus Istrien und Aquileia. *Jahresh. Österr. arch. Inst. Beiblatt* 16/1930.
- G. Giovannoni. *La tecnica della costruzione presso i Romani*. Roma, 1925.
- G. Hudec i V. Begović Dvoržak. Mogućnosti primjene digitalne obrade aerosnimaka u pripremi arheoloških istraživanja. *Bilten HAZU* (Zagreb), 1993.
- V. Jurkić Girardi. Prilog za sintezu povijesti Istre u rimsko doba. *Izdanje HAD*, 1986.
 - L'Istria in epoca romana. *Archeologia e arte dell'Istria*. Pula, 1985.
- M. Krizman. *Antička svjedočanstva o Istri*. Pula-Rijeka, 1979.
- A. Maiuri. *Il palazzo di Tiberio detto "Villa Jovis" a Capri*. Roma, 1958.
- G. Mansuelli. *Le ville nel mondo romano*. Milano, 1958.
- J. i T. Marasović. *Dioklecijanova palača*. Zagreb, 1968.
- R. Marta. *Architettura romana*. Roma, 1990.
- B. Marušić. Še o Istrski Kiši (Cissa) in Kesenskem škofu (Episcopus cissensis). *Arheološki vestnik* (Ljubljana) 41/1990.
- R. Matijašić. Roman Rural Architecture in the Territory of Colonia Iulia Pola. *American Journal of Archaeology*, 86/1982.1.
- A.G. McKay. *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*. Hudson, 1975.
- Š. Mlakar. Muzejsko konzervatorski radovi na otočju Brioni. *Muzeji*, (Zagreb) II-12/1956-57.
 - Arhipelag Brioni. *Istarski zbornik*, (Pula) 4-5, 1965.
 - Brioni. Pula, 1971: Uprava Brionskih otoka,
 - Antička Pula. *Kulturno-povijesni spomenici Istre*, II, Pula, 1958.
 - Istra u antici. *Kulturno-povijesni spomenici Istre*, IV, Pula, 1962.
- A. Mohorovičić. Novootkriveni nalazi antičkih terma, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku. *Rad*, 359/1971.
- R. Monturet i H. Rivière. Les Thermes sud de la villa Gallo-Romaine de Seviac. *Editions du CNRS* (Pariz) 1986.
- D.S. Neal, A. Wardle i J. Hunn. Excavation of the Iron Age, Roman and Medieval Settlement at Gorhambury, St. Albans. *English Heritage Archaeological Reports*. (London) 14/1990.
- A. Puschi. Le Pullari. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 15/1898.
- D. Soren i W. Aylward. Dazzling Spaces. *Journal of Roman Archaeology*, 6/1994.
- M. Suić. Izvještaj o istraživanjima rimske vile u Maloj Proversu. *Vjesn. dalm.*, 54/1952.
 - Arheološka istraživanja u Mulinama na otoku Ugljanu. *Ljetopis JAZU*, 64/1957.
 - Antički grad na istočnom Jadranu. Zagreb, 1976.
 - Cissa Pullaria - Baphium Cissense - Episcopus Cessensies. *Arheološki radovi rasprave*, 10/1987.

- I. Šarić. Antički kamenolom u Prozoru. *Materijali, i strukture ant. graditeljstva na ist.jadr.prostoru*. Zagreb, 1980.
- M. Vitruvius P. *De architectura libri decem*. Sarajevo, 1951. Prijevod: M. Lopac.
- J.B. Ward-Perkins. *Roman Imperial Architecture*. London, 1981.
- S. Wrathmell i A. Nicholson. Dalton Parlours. Iron Age Settlement and Roman Villa. *Yorkshire Archaeology*, 3/1990.
- M. Zaninović. Sol u antici naše obale. *Zbornik ANJJBH (Sarajevo)*, 1991.

NACRTI I SLIKE U TEKSTU

Plan 1.

Antički lokaliteti na otoku Veli Brijun.

Plan 2.

Tlocrt hramova s polukružnim portikom - stanje danas.

Plan 3.

Rekonstrukcija područja hramova (po A. Gnirsu).

Plan 4.

Idealna rekonstrukcija rezidencijalnog kompleksa u uvali Verige (V. Begović Dvoržak)

Crtao M. Gregl.

Slika 1.

Rezidencijalni kompleks u uvali Verige:

1. rezidencijalni dio, 2. vrtovi, 3. područje hramova, 4. veliki portik, 5. biblioteka, 6. *palaestra*, 7. terme, 8. bazeni za ribe - *vivarium*, 9. gospodarski dio, 10. cisterne i nimfeum, 11. luka.

Slika 2.

Nalaz dijela kipa Afrodite Knidske (*hydria*) na području sjevernog hrama u uvali Verige.

Slika 3.

Kamene rozete - dio dekorativnih elemenata nađeni na području sjevernog hrama u uvali Verige.

Slika 4.

Glava Tritona - nalaz na području južnog hrama u uvali Verige.

Slika 5.

Dio kapitela s umetnutim trozubom u spletu akantova lišća - nalaz na području južnog hrama u uvali Verige.

Slika 6.

Dio arhitrava i friza - nalaz na području južnog hrama u uvali Verige.

Slika 7.

Kapitel s delfinima - nalaz na području terma (frigidarij).

Slika 8.

Hramovi povezani polukružnim portikom na rimskom lokalitetu Lambaesis u sjevernoj Africi.

Slika 9.

Nimfej u Zaganu na početku akvedukta koji je snabdijevao vodom Kartagu (Tunis).

Slika 10.

Idealna rekonstrukcija područja hramova (po A. Gnirsu).

Slika 11.

Pogled na sjeverni (Venerin) hram u uvali Verige.

PLANS AND ILLUSTRATIONS IN THE TEXT

Plan 1.

Roman site on Veli Brijun island

Plan. 2.

Ground plan of temples with semicircular portico today.

Plan 3.

Reconstruction of temple area (after A. Gnirs).

Plan. 4.

Ideal reconstruction of the residential complex in Verige Bay (V. Begović Dvoržak). Drawn by M. Gregl.

Fig. 1.

Residential complex in Verige Bay: 1 - residential area, 2 - gardens, 3 - temple area, 4 - large portico, 5 - library, 6 - *palaestra*, 7 - *thermae*, 8 - fishpool - *vivarium*, 9 - farm, 10 - water reservoirs and *nymphaeum*, 11 - harbour.

Fig. 2.

Part of the statue of the Cnidian Aphrodite (*hydria*) found in the area of the north temple in Verige Bay.

Fig. 3.

Stone rosettes - decorative elements found in the area of the north temple in Verige Bay

Fig. 4.

Triton's head - found in the area of the south temple in Verige Bay

Fig. 5.

Part of a capital with a trident among the acanthus leaves - found in the area of the south temple in Verige Bay

Fig. 6.

Part of architrave and frieze - found in area of the south temple in Verige Bay

Fig. 7.

Capital with dolphins - found in the area of the *thermae (frigidarium)*

Fig. 8.

Temples connected with semicircular portico on Roman site *Lambaesis* in North Africa.

Fig. 9.

Nymphaeum in Zaghouan at the beginning of the aqueduct that supplied Carthage with water (Tunisia).

Fig. 10.

Ideal reconstruction of the temple area (after A. Gnirs).

Fig. 11.

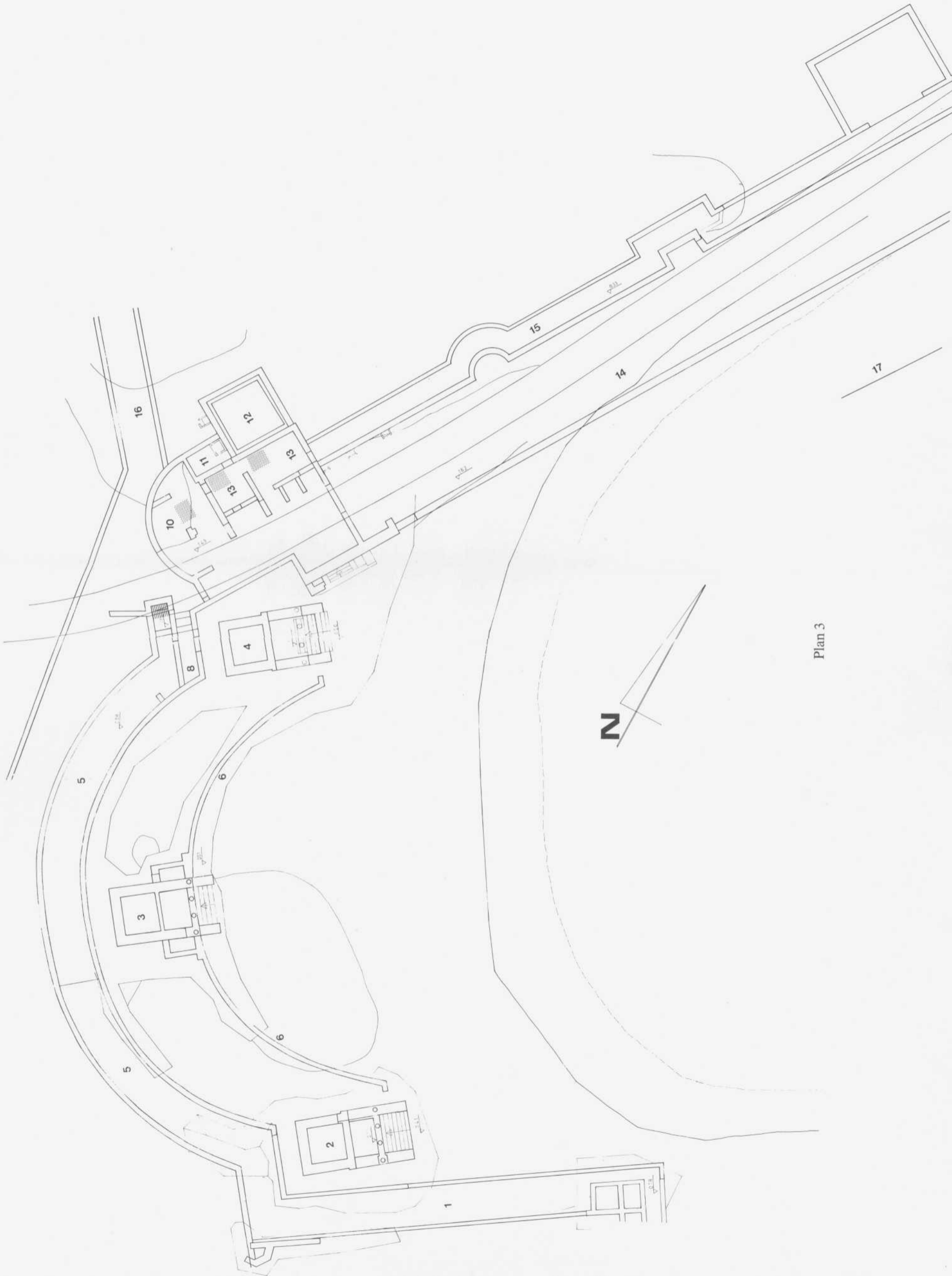
View of the north (Venus') temple in Verige Bay.

RESIDENTIAL COMPLEX IN VERIGE BAY ON THE BRIJUNI ISLANDS THE TEMPLES SUMMARY

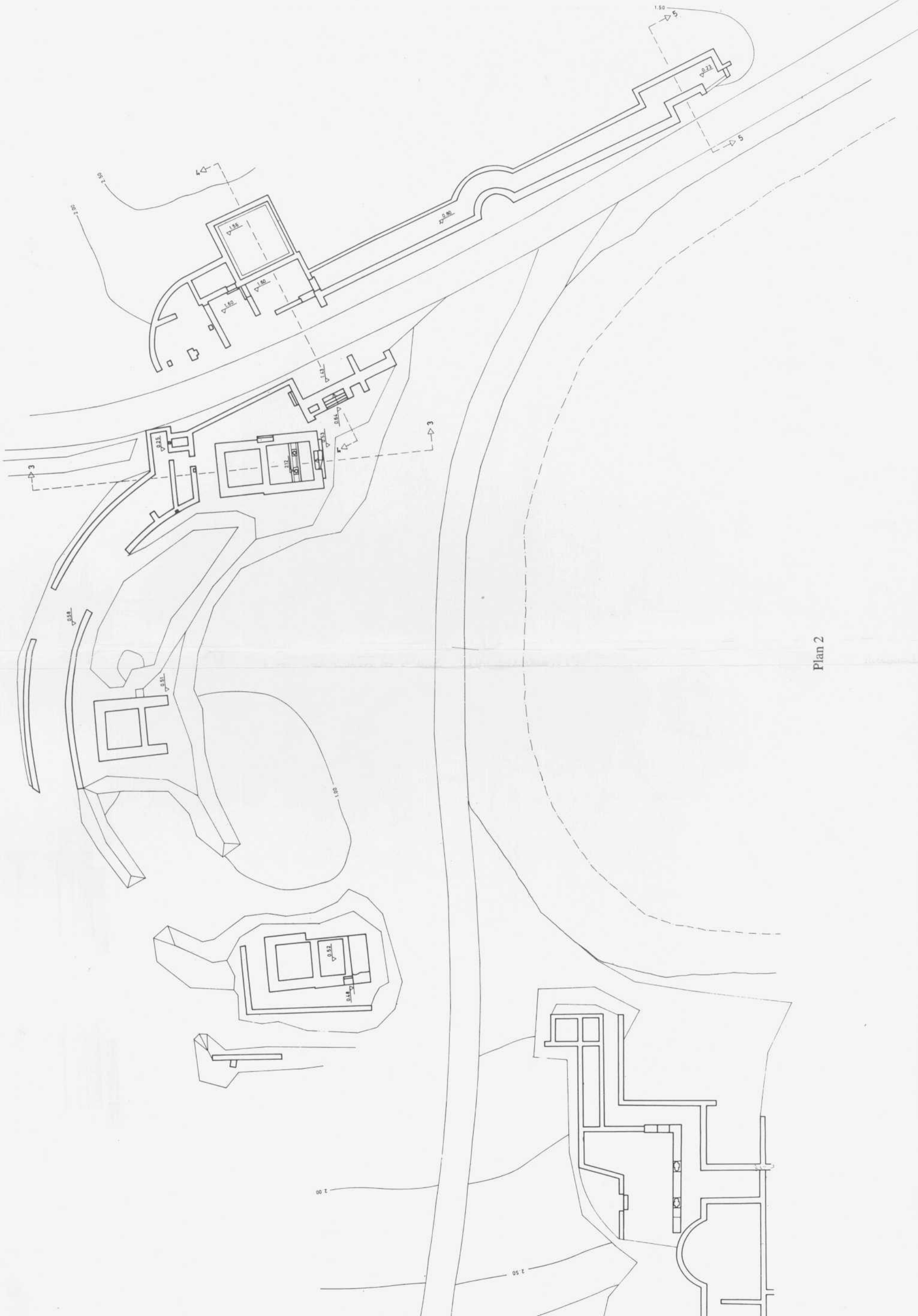
The number and diffusion of classical archaeological sites make the Brijuni (Brioni) Islands (Roman *Cissa Pullaria*) a very interesting area, a microlocation where the development of classical architecture is exceedingly readable, ranging from fortificational structures, *villae rusticae* and utilitarian buildings, to luxurious residential architecture and Early-Christian buildings. The Brijuni are an area of splendid scenic beauty and outstanding architecture. During the early empire this was an exclusive and secluded estate, a kind of model for Roman art and architecture. The first-century residential complex in Verige Bay can be compared with elegant early-imperial villas in the Bay of Naples, classical *Stabiae*, Sorrento, and especially villas on Capri in the Tyrrhenian Sea which was, like the Brijuni, a secluded and exclusive area, a place of imperial summer houses and residences.

The residential complex in Verige Bay (Val Catena) was built on the natural terraces (partly manmade) of the small slopes that descend to the shore. It comprises separate functional units - a residential area, temples, "*libia.ry*", *palaestra*, *thermae* and farm buildings, linked with an imaginative system of porticos and *ajtoportici* on the sea side. There were at least three phases in the construction of the palače in Verige Bay: 1st phase: *villa rustica* (1st c. B.C.); 2nd phase: the residential area and the temples surrounded by terraced gardens, and the separate farm (beginning of 1st a); and 3rd phase: construction of the "*library*", *palaestra* and *thermae* (second half of 1st a). Especially interesting is the temple area, where three temples are arranged in a semicircle and externally connected with a semicircular portico. They lie on a natural plateau at the end of Verige Bay, in the axis of symmetry of an ideal rectangle formed by the groups of buildings arranged around the bay. A. Gnirs used the elements of decoration to date the temples to the beginning of the first century. They are very similar to those on the capitol of nearby Roman *Pola* (the Temples of Roma and Augustus, and of Diana (?)), tetrastyle prostyle temples whose dimensions are 5,92 x 11.83 metres (20 x 40 Roman feet).

The north and south temple were built on a 1.6 metre high pedestal with 9 steps leading to the *pronaos* and the square *cella*. The north temple is considered to be the temple of Venus because of finds that seem to be parts of the statue of the Cnidian Aphrodite. It is architecturalh/ the best preserved, with two columns from the front of the temple (one in full height) and a preserved Corinthian capital. Parts of a statue, the marble copy of the Cnidian Aphrodite, have been preserved: parts of the arm, fragments of hair, a pilaster with clothes, and an amphora (*hydria*) on which the statue leans. Fragments of Stone rosettes were found from the temple ornamentation. The south temple is the same size as the north, and the numerous fragments of ornamentation make attribution to Neptune completeh/ reliable. Important remains were found - fragments of the architrave and frieze, parts of the epistyle and capital, a capital from the front of the temple, sculptures from the coffered ceiling, pilasters flanking the entrance to the *cella* with Neptune's attributes used in various ways as decorative elements. Especially interesting is the capital from the front of the temple, basicall/ Corinthian but with the volute replaced by the twisted bodies of dolphins whose heads are linked in pairs, the same on ali the four sides of the capital. They can be compared with the capitals in the temple of Mars Ultor in Rome (with winged horses). Of the central temple only the foundations remain. It stood on a 0.75 metre high pedestal, and its ground plan was of the same dimensions as the other two. It was first attributed to Jupiter (A. Gnirs), but this was not completely certain because none of the decorations have been found. In combination with Venus and Neptune, it was more probably dedicated to some other deity (possibly Mars). It is symmetrically flanked by two annexes (of rectangular ground plan) of unknown function. Their placement suggests the small round structures adjoining Jupiter's (Aesculapius') temple in Diocletian's Palače. The three temples are externally connected with a semicircular portico, part of which lies under ground level as a *ajptoporticus*, its upper story a portico on the level of the temples pedestals. After the south temple the semicircular portico continued as a straight portico about 50 metres long, linking the temple area with the residential part of the palače. At the other end (after the north temple) it joined the large portico in front of the terraced gardens, leading to the "library", *palaestra* and *thermae*. In bad weather it was thus possible to walk the whole length of the bay, to ali the parts of the complex, through a shelter. Air photographs of Verige Bay and their computer analysis (histogram linear modification method - Dr G. Hudec) show a round structure behind the semicircular portico, in the axis of the central temple. This finding is connected with building fragments of a round structure found in the area by r A. Gnirs in 1907.

Plan 3

Plan 2

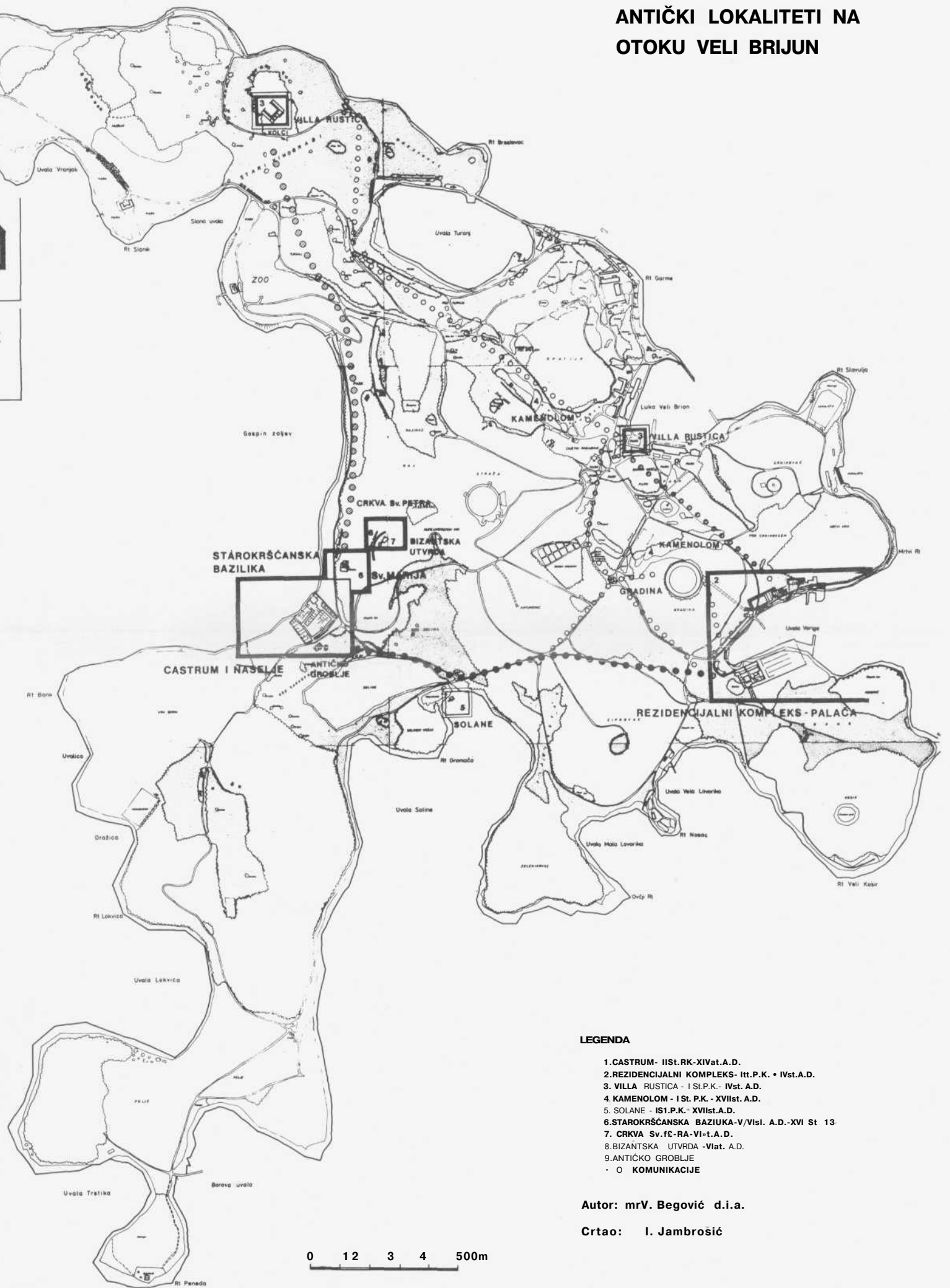

ANTIČKI LOKALITETI NA OTOKU VELI BRIJUN

BRIJUNSKO OTOČJE
ANTIČKI LOKALITETI

Plan 1

LEGENDA

1. CASTRUM - II St. RK - XIV st. A.D.
2. REZIDENCIJALNI KOMPLEKS - I st. P.K. - IV st. A.D.
3. VILLA RUSTICA - I St.P.K. - IV st. A.D.
4. KAMENOLOM - I St. P.K. - XVII st. A.D.
5. SOLANE - I St. P.K. - XVII st. A.D.
6. STAROKRŠĆANSKA BAZILIKA - V/Visi. A.D. - XVI St 13
7. CRKVA Sv. fE - RA - VI st. A.D.
8. BIZANTSKA UTVRDA - VI st. A.D.
9. ANTIČKO GROBLJE
- O KOMUNIKACIJE

Autor: mrV. Begović d.i.a.

Crtao: I. Jambrosić

BORIS ILAKOVAC

*Ulica Sv. Vinka Paulskoga 7**Zadar*RANOKRŠĆANSKI RELIKVIJARI
KESENSKE (CISSA) BISKUPIJE IZ NOVALJE NA OTOKU PAGU

UDK 904:739.1:72.033.1(36)

Izvorni znanstveni rad

Autor opisuje uvjete nalaza skrovišta ranokršćanskih moćnika (srebrna ovalna kutija, srebrna osmostranična piksida s reljefnim prikazom Krista i Apostola, s piramidalnim poklopcem, te staklena posudica) u neposrednoj blizini velike ranokršćanske bazilike 1971. god. u Novalji na Pagu.

Dana 3. studenoga 1971. godine, kopajući zemlju za septičku (crnu) jamu, ruka Vladimira Vidasa pok. Josipa, zvanog i Bonaparte, otkrila je u svom dvorištu, u Ulici Ante Šonje (bivša Rapska ulica) br. 5, intaktno kasnorimsko nalazište. Predmeti stog nalazišta, bar zasad, jedinstveni su i stoga izuzetno svjedočanstvo ne samo iz ranokršćanskoga već i iz našega vremena. Data je kratka povijest nalaza.¹ Očevidac Zoran Šimatović iz Novalje pismeno me je izvijestio o načinu vađenja predmeta, pa stoga njegovo zanimljivo pismo s nadnevkom od 6. lipnja 1972. godine citiram u cijelosti.²

1. Sažeti prikaz vidi u: A. Badurina. Ranokršćanski relikvijari iz Novalje. *Materijali* (Beograd), 12/1976, 283.

2. *Poštovani druže profesore. U Novalji 3XI.1971. godine u dvorištu obiteljske kuće Vlade Vidasa u ulici Rapska 5, pri kopanju zahodske jame, vlasnik dvorišta V. Vidas naišao je na pragove nepoznatog porijekla, fino klesane i ukrašene jednostavnom ornamentikom. Prisustvovao sam cijelom toku iskapanja kao promatrač. Na dubini od 1 m naišlo se na kamenu ploču četvrtastog oblika, postavljena u smjeru istok-zapad. Odmaknuvši malo ploču V. Vidas je nekontrolirao posegao za predmetima kroz otkriveni otvor. Predmeti su bili teško vidljivi i jedva su se nazirali. U tom je trenutku bilo nemoguće kontrolirati ponašanje prisutnih. V. Vidas je izvukao plosnatu kutijicu eliptičnog oblika s poklopcem. Raspala mu se u rukama. Tada su se redom vadili preostali predmeti: kutija okruglog oblika sa stožastim poklopcem ornamentiranim sličicama s ljudskih figurama nepoznatog sadržaja, ostaci staklene posudice i konačno ostaci limenog materijala koji je hrpimice ležao s ostalim predmetima. Na izvađenim ostacima mogle su se nazrijeti sličice biblijskog sadržaja, iako su oni bili posuti slojem hrđe i zemlje. Tek u tom trenu*

pristupilo se potpunom otvaranju jame. Potpuno se odstranila gornja ploča i otkrio se prostor oivičen kamenim blokovima. Zapadna je strana bila fiksna, dok su ostale stranice bile pomične. Sjeverna i južna ploča bile su crvenkaste od ciglastog materijala sa žljebastim utorima u vertikali, u koje je bila umetnuta istočna ploča koja je bila od kamena. Dno je bilo od kamenog bloka, kojije u sredini imao izdubinu privokutnog oblika. Koji su predmeti bili u izdubenom prostoru a koji nisu i da li su svi bili u naznačenom prostoru danas se ne može sa sigurnošću tvrditi budući da su se vadili nesistematski i bez prethodnog otvaranja prostora. Vlasnik dvorišta V. Vidas uzeo je u svoje vlasništvo sve predmete osim limenih ostataka koje je htio odbaciti pa sam ih pokupio i spremio. Pokušao sam ih ispirati u razrijeđenoj solnoj kiselini s namjerom da odstranim prljavštinu. V. Vidas nije htio pričekati s nastavkom radova, ali je pristao da kamene blokove koji su sačinjavalo ogradeni prostor, kao i ornamentirane kamene ulomke, uzida u dvorišni zid gdje se i sad nalaze izloženi pogledima prolaznika.

Zoran Šimatović

Dana 2. prosinca 1971. godine bio sam kao službenik zadarskoga Arheološkoga muzeja u Novalji te od V. Vidasa otkupio osmostranični relikvijar s djelomičnom pozlatom za ondašnjih 1000 novih dinara. Pritom sam prouzeo i ulomke eliptičnog srebrnog relikvijara kao i ostatke razbijene staklene posude.³ Brončana oplata drvenog sandučića (scrinium), ukrašena sa po pet motiva iz Starog zavjeta i sa po pet motiva iz Novog zavjeta, već je bila otuđena.

Srećom, brončani su ostaci limene oplata za vrijeme mojega, gotovo jednogodišnjeg bolovanja (1972) dospjeli do Dr. Anđelka Badurine koji je 1972. godine organizirao čišćenje te u Radionici Škole primijenjene umjetnosti u Zagrebu organizirao njihovu konzervaciju.⁴ Nakon obrade objavio je samo taj dio nalaza.⁵

Nakon što su limeni ostaci drvene škrinjice dospjeli u naš Arheološki muzej u Zadru, sve metalne predmete s tog nalazišta, uključujući i ostatke staklene posude, definitivno je obradio i restaurirao muzejski konzervator Božidar Vilhar i od tada se svi ti nalazi čuvaju u Arheološkome muzeju u Zadru.

Izradu dokumentacije povjerio sam vrsnom crtaču Seadu Čerkezu iz Sarajeva, koji je tušem nacrtao sve metalne predmete, uključivši i restauriranu staklenu posudu, a koji su bili zatečeni u lokulusu i spašeni tijekom kopanja septičke jame. Crteži su izrađeni na hamer-papiru u mjerilu 1:1; samo je osmostranični relikvijar u istome mjerilu nacrtan na pausu.

Tijekom siječnja godine 1974. u Novalji su otpočeli radovi za polaganje nove mjesne kanalizacije i tom se prilikom pored već probijene apside trobrodne ranokršćanske bazilike otkriven i mozaični pod. Na zamolbu Mjesne zajednice Novalja i kao predstavnik Arheološkog muzeja u Zadru obavio sam zaštitno istraživanje na prostoru istočno od Male Crikve posvećene Majci Božjoj (!) i zgrade zvane Plovanija, sadašnje vlasništvo Franje Škunce. Za pet dana rada (21.1. do 25.1. 1974.g.) na dopuštenom i pristupačnom slobodnom prostoru otkriven je zid apside trobrodne bazilike i unutar nje ostaci mozaičnog poda.⁶ Nakon otkrivanja nalaz je ostrugan i očišćen; potom je slijedila fotografska i tehnička dokumentacija i naposljetku nivelman⁷. Tom je prilikom otkrivena dosad najveća ranokršćanska apsida na području Hrvatske, s vanjskim promjerom od 13,05 metara = 44 rimske stope⁸ (SLI). Na osnovi dosad obrađenih novaljskih relikvijara i ostalih nalaza iz kasnorimskog razdoblja postavio sam tvrdnju daje Novalja u doba kasne antike bila episkopalno središte otoka Paga.⁹

Prije nego je A.Badurina objavio svoj rad¹⁰ kratkim sam referatom izvijestio sudionike na IX. internacionalnom kongresu kršćanske arheologije u Rimu¹¹ o kamenim dijelovima lokulusa i pokušaja njegove rekonstrukcije kao i svetinjama u njemu zatečenim.¹²

3. Dok A.Badurina, n.dj. str.283, spominje uz brončanu oplatu još i ulomke staklene i keramičke posude, meni su pri otkupu bili uručeni još samo ostaci staklene posude, ulomci srebrnog relikvijara i čitav osmokatni srebrni relikvijar. Keramičku posudu ne spominje ni vlasnik V.Vidas ni očevidac Z.Šimatović.

4. Kemijska analiza obavljena je u Ljubljani, vidi A.Badurina, n.dj. bilj.2.5

5. Vidi bilj.1.

6. B.Ilakovac. Čuda antičke Novalje. *Vjesnik* (Zagreb), 9632, 9. ožujka 1974, 8. Isti je članak kasnije pretiskan u: *Glas Novalje* (Rijeka), 1/1974,16.

7. Nakon završenih terenskih radova na mozaički je pod stavljen oko 10 centimetara debeo sloj pijeska i konačno sloj od ranije iskopane zemlje.

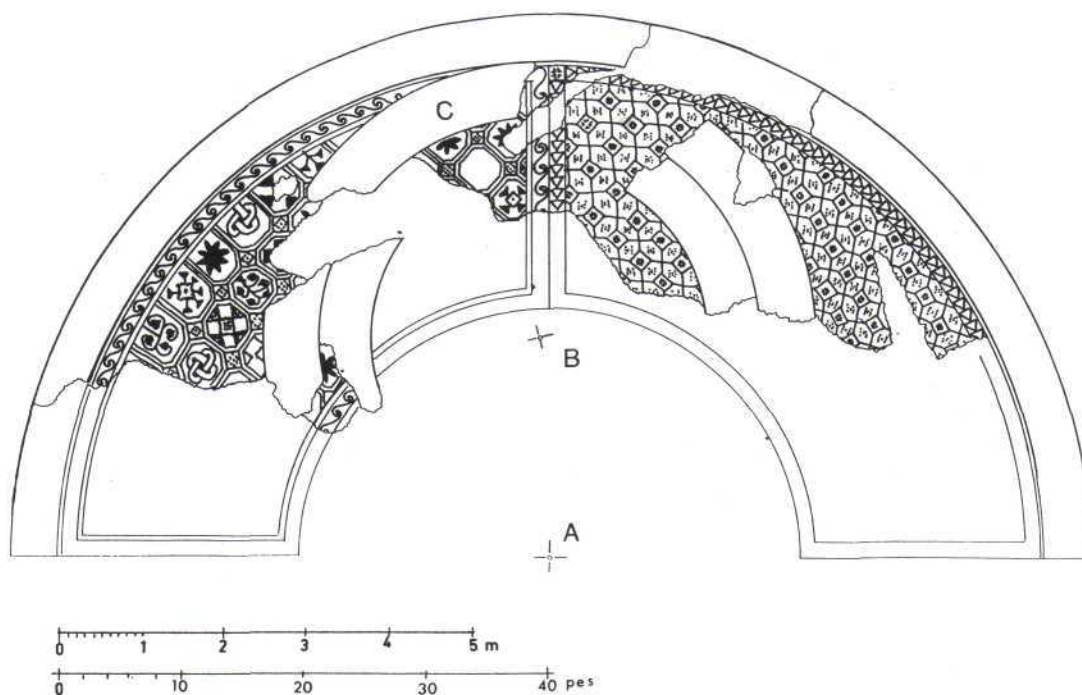
8. B.Ilakovac. Apsidni mozaik starokršćanske bazilike u Novalji i Materija U (Beograd), 18/1980,127 i d.

9. Isti, n.dj.,134. Isti: Limitacija agera rimski Kiše (Cissa) na otoku Pagu. *Zbornik Pagu prošlosti i sadašnjosti* (u tisku). vidi bilj.6.

10. A.Badurina, n.dj.

11. Kongres je održan od 21. do 27. rujna 1975. u Rimu.

12. B.Ilakovac. Unbekannte Funde aus Novalja (Jugoslawien). *Atti del IX Congresso internazionale di archeologia Cristiana*, 2. Roma, 1978, 333 i d.

Slika 1.

Ti nalazi svojom složenom problematikom izlaze iz lokalnog okvira kasnorimske Kiše (*Cissa*), jer duboko zadiru u povijesne, umjetničke i obrtne tokove tada već podijeljenog Rimskog Carstva, i k tome ponajprije znače snažan dokaz organizacijske moći ranog kršćanstva i na ovim stranama. U dosadašnjim objavama tim je nalazima manjkala odgovarajuća i kvalitetna dokumentacija. Taj se nedostatak ovom prilikom bar djelomice uklanja kako bi se veoma složena i još u cjelini neriješena problematika u vezi s tim i ostalim poznatim arheološkim nalazima s područja otoka Paga mogla nadalje rješavati i dopunjavati ne samo uz dostupnu tematsku literaturu već i ovdje objavljenu dokumentaciju.¹³

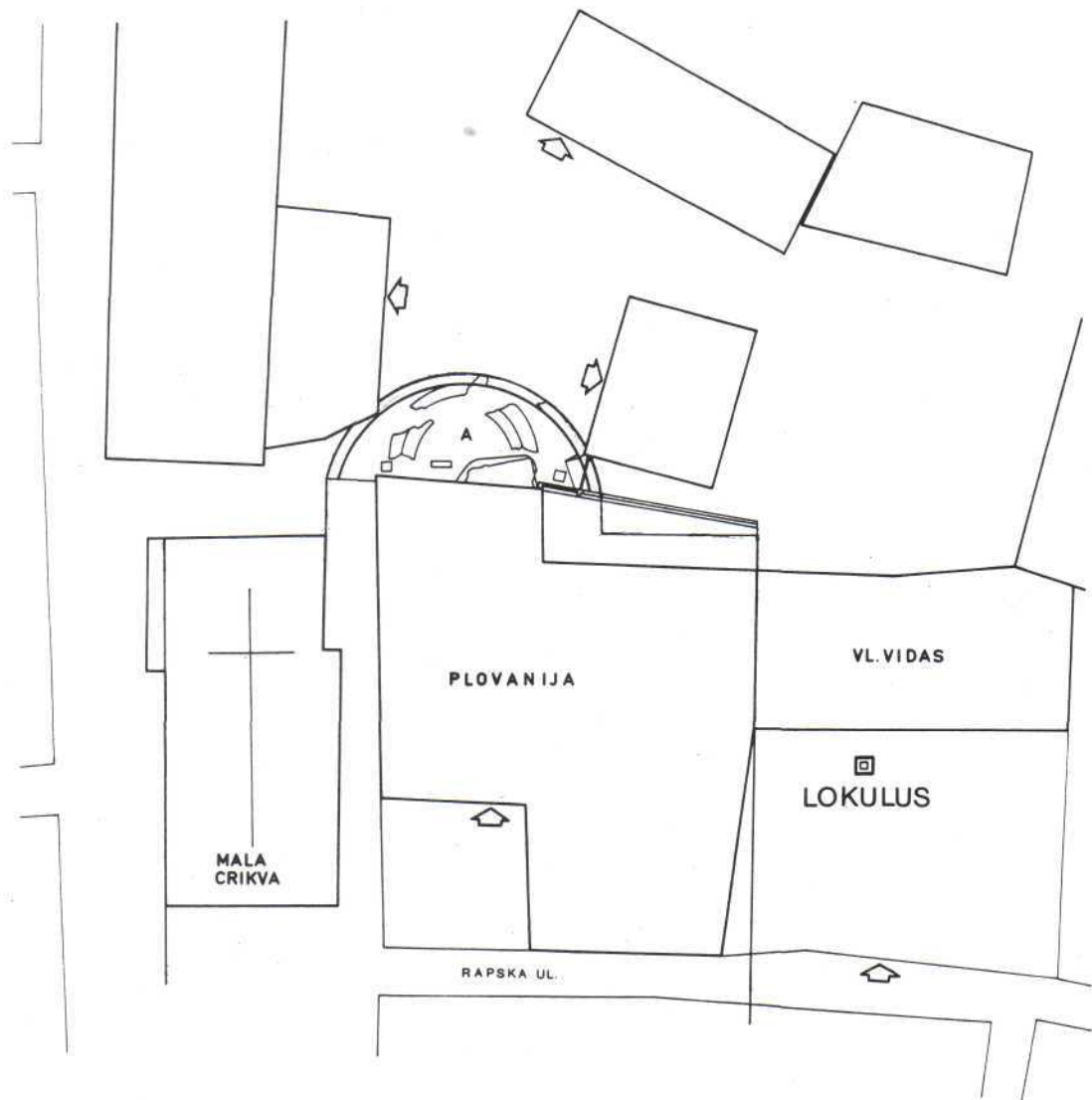
Položaj nalaza

Treba istaći da nalaz (*loculus*) nije otkriven unutar rekonstruiranog prostora trobrodne bazilike, već 6 metara istočno od njenog pretpostavljenog desnog broda (S1.2). Kako na cijelom okružju oko bazilike nisu dosad obavljena arheološka istraživanja, neizvjesno je da lije položaj lokulusa bio unutar neke kasnorimske zgrade, koji bi da je to tako, bio pored bazilike ili do nje, ili - što je vjerojatnije - do slobodnog dvorišnog prostora, ali svakako unutar crkvenog zemljišnog posjeda.¹⁴

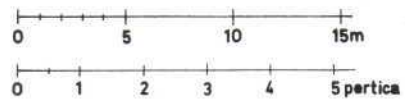
13. Završena je tehnička dokumentacija brončane oplata drvenog sandučića (*scriniurri*). Kad bude riješena i dokumentirana rekonstrukcija, sve će kasnije biti objavljeno.

14. Nakon objave mog rada (vidi bilj. 8 i 12) prema kojem veliku apsidu uklapam u trobrodnu baziliku i

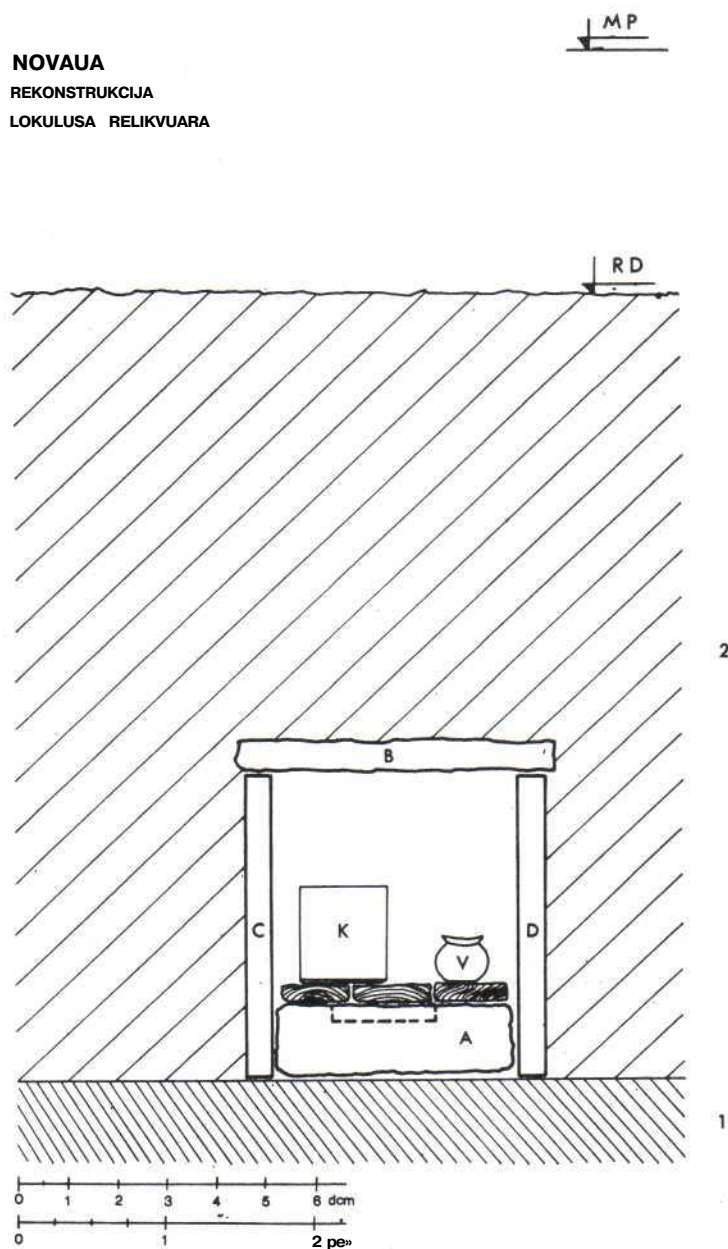
tvrdim da je sadašnja Mala Crikva sagrađena na položaju lijevog broda bazilike, Mjesni župni ured i Dr. Ante Šonje probili su dio poda u Maloj Crikvi i prema mojim tvrdnjama otkrili mozaični pod. Zadovoljili su znatiželju i bez dogovora sa mnom ostavili sondu bez tlocrtnih i nivelmanskih podataka.

NOVALJA
BAZILIKA URBANA
 1974

Slika 2.

Slika 3.

Radi cjelovitijeg shvaćanja i donošenja ispravnih zaključaka, koji počivaju na dokazima, još je važniji vertikalni položaj nalaza u odnosu na razinu mozaičkog poda. Nalaz je izašao na vidjelo bez stručne arheološke intervencije pa nedostaju vertikalni profili. Stoga se bar djelomice možemo pomoći nivelacijskim elaboratom glede istraživanja mozaičkog poda zatečenog dvije godine poslije (1974) u apsidi trobrodne ranokršćanske bazilike.

Područje otoka Paga tada još nije bilo pokriveno mrežom apsolutnih nadmorskih visina (reperima). Stoga sam pri niveliranju kao početnu visinu uzео razinu prilaznog stubišta Male Crikve, okrenutog prema Trgu bazilike i visinu odabrane nivelacijske točke provizorno odredio s $\pm 0,000$ ¹⁵. U nivelacijskom elaboratu ta je početna točka označena slovom A. Nivelacijska obrada otkrila je neočekivani podatak. Razina ostataka mozaičkog poda u apsidi veoma je različita. Visinska razlika između najvišeg i najnižeg sačuvanog dijela mozaičkog poda iznosi čak 13,4 centimetara!¹⁶

Ako se uzme da je srednja relativna visina mozaičkog poda 11,4 centimetara u odnosu na početnu točku A ($\pm 0,000$), slijedi da je mozaički pod u apsidi prosječno za oko 11,4 centimetara iznad razine druge prilazne stuba kod Male Crikve (točka A), odnosno 49,4 centimetara viši od razine Trga bazilike do prilaznih stuba kod Male Crikve.¹⁷

U tijeku zaštitnih istraživanja apsida i ostataka mozaičkog poda u njoj (1974) propustio sam usput iznivelirati i razinu dvorišta V. Vidasa, odnosno gornju stranu izbetonirane septičke jame pa sam prisiljen domišljati se. Ulica A. Šonje paralelna je s obalom i stoga praktički vodoravna; pretpostavlja se daje njezina razina, visina dvorišta V. Vidasa kao i mjesto nalaza lokulusa približno jednake visine kao i Trg bazilike do Male Crikve. Drugim riječima, razina dvorišta V. Vidasa također je oko 49,4 centimetara niža od srednje razine mozaičkog poda u apsidi, što približno iznosi oko 50 centimetara (na S1.3 označeno s RD).

Na osnovi podataka Z. Šimatovića, u dvorištu V. Vidasa trebalo je kopati jedan metar u dubinu da bi se doprlo do gornje ploče lokulusa (vidi bilj.2). Slijedi da je srednja visina mozaičkog poda oko 150 centimetara viša od gornje kamene ploče lokulusa (50 cm + 100 cm) na S1.3 razina mozaičkog poda označena s MP, jer je kamena konstrukcija lokulusa visoka oko 70 centimetara (S1.3). Slijedi neočekivani, ali veoma važan mjerni podatak daje dno, podnožje lokulusa, bilo oko 229 centimetara niže od srednje razine mozaičkog poda u apsidi (50 cm + 100 cm + 70 cm)!

Dosadašnji autori nisu uzimali u obzir da se položaj lokulusa nalazio izvan tlocrta trobrodne bazilike, oko 600 centimetara istočno od njenog pretpostavljenog desnog broda (S1.2), a visinska razlika između srednje razine ostataka mozaičkog poda u apsidi i ležišta lokulusa (oko 220 centimetara) bila im je nepoznata (S1.3). Stoga su bez osnove pretpostavili da se nalaz odnosi na oltar s lokulusom bez *fenestellae confessionis*, tj. da je kamena konstrukcija lokulusa bila postolje (*stipes*) oltarnoj ploči (*mensa*).¹⁸ Visinska razlika između mozaičkog poda u centralnoj apsidi trobrodne basilike i ležišta lokulusa, kao i zatečeno stanje uokolo i podalje od lokulusa u tijeku kopanja septičke jame, nedvojbeno dokazuju da su relikvijari u lokulusu bili tajno pohranjeni! Lokulus je skrivena ostava (depot)! Zato su se to izuzetno vrijedni i dobro skriveni predmeti i sačuvali sve do slučajnog i neplaniranog otkrića, inače bi već odavno, kao tolike slučajno otkrivene ostave, bili opljačkani. Da je lokulus tajna i skrivena ostava, dokazuju slijedeće činjenice:

- Položaj lokulusa nalazio se izvan trobrodne bazilike, oko 6 metara istočno od njenog desnog broda, a po svemu sudeći izvan neke kasno-rimske zgrade.¹⁹

15. Početna, provizorna visina (točka A) nalazi se na desnoj strani druge prilazne stuba za Malu Crikvu, 20cm od njenog desnog ruba i 10 cm od njenog južnog ruba. Na osnovitih podataka bitše jednostavnokasnijeterativne visine preračunati u apsolutne.

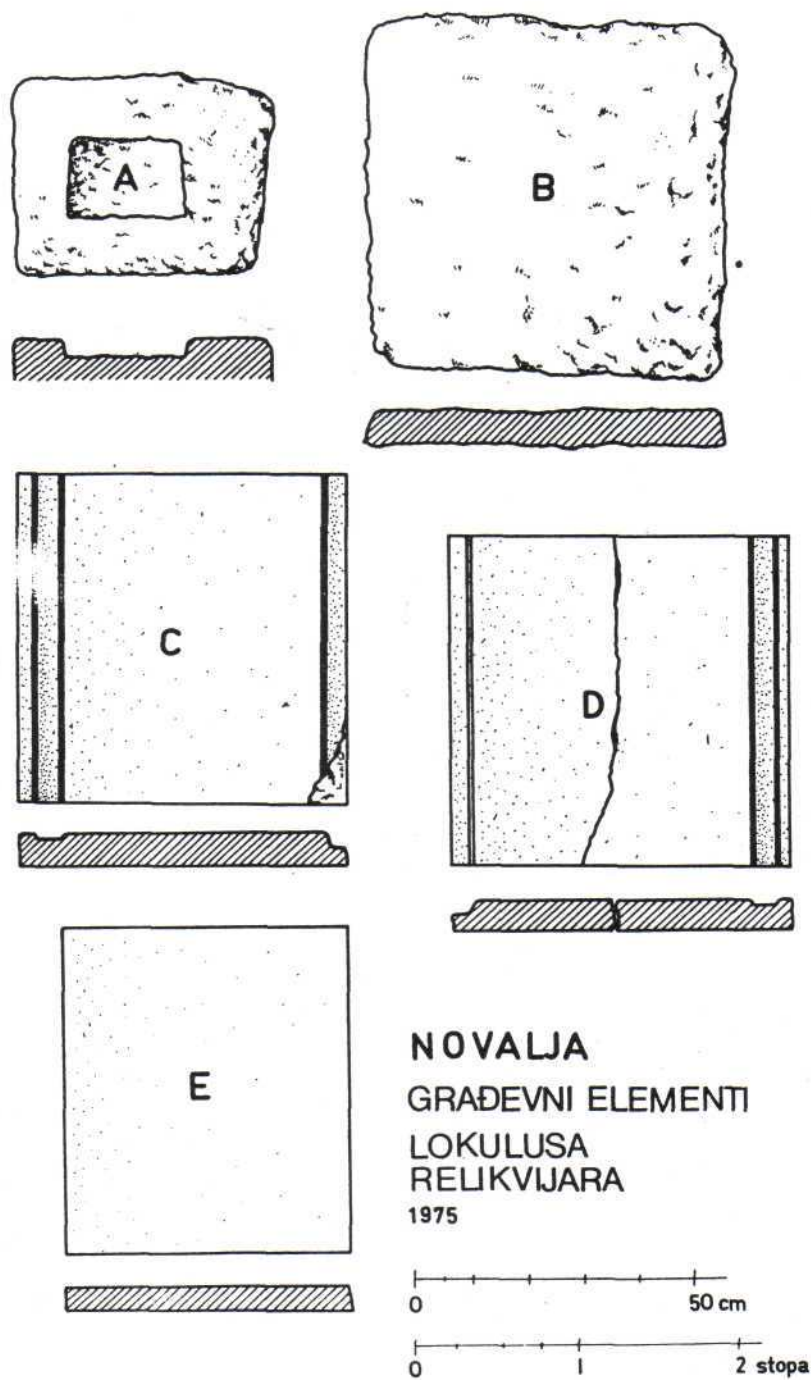
16. Prema nivelmanskom elaboratu položajna točka br.7 u odnosu na početnu točku A ima visinu 18.1 cm, a

položajna točka br.4 imavisi nu 4.7 cm. razlika među njima je 13,4 cm.

* 17 18 > 1 cm + 4 > 7 cm , Po i ovica od toga je 11 > 4 crfl *

¹⁸ A-Badunna, n.dj. str.283.1284.

19. Očevici ne spominju da je za vrijeme kopanja septičke jame presječen neki mozaični ili još jednostavniji pod, što bi bio dokaz da se lokulus nalazio unutar zgrade.

Slika 4.

- Visinska razlika između ostataka mozaičnog poda u apside i podnožja lokulusa iznosi čak oko 220 centimetara (S1.3).

- Građevni elementi lokulusa dimenzionirani su skromno od raznovrsnog kamena i keramike, a površinska obrada naglašeno je neujednačena. Zamjetno je da lokulus nije bio predviđen za osmatranje, već tajno ukopavanje.

- Veoma tanke uspravne stijene lokulusa ne bi mogle statički izdržati pritisak velike i veoma teške oltarne ploče, Na to ukazuje i uspravna keramička ploča D koja je popustila pod bočnim pritiskom nabacane zemlje uokolo lokulusa i obrađenih kamenih ulomaka (S1.4).

- Da lokulus nije mogao biti u funkciji oltarnog postolja (*stipes*), dokazuje i njegova premalena visina od svega 60 centimetara (bez menze).

- Prikupljeni podaci o položaju i kamenoj građi lokulusa, kao i o građevnim ulomcima oko njega zatečenim, otkrivaju da je pred nekim ili radi nečega na brzinu trebalo sagraditi tajno sklonište i u njega sakriti najveće i najvrednije svetinje kesenske (ili neke druge) biskupije!

Lokulus

Na osnovi izvađenih kamenih dijelova lokulusa kao i ostalih arhitektonskih ulomaka zatečenih tijekom kopanja prostrane septičke jame, a koji su srećom, kasnije ugrađeni u vrtni zid V.Vidasa, zatim njegove usmene izjave kao i ovdje priloženog pisma Z.Simatovića (bilj.2), moguće je s dosta sigurnosti rekonstruirati ne samo izgled već i način gradnje lokulusa.

Nakon što je na ondašnjoj razini tla bilo iskopano ležište za lokulus do dubine od najmanje jednog metra²⁰, na zapadnoj je strani iskopane jame bio vodoravno postavljen ulomak kamenog praga i na njega u vapnenoj žbuci dozidana uspravna kamena ploča (vidi bilj.2), na S1.5 pod oznakom F. Ploča F izrađena je grubim klesanjem od domaćeg vapnenca, dugačka 45,0 centimetara, visoka 60,0 centimetara i 8 je centimetara je debela. Moguće je već u početku gradnje lokulusa uspravna ploča F bila na drugoj strani poduprta četvrtastom, vodoravno postavljenom pločom (na S1.5 pod oznakom A). Zatim su postavljene - jedan nasuprot drugoj - dvije keramičke ploče C i D, koje su se svojim rubnim L-profilom oslonile na kamenu ploču F i time u tijeku gradnje i slaganja lokulusa zaštitile od urušenja prema sredini S1.5.

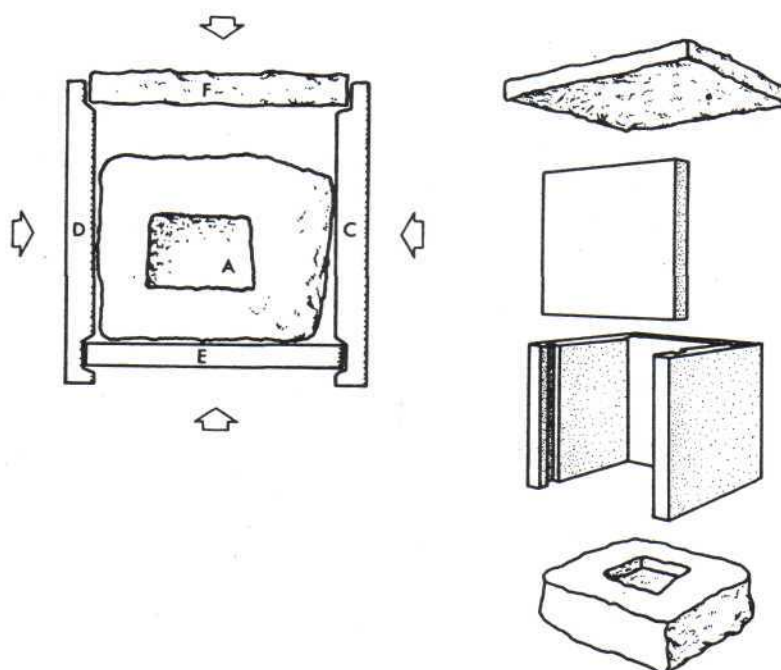
Ploča C visoka je 60,5 centimetara, široka 61,0 centimetar i 6,0 centimetra debela. Rubni L-profil upušten je za 2,5 centimetara i širok je 4,0 centimetra. Na suprotnoj strani ploče C nalazi se upušteni U-profil, širok 5,0 centimetra i svega 1,0 centimetar dubok (S1.4).

Po sredini razbijena keramička ploča D također je visoka 60,5 centimetara, široka 62,5 centimetra i jednako kao i ploča C debela je 6,0 centimetra. Rubni se utori u mjerama gotovo u potpunosti podudaraju s utorima na ploči C (S1.4).

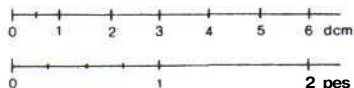
Obje ploče C i D izrađene su od loše pročišćene gline i osrednje su pečene. Svojim oblikom kao i mjerama te su ploče unikatne i nisu tegule kako se pogrešno navodi.²¹ Na rimskim su tegulama dvije rubne i blago konične letvenaste istake, dok su na pločama C i D utori. Tegule su debele oko 2,5 do 3 centimetra (dva prsta), a keramičke ploče C i D debele su 6,0 centimetara. Zatim je u oba rubna U-profila, koji se nalaze na pločama C i D, bila umetnuta uspravna i veoma zaglađena mramorna ploča E (S1.4 i 5). Visoka je 60,0 centimetara široka 52,5 cm i svega oko 2,0 cm debela. Za dno lokulusa upotrebljena je podebela i samo grubim klesanjem obrađena kamena pločna od sivog vapnenca, na S1.4 pod oznakom A. Nepravilnog je četvrtastog oblika, dugačka 47,0 centimetara, široka 37,0 centimetara. Također

20. Ne postoji vertikalna stratigrafija pa je neizvjesna razina tla (horizont) u vrijeme kopanja jame za lokulus.

21. A.Badurina, n.dj. str.184.

NOVALJA
ELEMENTI LOKULUSA
RELIKVIJARA

Slika 5.

je uzidana u vrtni zid V. Vidasa ali tako da nije bilo moguće izmjeriti njenu debljinu. Po sredini kamene ploče A grubo je isklesano nepravilno četvrtasto udubljenje, dugačko 22,5 centimetara, široko 15,0 centimetara i svega 4,5 centimetra duboko.²²

S obzirom na znatnu količinu obrađenih kamenih ulomaka zatečenih u tijeku kopanja septičke jame 250 centimetara dugačke i 200 centimetara široke, pretpostavlja se daje lokulus bio s vanjske strane poduprt s tim ulomcima (spolija) koji su donekle štitali dosta tanke i krhke uspravne stijene lokulusa od bočnih pritisaka i loma.

Kako prikazuje S1.3, pretpostavlja se da je gornja strana kamenog postolja A bila pokrivena nekim drvenim daščicama kako bi se pokrilo za namjenu nefunkcionalno udubljenje u sredini, kao i grubim klesanjem nemirna gornja strana ploče A.²³ Tek u tako sagrađenom

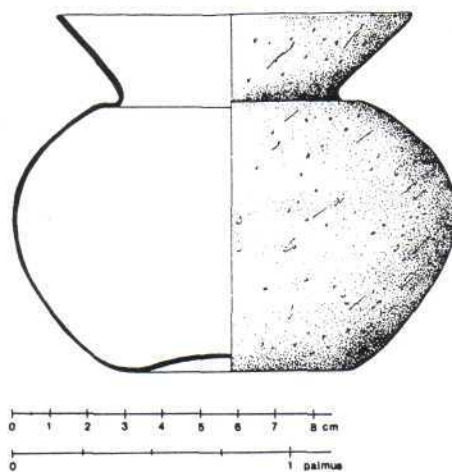
22. Za mene je kameno postolje A spolij u kojem naslućujem jednu od četiriju podnih baza (postolja) koje su nosile kamene stupove na kojima je počivala oltarna ploča (*mensa*).

23. Bez osnove je pretpostavka da je četvrtasto

udubljenje na ploči A isklesano da bi se u njega smjestio drveni sandučić ukrašeni brončanim limom. Taj je sandučić bio dugačak jednu rimsku stopu (29,6 cm), a četvrtasto je udubljen na ploči A najduže 22,5 cm. Takav bi zahvat bio besmislen i nefunkcionalan.

obliku bio je lokulus pripremljen za tajnu pohranu crkvenih svetinja. Nakon što su odabrani predmeti stavljani i pohranjeni, lokulus je bio s gornje strane pokriven i zatvoren grubo klesanom pločom B, širokom 66,0 centimetara, dugačkom 65,0 centimetara i oko 7,5 centimetara debelom (S1.4). Na ploči E, koja je također uzidana u vrtni zid V.Vidasa, još su zamjetni tamni tragovi nasjednih površina na uspravne ploče C-F. I konačno je tajno mjesto zasuto zemljom i time je sve do slučajnog otkrića bilo sakriveno javnosti.²⁴

Iz lokulusa su nekontrolirano izvađeni slijedeći predmeti: ukrašena brončana oplata za drveni kovčežić (*scrinium*), razbijeni ostaci staklene posude, ostaci zdrobljenog eliptičnog srebrnog relikvijara iu cijelosti sačuvani osmostrani srebrni relikvijar s djelomičnom pozlatom.

Slika 6.

Staklena posuda

Izrađena je tehnikom puhanja od neujednačene i nedovoljno pročišćene staklovine. Dno je u sredini malo uzdignuto, a sredina je gotovo kuglastog oblika. Gornja strana trbuha oštro se lomi prema sredini i nastavlja u veoma široki, geometrijski, gotovo pravilan stožasti otvor. Nakon restauriranja vanjski promjer trbuha mjeri 11,7 centimetara, ukupna visina 9,6 centimetara. Staklene stijenke neujednačeno su debele oko 1 milimetar (S1.6).²⁵

Iako slične staklene posude nalazimo već u 2. stoljeću²⁶, razvijen oblik s visokim ili niskim vratom, ali uvijek stožasto izvijen prema van, najčešći je u 3. stoljeću, a posebice u 4. stoljeću.²⁷

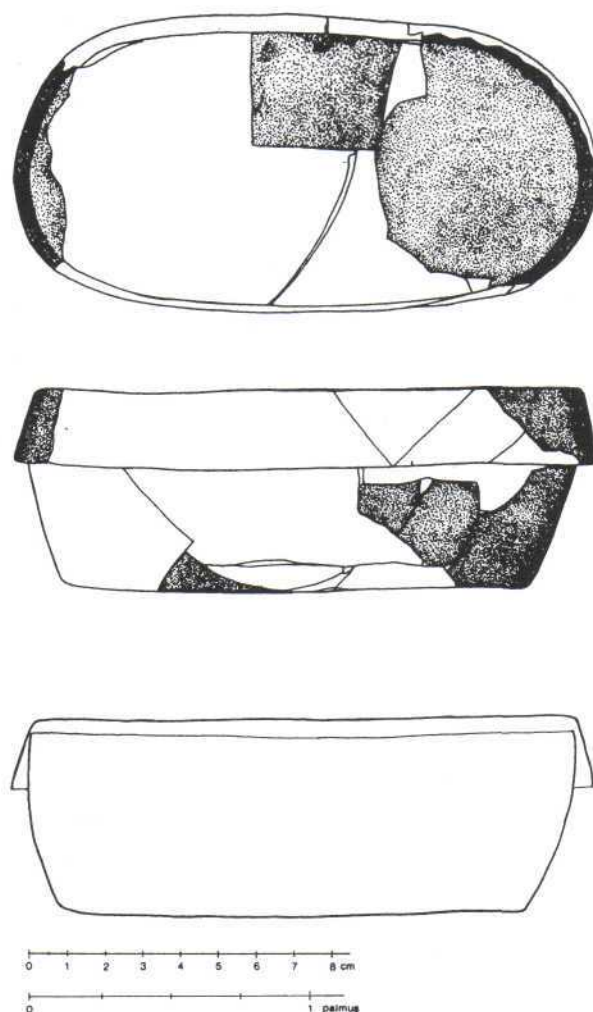
24. Ne postoji oltarna menza koju spominje A.Badurina (n.dj. str.284) već kamena ploča nepravilnog oblika: 94 cm dugačka i 41 cm široka, te debela 6 cm. Prema navodu V.Vidasa, ona se dijelom nalazila preko pokrovne ploče B, s drugim dijelom izvan lokulusa, oslonjena na kamene spolije.

25. B. Ilakovac. Unbekannte Funde n.dj. str.333. Uoči znanstvenog skupa *Pag u prošlosti i sadašnjosti* (21-23. listopada 1994. godine u Pagu i Novalji) zamolio me kolega I.Fadić iz zadarskoga Arheološkoga muzeja da mu odstupim za objavu ovu staklenku što sam rado učinio, jer

je kolega naš uvaženi stručnjak za antičko staklo. Isti autor ponovno razrađuje tu temu, vidi *Diadora* br.15 (u tisku).

26. J.Allain. Circonscription du limousin. *Gallia* (Pariš), 29/1971,2,311,81.2.

27. Clsings. *Roman Glass*. Groningen, 1957. Oblik 94 i 104b. -M.Bulat. Antičko staklo u Muzeju Slavonije. *Arheološki vestnik* (Ljubljana), 25/1974, 89, Tab.I/1 (nedatirano). - A.Cermanović-Kuzmanović. Pregled i razvitak rimskog stakla u Crnoj Gori. *Arheološki vestnik* (Ljubljana), 25/1974,179, Tab.IV/14.

Slika 7.

Svojim oblikom imitira klasičnu *olla cineraria*, ali njena znatno manja i zapremina i kvaliteta izrade ne ukazuje samo na pad staklarske proizvodnje u kasnoj antici, već i preko kršćanstva i drugu i novu namjenu: čuvanje bilo kakvih spomen-ostataka nekog dobro poznatog ranokršćanskog mučenika.

Srebrni eliptični relikvijar

Prilikom otkrivanja lokulusa relikvijar je bio čitav. Kad ga je V.Vidas želio otvoriti, raspao se u njegovim rukama (vidi bilj.2). Sastoji se od eliptične posude ravnog dna s kojeg se, blago prema van, nastavljaju bočne stijenske. Relikvijar je s gornje strane bio pokriven također eliptičnim poklopcem, kojemu je gornja strana bila ravna, jednako kao i dno posude. S ruba poklopca spuštaju se prema van blage isturene strane²⁸.

28. B. Ilakovac, *Unbekannte Funde*, n. dj. str.334.

Prema sačuvanim ulomcima može se tek pretpostaviti da relikvijar nije bio ukrašen, te da na poklopcu nije bila neka pismena poruka. Izrađen je vjerojatno tehnikom iskucavanja od srebrnog lima nejednake debljine, manje od jednog milimetra. Rekonstruirana duža os mjeri 15,2 centimetara, uža 7,8 centimetara, a ukupna mu je visina 5,3 centimetara (S1.7).

Oponašajući klasične posudice izrađene od keramike, bjelokosti, i metala (piksida), i to pretežito cilindričnog oblika, u doba ranog kršćanstva sve se češće izrađuju mali relikvijari ovalnog, odnosno eliptičnog oblika (piksida, *capsella*). U većini slučajeva takovi su relikvijari veoma bogato ukrašeni, a ponekad nose i natpise. Ako je suditi prema ulomcima na osnovi kojih je izrađena rekonstrukcija, novaljski relikvijar svega toga nema. Osobit je i time što mu je poklopac ravan, dok su na ostalim takvim relikvijarima poklopci ispupčeni.²⁹

Javljuju se veoma rano (3. stoljeće)³⁰, ali su češći u 4. i 5. stoljeću³¹. S obzirom da je izrada jednostavna i bez likovnih ukrasa, trebat će ga datirati u sklopu svih nalaza zatečenih u lokulusu.

Osmostranični relikvijar

Zahvaljujući čvrstoj izradi, ali i Providnosti, ta najdragocjenija svetinja iz novaljskog lokulusa ugledala je svjetlo dana potpuno čitava.³² Donji je dio relikvijara izrađen u obliku osmostrane prizmatičke posude. Dno je ravno s malim centralnim udubljenjem (na S1.8 pod oznakom R). S dna se uzdiže osam, blago prema van, izbočenih ploha i svaka je ukrašena sa po jednim likom iz Novog zavjeta (S1.9). Središnja je ličnost Isus Krist (na S1.9 pod oznakom D). Odjeven je u togu i palu sa široko ukrašenim rubom. Kosa je bujna i kovrčava s razdjelnikom, a uokolo glave prikazana je aureola u obliku zrakastih pramenova. Lijeva ruka je uzdignuta s otvorenom šakom, a u desnici drži Novi zavjet prikazan kao razmotan *rotulus*. Blagim zakretom glave ulijevo pruža ga svom nasljedniku Sv. Petru (*traditio legis*).

Sveti je Petar odjeven samo u togu koju je obmotao oko desne ruke da bi naglašenom čistoćom primio od Krista Novi zavjet. Prikazanje u profilu s kratko šišanom kosom i bradatim licem (na S1.9 pod E). Na nogama su sandale, a preko lijevog ramena nosi svoj simbol, veliki križ (*crux hastata*), koji drži u lijevoj ruci.

Na drugoj strani, do Krista, prikazanje Sv. Pavao (S1.9 C). Kao i Krist odjeven je u togu i palu, također s ukrašenim rubovima. Otvorenom desnicom obraća se Kristu, a ispod nje kao da se nazire lijeva ruka s rotulusom. Glava je prikazana u profilu s kratko šišanom kosom i bradatim licem. Na nogama su sandale.

Ostalih pet apostola nije moguće pouzdano prepoznati. Jedino bi apostol, na S1.9 pod oznakom F, mogao biti Sv. Ivan, koji u desnoj ruci drži smotani *rotulus*, a u ljevici kodeks.

Svi su apostoli odjeveni u togu i palu s ukrašenim rubovima i obuveni u sandale. Na S1.9 označeni slovima B, G i H drže u lijevoj ruci smotani *rotulus*. Iznimka je apostol označen slovom A koji u lijevoj ruci drži samo otvoreni kodeks.

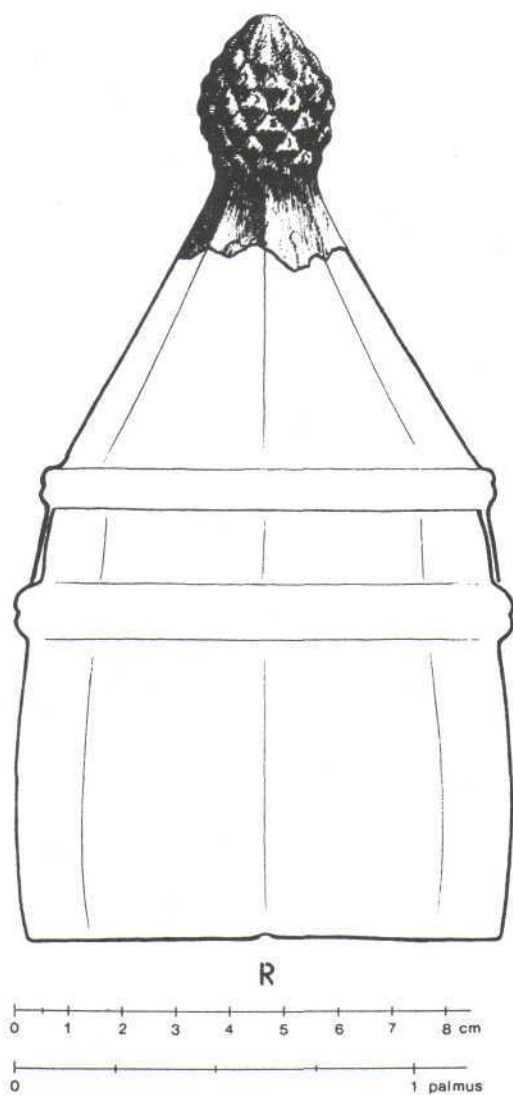
Povrh likovnih prikaza i 16 milimetara ispod gornjeg ruba relikvijara teče udesno veoma izbočen, 12 milimetara široki ukras u obliku pletenice (S1.9-11). Dvojaka mu je namjerna - da s gornje strane uokviri likovni prikaz Krista s apostolima i da ujedno bude površina na koju nasjeda poklopac (S1.8).

29. H. Buschhausen. *Die spätrömischen Metallscrinia und frühchristlichen Reliquiare*. Wien, 1971, B 13, B 14, B 15, C11, C12, C20 i C69.

30. Isti, n.dj. str.239, B 13 (iz Sirije).

31. Isti, n.dj., vidi bilj.29.

32. B. Ilakovac, n.dj. str.338.

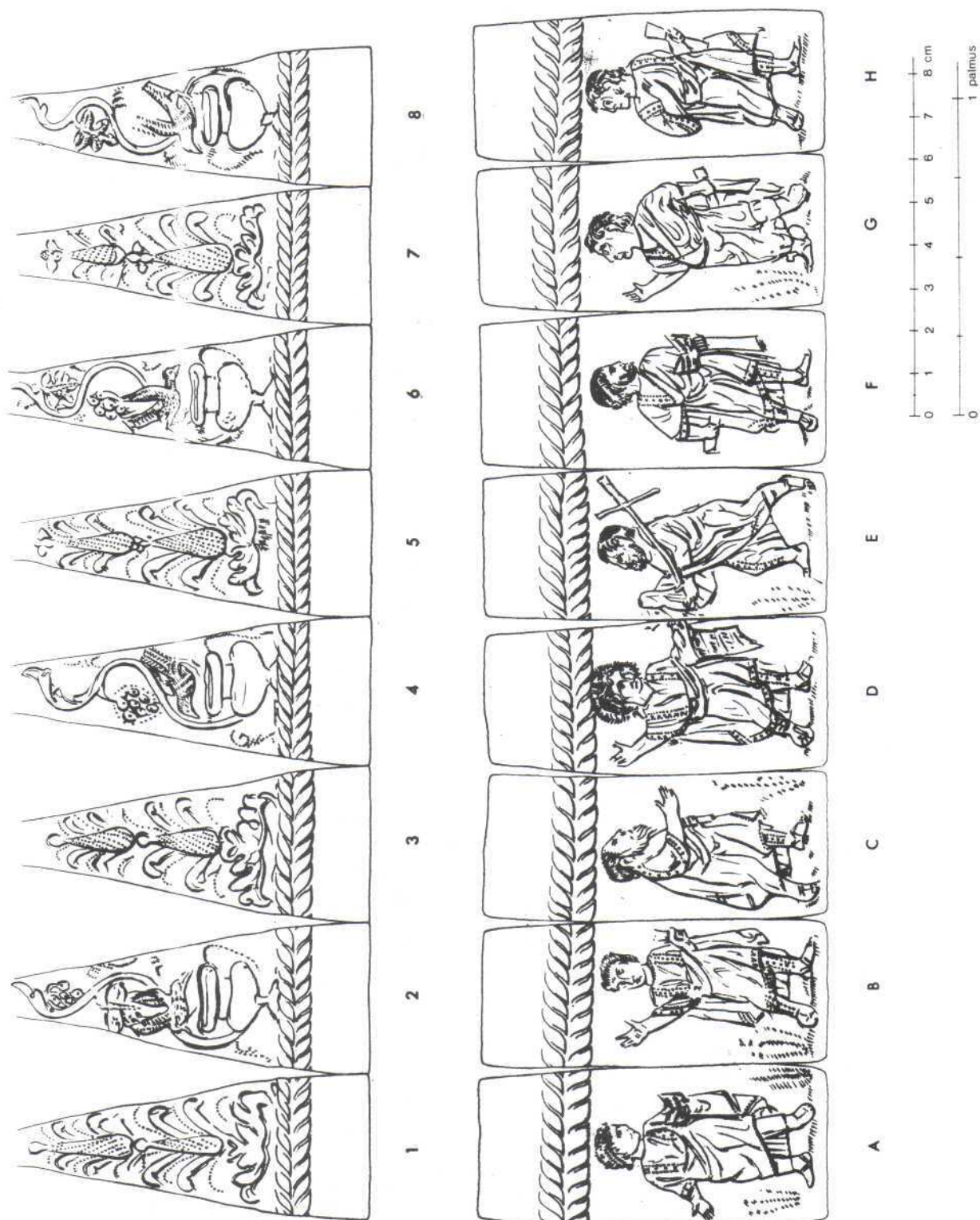
Slika 8.

Poklopac relikvijara izrađen je u obliku gotovo pravilne osmokutne piramide (Sl.9-11). Oko 15 milimetara od donjeg ruba nalazi se plastično izvedena pletenica koja i tu teče udesno. Široka je svega 8 milimetara.

Između ukrasa pletenice i gornjeg rukohvata poklopca, realistički prikazanog u obliku borove šiške, osam je trokutastih ploha, koje su ukrašene biljnim i životinjskim prizorima (Sl.9-11).

Na plohama 1,3,5 i 7 prikazane su po dvije stilizirane palmete - veća dolje i manja povrhnje. Ispod donje palmete shematski je prikazano neko nisko raslinje (Sl.9).

Na donjem dijelu ploha pod brojem 2,4,6 i 8 nalazi se dosta spljošteni kantaros s jednom ručkom.

Slika 9.

Slika 10.

Na slici 2 i 6 na kantaros upravo slijeće ptica raširenih krila, dok je na sličicama pod brojem 4 i 8 ptica okrenuta ulijevo i već stoji na rubu kantarosa. Iza opisanih prizora (2,4,6 i 8) vijugavo se uzdiže vinova loza ukrašena lišćem i grozdovima (Sl.9-11).

Donji dio relikvijara visok je 8,0 centimetara i 9,3 centimetara je širok (Sl.8). Poklopac je visok 10,6 centimetara, a ukupna visina sastavljenog relikvijara mjeri 17,2 centimetara. Izliven je u srebru i stoga ne začuđuje njegova velika težina od 375 grama. Nakon lijevanja je retuširan i dodatno ukrašen zarezima (kosa, brada, aureola i rubni ukras na togi). Biljni i životinjski motivi na poklopcu relikvijara ukrašeni su ukucanim točkicama (palmete i ptičja krila). Na nekim dijelovima lica i golih ruku jedva se nazire loše sačuvana pozlata.

Datiranje

Pri otkupu i preuzimanju svih ovdje obrađenih predmeta, s izuzetkom drvenog kovčezića ukrašenog brončanim limom (*scrinium*), V.Vidas je kategorički tvrdio da nisu bili zamijećeni neki drugi predmeti (novac, nakit), koji bi pomogli da se nalaz uže datira. Stoga kao oslonac preostaju samo likovni sadržaji.

Srebrna šestostranična prizmatična posudica s poklopcem, tzv. "Iziz-piksida", zatečena je kod Atene i prema novcu Konstantina II. (337-340.g.) datira se u prvu polovicu ili sredinu 4. stoljeća³³. Srebrni sandučić Projekte iz Rima u obliku šesnaestotračne prizme s kalotastim poklopcem datira se u drugu polovicu 4. stoljeća.³⁴ Naš srebrni relikvijar iz Pule, izrađen u obliku šestostrane prizme, također se datira u 4. stoljeće, eventualno na početak 5. stoljeća.³⁵ Ipak mu je oblikom najbližnja prizmatična kamena urna cineraria iz Rima.³⁶ Izrađena je također u obliku osmostranične prizme, pokrivena je kamenim poklopcem, također

33. H.Buschhausen, n.dj. str.180, B 2.

34. Isti, n.dj. str.214, B 8.

35. G.Cuscito. I reliquiari paleocristiani di Pola. *Atti e memorie* (Trieste), 21-22/1973, 91 i d.

36. A.Cagnat - V.Chapot. *Manuel d'archéologie romaine*, I. Pariš, 1916, 665, sl.351.

Slikali.

rašćlanjenim u osam ukrašenih ploha i - što je za nas posebno značajno, vrh poklopca također je ukrašen borovom šiškicom. Po naglašenim sličnostima s osmostraničnim srebrnim relikvijarom iz Novalje moglo bi se reći da je ta kamena *urna cineraria* poslužila kao prauzor sličnim, kasnije izrađenim prizmatičnim relikvijarima. A ta Erotima ukrašena urna izraz je klasične rimske kamene plastike iz 2. ili najkasnije 3. stoljeća.³⁷

Druga pojedinost zanimljiva ne samo za pronalaženje radionice iz koje potječe prizmatični srebrni relikvijar iz Novalje već i za njegovo datiranje, jest plastični ukras pletenice.

Već ga nalazimo na rimskom sarkofagu Adelphiae koji se datira od 340. do 345. godine. Scena prikazuje Isusov ulazak na magarcu u Jeruzalem. Uzde koje Isus drži u ruci prikazane

37. Prebogatu zbirku Seusova blaga - sudeći kako prema duktusu, tako i prema umjetničkoj ekspresiji (naglašeni eklektizam) - sigurno nije proizvela ista

radionica koja je izradila novaljske relikvijare (Sothebyjev katalog primio sam dobrotom kolege Dr. Ivana Mimika),
³⁸ W. R. V. o. Ibach. *Frühchristliche Kunst*. München, 1958, 53, sl. 38 dolje.

su u obliku debele pletenice.³⁸ Na medaljonu istog sarkofaga Adelpia nosi na glavi ukrasni svitak u obliku pletenice.³⁹ Jedan od najljepših srebrnih relikvijara s pozlatom iz Milana datira se u doba Teodozija (379-395.g.). Sva četiri slikovna prikaza na bočnim stranama uokvirena su s donje i s gornje strane pletenicom.⁴⁰ Ukrašen pletenice nalazimo i na mladim relikvijarima, ali je u obradi kao i umjetničkom izrazu koji sve češće ističe novo (bizantsko) shvaćanje lijepoga sve naglašenije kidanje veza s ostacima zapadne klasične umjetnosti.⁴¹

Jasnom i lako prepoznatljivom klasičnom manirom prikazan je Krist i sedam apostola. Nitko ne stoji, a što je osobito za kasniju bizantsku umjetnost. Svi su u pokretu zakrenute glave, raširenih ruku i nogu (kontrapost). Jednostavna kompozicija nije opterećena suvišnim likovnim dodacima. To nije više statična ranocarska "*pax Romana*", već dinamična "*pax Christi*". Kao daje tvorac novaljskog osmostraničnog relikvijara želio dočarati biblijsku scenu Krista nakon Uskrsnuća, kad se apostolima obraća pozdravom *Mir vama*, ostavljajući im u nasljedstvo Novi zavjet.⁴² Stoga smatram da osmostranični srebrni relikvijar s poklopcem iz Novalje treba datirati poslije Konstantina, u drugu polovicu 4. stoljeća.

Zaključak

Ma koliko da smo zahvaljujući novaljskim nalazima došli u posjed jednog od najljepših relikvijara iz ranokršćanskog razdoblja, treba istaći da je to s vjerskog stanovišta ipak sporedno. Svi su ti predmeti bili izrađeni radi njegovanja i čuvanja uspomene na nekog nama nepoznatog mučenika. Nije sigurno da bi i stručno obavljena arheološka intervencija pri otvaranju lokulusa dala odgovor na pitanje: za koje su mučenike ili svece bili naručeni i izrađeni novaljski relikvijari? Da li su njihova imena u vezi s posvetama ranokršćanskih crkvenih objekata na području Novalje?⁴³

Dokazali smo da lokulus nije nikad bio dio oltara (*stipes*) već tajno spremište. A to pretpostavlja da su relikvijari prije tajnog skrivanja bili uobičajeno pohranjeni u postolju oltarne ploče, vjerojatno iza malog prozorčića (*fenestellaconfessionis*), ili u kripti ispod oltara bazilike. Što se to dogodilo na tom dijelu otoka Paga da su se te svetinje morale u žurbi tajno pohraniti? Da li pred nekim? ili radi nečega?

Nemajući bar zasad bilo kakav čvrst i dostatan dokaz koji bi nam u traženju istine bar malo pomogao, pomišljam na prastaru legendu o katastrofalnom potresu što je potkraj antičkog razdoblja bio pogodio otok Pag. S pretpostavkom da je na tom trusnom području bilo u to doba i više katastrofalnih potresa, nedavno sam otklonio stogodišnju zabludu daje tom prilikom Kiša (*Cissa*) propala u more zbog potresa.⁴⁴ A katastrofalni se potres sigurno dogodio. Jedan, ali ne i jedini indirektan dokaz je i zatečeno stanje ostataka mozaičnog poda u središnjoj apsidi trobrodne bazilike. Kao stoje već izneseno, visinska razlika među ostacima mozaičnog poda iznosi nevjerovatnih 13,4 centimetara!

39. Isti, n.dj. str.53, si.

AC TTT, LL J- -,-, J T, 11

40. H.Buschhausen, n.dj. str.223d, B 11.

41. Isti, n.dj. usporedi B 14, B 15, B 16, B 18, i B 19.

42. Luka 24, 36d. Biblija, Zagreb, 1968.

43. V.Vidas kategorički tvrdi da se u osmostraničnom relikvijaru nalazio "neki pepeo".

44. B. Ilakovac. Da li je rimska Kiša propala u more zbog potresa. *Diadora* (Zadar), 13/1991, 241.

Kasnoantički građevinski i arhitektonski ulomci zatečeni ne samo u tijeku kopanja septičke jame već i korišteni pri gradnji lokulusa sugeriraju svojim stanjem (ulomci) kao i množinom daje učinak tog potresa bio katastrofalan. Stoga se usmenom predajom sačuvala uspomena na taj nemili događaj sve do današnjeg dana. Ako bi se interdisciplinarnim postupkom uspjelo ustanoviti vrijeme tog događaja, da li 361. god., 365. god., ili kasnije, imali bismo čvrsti oslonac u datiranju nalaza za "*post quem non*". Jer lokulus nakon zatvaranja i skrivanja predmeta nije više nikada bio otvaran. A taj bi podatak unio više svjetla u povijesni razvoj kasnorimske Novalje.

POPISPRILOGA

- SI. 1 - Ostaci mozaičkog poda u apsi
- SI. 2 - Međusobni položaj basilike i lokulusa
- SI. 3 - Vertikalni položaj lokulusa
- SI. 4 - Građevinski elementi lokulusa
- SI. 5 - Rekonstrukcija lokulusa
- SI. 6 - Staklena posuda
- SI. 7 - Srebrni eliptični relikvijar
- SI. 8 - Presjek kroz osmostranični srebrni relikvijar
- SI. 9 - Razvijeni plašt posude i poklopca osmostraničnog relikvijara
- SI. 10 - Rastavljeni osmostranični relikvijar
- SI. 11 - Sastavljeni osmostranični relikvijar

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1 - Remains of mosaic floor in the apse
- Fig. 2 - Relative position of *basilica* and *loculus*
- Fig. 3 - Vertical position of *loculus*
- Fig. 4 - Structural elements of *loculus*
- Fig. 5 - Reconstruction of *loculus*
- Fig. 6 - Glass container
- Fig. 7 - Silver elliptical reliquary
- Fig. 8 - Section through octagonal silver reliquary
- Fig. 9 - Developed surface of body and lid of octagonal reliquary
- Fig. 10 - Disassembled octagonal reliquary
- Fig. 11 - Assembled octagonal reliquary

SUMMARY

EARLY-CHRISTIAN RELIQUARY FROM THE *CISSA* BISHOPRIC
IN NOVALJA ON THE ISLAND OF PAG

The article begins by reporting on the unprofessional way in which the *loculus* structure was opened and the objects found in it removed. It then describes the structural elements of the *loculus* (Fig. 4) and gives a reconstruction of it (Fig. 5). The author considers the position of the *loculus* relative to the three-aisled Early-Christian *basilica* (Fig. 2) and its vertical position relative to the mosaic floor in the apse (Figs. 1 and 3) to prove that the *loculus* was not part of the altar (*stipes*) but a secret hiding-place.

The glass container is presented (Fig. 6), the elliptical silver reliquary (Fig. 7) and then the octagonal silver reliquary with a pyramid-shaped lid (Figs. 8-11).

On the basis of comparison with prism-shaped reliquaries published earlier, and on the basis of art elements (plaited ornamentation, expressiveness, *contraposto*), the octagonal reliquary is dated to the second half of the fourth century.

The *loculus* was built of architectural fragments, of a variety of building materials (stone and ceramics), the finish of its elements is not uniform - all this indicates that it had to be built in a hurry to permanently house the holiest treasures of the *Cissa* Bishopric. The discovery that the *loculus* is in fact a secret depository poses a new problem. Why and from whom did these reliquaries have to be so urgently hidden?

This brings to mind the ancient folk legend about a devastating earthquake that is said to have happened in A.D. 361, when Roman *Cissa* was swallowed by the sea. The height difference of 13.4 cm in the remains of the mosaic floor in the apse indirectly indicates the destructive force of that fourth-century earthquake.

Rukopis primljen 12.V.1994.
Rukopis prihvaćen 18.XII.1994.

ZDENKO VINSKI

Gundulićeva ulica 34

Zagreb

UZ PROBLEMATIKU STAROG IRANA I KAVKAZA S OSVRTOM NA PODRIJETLO ANTAI BIJELIH HRVATA¹

UDK 903/904:935(35/36)

Izvorni znanstveni rad

Uspomeni svog bivšeg učitelja
povijesti dr. Carla Patscha,
profesora Bečkog sveučilišta i
neumornoga istraživača naših
starina - zahvalni učenik.

Autorovo je polazište zemljopisno opsežan prostor, a taj obuhvaća tzv. vanjski Iran - za razliku od unutrašnjega Irana proprie dictu - odnosno izdužen, golem areal euroazijske stepske zone, proširen mjestimice i na susjedna područja. Vremenski je raspon doista prilično širok. Rasprava je, nužno izbjegavajući partikularistička tumačenja, manje - više skicoznoga obilježja. Uz Središnju Aziju, osobito je složeno stanje kulturnoga i etničkoga spleta unutar zaklonjenih područja Kavkaza. Slijedi osvrt na crnomorsko tlo, odnosno na nesumnjivo iranske Skite i Sarmate, uz ostale i na (sarmatske) Alane. Konačno i na (možda alanske) Ante, te s njima u vezi i na moguće iransko etnogenetičko podrijetlo Bijelih Hrvata.

U glasilu Hrvatskoga narodnog muzeja objelodanio sam pregled euroazijske nomadske umjetnosti u vremenu u prostoru. Osvrnuo sam se na glavne nositelje tzv. životinjskog stila i na njegova središta. Pored zatočnih područja Prednje Azije, ona se nalaze u euroazijskoj stepskoj zoni, koja se proteže od Dunava do Hoanghoa, tj. od Ponta do Ordosa. Bilo je govora o povezanosti kultura toga područja tijekom prvoga tisućljeća pr.Kr. pa sve do vremena seobe naroda².

¹ Zbog aktualnosti teme redakcija *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu* odlučila se na objavljivanje ovog ranog rada Zdenka Vinskog, objelodanjenog još 1940. god. Djelo je tiskano kao brošura u vlastitoj nakladi u Zagrebu (oktav, 24 str., "Grafika", S.Kovačić, Gundulićeva 24). Riječ je o vrlo iscrpnom prikazu ondašnjeg stanja istraživanja u toj aktualnoj problematici, koncipiranom na temelju cjelokupne tada raspoložive znanstvene, povijesne, arheološke, jezikoslovne i etnološke literature. Zbog ratnih okolnosti 1941-1945.

god. sveščić je ostao nedovoljno zamijećen u stručnoj i znanstvenoj javnosti, a u vremenu od 1945. do 1990. godine o toj tematici nije, nažalost, bilo uputno pisati. Kako taj rad ni danas nije mnogo izgubio na aktualnosti, nesumnjivo biti će korisnim na taj ga način učiniti dostupnim širem krugu čitateljstva.

² Z.Vinski. Glavni nosioci eurazijske nomadske umjetnosti. *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* (Zagreb), NS, 17/1936,1-28, prilog.

Potrebno je istaći daje već u ranije doba (oko 2500-1500.g. pr.Kr.) postojala veza između zapadnih i istočnih rubova stepске zone. Naime, bojana keramika neolitičke seljačke Tripolje kulture na području zemlje-crnice u pontskoj nizini sjedne kao i keramika na području žutog lesa u Kitaju s druge strane pokazuju u stilu, tehnici i šarolikom ornamentu prilično jedinstvo: u oba primjera dekorativni je element spirala i njeni derivati³. Pontsku stepu nastavali su nomadski pastiri, koji su došli u dodir sa seljacima Tripolje kulture, a pokapali su mrtve u čučjećem položaju pokrivajući ih crvenom zemljom. Nomadi su prenosili keramiku, a možda čak i same lončare s jednog kraja stepe na drugi, jer nije puki slučaj da se baš i u grobovima pokrajine Kansu nalazi crvena zemljana boja. S obzirom na nedostatak paleoantropološkog materijala, ne može se točno odrediti pripadnost tih nomada; pretpostavlja se da su bili Idoeuroljani, moguće Toharci⁴.

Kasnije, za vrijeme kovinskih kultura, unošeno je kroz stepu u Kitaj dovoljno kovinskih predmeta; među inim ima mačeva i sjekira sličnih onima u Hallstattu. Vrijeme i način njihova pojavljivanja nije moguće pobliže utvrditi. Čini se da su (možda već u 7. i 6. st.pr.Kr.) poglavice ratničkih nomada dovodili stručne oružare i kovače na Daleki istok, kao što je to bilo u Iranu i na Kavkazu⁵. Dakako da je kovinski materijal u Kitaju ponajviše stepskog podrijetla, a obuhvata euroazijski životinjski stil⁶. Tu su nositelji tog stila Huni (*Hiong-nu*). Oni su bili u dodiru s Je-če (*Yüeh-shih*) narodom. Tu je po svoj prilici riječ o Toharcima⁷. Je-če narodu srodni su stanovnici istočnog Turkestanu, zvani Sak ili Saki. To je inače jedan od naziva za Skite i Sarmate, koji imaju korijene u Turkestanu i zapadnom Sibiru. Ako sada usporedimo ostala središta euroazijskog životinjskog stila⁸, opazit ćemo neprijepornu činjenicu da su pravi

3. Južna Rusija, Besarabija, Bukovina, Galicija, Erdelj, Moravska, Dobrudža - prema Jang Šao u pokrajini Honan i Pan Šan u pokrajini Kansu. Za Tripolje je npr. značajna kultura Cucuteni (b) koja pokazuje istu bojanu keramiku kao i nalazišta u Kansu; Izvoare (1) pak ima tzv. "Kammkeramik", a njeni tragovi vode do u Sibir. Vidi: O.Menghin. *Weltgeschichte der Steinzeit*. Wien, 1931, 561 d., 372 i d., 553/554. - M.Hoernes i O.Menghin. *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*. Wien, 1925, 302 i d., 790. - C.Schuch *ax Al. Alteuropa*. Berlin 1935, 113, 176 i d. - L.Bachhofer. *Der Zug nach dem Osten*. Sinka. Frankfurt a.M., 1935. - J.C.Andersson. *An Early Chinese Culture*. *Bulletin of the Geological Survey of China* (Peking), 1923. - Isti: *Children of the Yellow Earth*. London, 1934. - T.J.Arne. *Painted Stone Age Pottery from the Province of Honan*. *Paleont. Sinitica* (Peking), 1/1924, 2. D. - N.Palmgren. *Kansu Mortuary Urns of the Pan Chan and Ma Chang Groups*. *Paleont. Sinitica* (Peiping), 3/1934, 1, s. D. - H.G.Creel. *L'naissance de la Chine*. Pariš, 1937.

4. U Tripolje kulturi čak nema znatnijih ljudskih nalaza. Vidi: Schuchhardt op.d.f. str.314. - R.Pittioni. *Die Uraltertumskunde zur Frage der indogermanischen Urheimat*. *Die Indogermanen- und Germanenfrage* itd. *Wiener Beitrage zur Kulturgeschichte und Linguistik* (Salzburg), 4/1936, 544. - O Toharcima pobliže: O.Schrader i A.Nehring. *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*, 2. Berlin, 1929, 542-549. Osim toga uspor. u sv. 1, Berlin, 1917-1923, str.102-136 opširan prikaz o značenju, obredima i načinima pogreba u Indo-Euroljana uopće. Pokapanje je, čini se starije od spaljivanja.

5. O Janse u: *Ostasiatiska Samlingarna (Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities)* (Stockholm), 2/1930, 67 i d., 177 i d. - O.München-Helfen. *Die Träger des Tierstils im Osten*. *Wiener Beitrage zur Kunst und Kultur Asiens* (Wien), 9/1934, 61 i d.

6. Bogati nalazi u stepi Ordos mogu se podijeliti u arhajske oblike, u one "sarmatskog" stila, kojih je najviše bilo u doba Han dinastije (200.g. pr.Kr. - 200.g. po Kr.) i u kasnije već ponešto degenerirane oblike. - R.Grousset. *Histoire de l'Extreme Orient*, 1. Pariš, 1929, 236 i d. - Isti: *L'Empire des steppes*. Pariš, 1938, 53 i d., - Vinski op. cit. str.10-11. - V.Griessmaier. *Sammlung E.Heydtitd*. *Wiener Beitrage zur Kunst und Kultur Asiens* (Wien), 1936, 6 i d.

7. Jezik Toharaca ima dva narječja (njima se govorilo u oazama Turfan i Kuca), a bliza su više zapadnoj skupini (kentum) indoeuropske jezične zajednice. U ostaloj predturskoj Središnjoj Aziji govorilo se, dakako, istočnoiranskim (satem) narječjima, tako južno Lob-nor-a u Jarhandu i Kotanu do u Kansu itd. Vidi: J.Charpentier. *Die ethnographische Stellung der Tocharer*. *Zeitschrift der Deutschen Morgenlnd. Gesell.* (Leipzig), 71/1917, 3-4. - H.Luders. *Die Sakas und die nordarische Sprache*. *Sitzungsberichte der Kgl. preuss. Akad. der Wiss.* (Berlin), 1913. - A.Meillet. *Les nouvelles langues indoeuropeennes trouvées en Asie Centrale*. *Revue de Mois* (Pariš), 14/1912. - Isti: *Les dialectes indoeuropeens* itd. Pariš, 1922. - P.Pelliot. *Tokharien et Koutcheen*. *Journal Asiatique* (Pariš), 226/1934. - G.Haloun. *Zur Ue-tsi-Frage*. *Zeitschrift der Deutschen Morgenlnd. Gesell.* (Leipzig), 91/1937, NSsv.16 itd. Ta je rasprava važna zbog navođenja kineskih izvora.

8. Z.Vinski op.cit. str.4-22

nositelji te umjetnosti bili nomadski Iranci, ili narodi koji su bili s njima u neposrednom dodiru, kao Huri i Kimerijci. S pravom se, dakle ta stepska zona može nazvati: izvanjski Iran.

Unutrašnji Iran pokazuje još iz neolitika zajedničke crte s izvanjskim Iranom. Bojana keramika nalazišta Suza i Kiš slični onoj u nalazištima Anau, Mohendžo-Daro, Harapa, a također i Jang Šao itd.⁹ Mala Azija još je, s obzirom na neolitik uglavnom neistražena. Na području Prednje Azije razvijaju se visoke kulture tako što se na starom zemljoradničkom matrijarhalnom temelju zbog priliva indoeuropskih i semitskih patrijarhalnih nomada obrazuju države. Ostavimo li po strani sumerske i semitske državne tvorbe, upada u oči povijesna djelatnost Indo-Iranaca od početka drugoga tisućljeća pr.Kr. - pa nadalje pored indoeuropskog jezičnog kentum elementa u Toharaca i Hetita. Posebno su značajni narodi Huri i Mitani. Još iz trećega tisućljeća pr.Kr. spominje se zemlja između Eufrata i gorja Zagros pod imenom Subar, u povodu rata Subarejaca s Akadom. Ti su Subarejci (*Subaru*) svakako stvorili u drugom tisućljeću pr.Kr. države Huri i Mitani. Država Mitani prostirala se između Eufrata i Tigrisa (u sjevernoj Mezopotamiji do Niputa), zauzimajući i dijelove kasnije asirske države, a zvala se po gradu Mitani (vjerojarno *Vašuga*), koji još nije lokaliziran. Država Huri protezala se ili sjevernije (u Armeniji), ili zapadno (u Siriji) blizu mjesta Urfa (Urhi, Orrho, Edesa)¹⁰. Postojale su veze s egipatskom i, pogotovo, s hetitskom državom. Uostalom, u Hetita kao i u Huri i Mitani bila su dva sloja (jedan sloj se pripisuje tipu *homo tauricus*, a drugi sloj, opet, tipu *homo europaeus*, i taj je - premda brojem slabiji - vladao prvim slojem). U velikom hetitskom nalazištu Boghazköi¹¹ nađene su ispisane tablice, u kojima je riječ da se Huri nalaze negdje u današnjoj Armeniji, te ih ujedno ima u državi Mitani. Pitanje odnosa Huri i Hiksa

9. Vidi Anderssonove i Arneove radove pod 2. - Unutrašnji Iran i Mezopotamija pokazuju u četvrtom i trećem tisućljeću pr.Kr. veze u slojevima Obeid, Uruk i Džemdet-Nasr. Keramika Obeida (Tel Halaf, Tel el Obeid) je, izgleda, podrijetlom s iranske visoravni, dok već u slojevima Uruk i Džemdet-Nasr postoji razlika između iranskih i kaldejskih nalaza s obzirom na pečate i pismo. Suza (1) je najstariji nalaz (prije 3500.g.); "protoelamitsko" slikovno pismo Suze (2) postaje niže od 3000.g. u Suzi (3) linearno i klinasto. U to doba spada nalazište Kiš, u isto vrijeme s kraljevskim grobištem Ur. Seljačka Eridu kultura vezana je uz Ur i Suzu. Turkestansko nalazište Anaujeepiprotoneolitičko (Anau 1 oko 3000.g., Anau 3 oko 2000.g.) s keramikom i značajnim nalazima domaćih životinja. Kulture Harapa i Mohendžo-Daro u dolini Inda, prva u Pendžabu, druga u Sindu. U Mohendžo-Daro kulturi postoje tri grada (3300-3000-3700.g.), ima keramike, posebnih vrsta goveda na mnogim pečatima s neodgonetnutim pismom. Stanovnici su bili u dodiru s Elamom i Kaldejom. - Uspor.: G.Contenau. *Manuel d'Archeologie Orientale*, 1. Pariš, 1927; 2 i 3. Pariš 1931. - Isti: La Civilisation de l'Iran itd. *Publications de la Societe des Etudes Iraniennes* (Pariš), 13/1936. - V.Gordon Childe. *The Most Ancient East*. London, 1929. - C.L.Woolley. *The Sumerians*. Orford, 1928. - S.Langdon. *Excavations at Kish*, 1. Pariš, 1924. - R.Pumpellv. *Explorations in Turkestan*. Washington, 1903/1904; - Isti: *Prehistory of Anau*. NVashington, 1905/1908. -E.Mackav. *La civilisation de l'Indus*. Pariš, 1937. - J.Marshall. *Mohenjo-Daro and the Indus Civilization*, 1-3. London, 1931. - Isti: The prehistoric civilization of the Indus. *Annual Report of the Archaeological Survey of India 1924/1925*. (Calcutta) 1927.

10. G.Contenau. *Les civilisations des Hittites et des Mitanniens*. Pariš, 1934, 77 id. - Isti: *La civilisation d'Assur et de Babylone*. Pariš, 1937, 13 i d. - L.Delaporte. *Les Hittites Ud*. Pariš, 1936, 28 i d. - E.Chiera i E.A.Speiser. A New Factor in the History of the Ancient East. *Annual of the American Schools of Oriental Research* (New Haven), 1926. - Speiser. *Mesopotamian Origins*. London, 1930. - Indo-iranska božanstva kao Indra, Mitra, Varuna bila su u Mitana utvrđena u hetitskom nalazištu Boghazköi; 18 egipatska dinastija bila je u vezi s kraljevima Mitana s jasnim indo-iranskim imenima. Vidi: Grousset, ifetoire... *op.cit.* sv.1, str.9. - S.Konow. *The Aryan Gods of the Mitani People*. Oslo, 1921. - Subarejski jezik Mitana pronađen je u jednom pismo iz nalaza el Amarna, u kojem subarejski kralj Tušrata piše faraonu Amenofisu. Drugi se nalazi na pločicama iz Kerkuka (Kurdistansko gorje) i iz velikog sirijskog nalaza Ras-Šamra (država Ugarit) sa čuvenom bojniom sjekirama Mitana. Uspor.: Contenau, *Les civilisations des Hittites*, *op.cit.* str.81 - Isti: *Manuel*, *op.cit.*, sv.1, str. 168, sv.2, str.886 - C.Niebuhr. *Die Amarna Zeit*. *Das Alte Orient* (Leipzig) 1/1902, 14. - F.Bork. *Der Mitani-brief und seine Sprache*. *Altkaucasische Studien* (Königsberg), 1/1939.

11. O nalazu Boghazköi i ostalim nalazima Hetita: E.Cavaignac. *Le problème Hittite*. Pariš, 1936, 101 i d. - Contenau, Manuel, *op.cit.*, sv.2, str.933, 959. - Isti: *Les civilisations des Hittites*, *op.cit.*, str.24-28 i d., 51-77, 129-221. Uspor.: E.Meyer. *Reich und Kultur der Chetiter*. Berlin, 1914. - Za protohetitski problem važni su još novi nalazi u Alača Hojüik, Alatlilbel i Karaoglan u Maloj Aziji. U jednom bakarnom sloju, starijem od hetitskog, nađen je, uz ostalo, veći broj rogatih životinjskih figura. Ove prikazuju neko žensko božanstvo, koje se na pojedinim

nije još razjašnjeno¹². Svakako je veliku važnost imalo korištenje konja i bojnih kola, što je uvedeno u Mezopotamiji poslije Hamurabija, u prvoj polovici drugoga tisućljeća pr.Kr. i smatra se specifičnom oznakom Indo-Iranaca u indoeuropskom sklopu. Konj je, doduše u Mezopotamiji bio već ranije poznat; međutim treba razlikovati samo poznavanje od sustavnog gajenja i korištenja konja¹³. To vrijedi isto tako i za željezo. Također i različne jezične veze obilježuju indo-iranske narodne skupine kao što su Mitani, Huri i Kasiti. Prema svemu izgleda daje u Kaldeji to bio vladajući sloj (Kasiti su vladali babilonskom državom u drugom tisućljeću pr.Kr.), dok je zapravo pretežni dio Indo-Iranaca, ili Arijaca¹⁴ nastavao područje sjevernije i sjeveroistočnije, negdje u današnjoj Transkavkaziji, Armeniji, Kurdistanu i sjeverozapadnom dijelu iranske visoravni.

Otrprike u drugoj polovici drugog tisućljeća pr.Kr. pode iz Irana (negdje između Urmijskog jezera i doline Kabula), zbog pritiska drugih kavkaskih, ili tračkih naroda s Kavkaza jedna velika indo-iranska skupina dolinom Kabula i, prešavši rijeku Ind, uđe u Pendžab i dalje u zemlju prozvanu Indijom¹⁵. Ti Arijci zavladaju njome nametnuvši se tamnoputim starosjediocima (Dravida, Munda) kao vladajući sloj. U Iranu je ostala skupina, iz koje se kasnije luče Medijci (*Madâi*), Perzijci (*Pârsa*), Baktrijci, Sogdijci, Parti i dr. Indo-Arijci donijeli su u Indiju konjogojstvo i željezo. To se zbilo između 1200 i 1000g. pr.Kr., što svjedoči stanoviti bakarni i brončani paleoarheološki materijal (iz Indije i Irana, te s Kavkaza i Ponta)¹⁶. Ima za to također povijesnog i jezičnog opravdanja da taj materijal označuje tragove Indo-Iranaca, a

figurama zorno očituju u liku jahačice. To bi se moglo smatrati novim znakom za matrijarhalno ustrojstvo temelja starog Orijenta prije Indoeuroljana i Semita. Vidi: *R.O.Arik. Les fouilles d'Alaca Hdjikitd.* Pariš, 1939.

12. Meyer. *Geschichte des Altertums*, 2(1). Stuttgart, 1928, 41 i d. - O grobovima starog Orijenta uspor.: E.Unger u Ebertovu *Reallexikon der Vorgeschichte* (Berlin), 4/1926,485-486.

13. Za konja se na Orijentu znalo već u najstarije vrijeme (sumer. "Magarac istočnih bregova", t.j. gorja Zagros), dakle nije uveden tek po Indoeuroljanima u drugom tisućljeću pr.Kr, već su Iranci bili oni koji su raširili konjogojstvo na tom području. O nalazima konja na starom Orijentu najmjerodavnija su istraživanja Amschlerova s obzirom na zootehničku analizu. W.Amschler. Die ältesten Funde des Hauspferdes itd. *Wiener Beiträge*, op.cit. 4, 497-516. - Indo-Iranci se služe uz konja često bojnim kolima. Uspor.: O.Spengler. Der Streitwagen und seine Bedeutung für den Gang der Weltgeschichte. *Ostasiatische Zeitschrift* (Berlin), NS, 10/1934, 56 i d. - J.Wiesner. Fahren und Reiten in Alteuropa und im alten Orient. *Der alte Orient*, op.cit 38/1939, 2-4. - G.Hermes. Das gezähmte Pferd im neolithischen und frühbronzezeitlichen Europa? *Anthropos* (Modling), 30/1935, 31/1936. - Ista: Das gezähmte Pferd im Alten Orient. *Anthropos* (Modling), 31/1936. - Ista: Der Zug des gezähmten Pferdes durch *Emopa*. *Anthropos* (Modling), 32/1937. - Schrader, op.cit. sv. 2, str.179 - Meyer. Reich, op.cit. str.54 i d. - G.Manojlović. *Silepokretnice i pravilnostiu univerzalne historiji*. Zagreb, 1927, 143.

14. Arijci je skupni naziv za azijsku granu indoeuropske jezične zajednice. U Rigvedi: *arja*, u Avesti:

airja, staroperz.: *arija*, u Herodota 7,62: *Arioi*; *avest*: *Airjana*, srednjoperz.: *Erdn*, novoperz.: *Iran*. Staroind.: *sindhus* = rijeka, odavde je *Hindu* itd. Sličnost je između sanskrita i iranskih narječja tolika da se mora pretpostaviti jedno indo-iransko doba, koje je moglo dosta dugo trajati. Vidi: Meillet. *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Pariš, 1922, 380. - Grousset. *Histoire*, op.cit., sv.1, str.6.

15. Grousset. *Histoire*, op.cit., sv.1, str. 9,10. - Isti: *Les civilisations de l'Orient. L'Inde*. Pariš, 1930, 8. - A.K.Coomaraswamy. *Geschichte der indischen und indonesischen Kunst*. Leipzig, 1927,6.

16. E.B.Havell. *History of Aryan rule in India* itd. London, 1924. - R.Heine-Geldern. Archaeological Traces of the Vedic Aryans. *Journal of the Indian Society of Oriental Art* (Calcutta), 1936. - Isti: New Light on the Aryan Migration to India. *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology* (New York), 5/1937, 1. Heine-Geldernova komparativna tipološka istraživanja sjekire posebnog oblika (tzv."Armchenbeil"), nadalje bodeža, mačeva i vršaka kopalja, s obzirom na njihovo rasprostriranje u sjv. Indiji, zap. Iranu, te na području Kavkaza i Ponta upućuju na veliko indo-arijsku migraciju, što još potvrđuju sjeveroistočni iranski nalazi brončanih sjekira u Tureng Tepe kod Astrabada i Tepe Hisar kod Damgana. Pomanjkanje željeza u nalazu Hisar (3c) i velika upotreba bakarnog oružja u Indiji kazuje da su Arijci ušli u Indiju između 1150-1000g. pr.Kr. Indo-Arijci običavaju spaljivati mrtve. - O blagu, nađenom kod Astrabada, uspor.: Conteanu. *Manuel*, op.cit. sv.3, str.1564 i d. - Za protoindijsku kulturu vidi još: B.Hrozny. Die älteste Velkenwanderung und die proto-indische Zivilisation itd. *Mongrafle Arhivu Orientalniho* (Prag), 7/1939.

u vezi je s velikim strujanjem naroda u zapadnijem dijelu euroazijskog prostora. Te su migracije uslijedile u 13.st. pr.Kr. u jugoistočnoj Europi, ne samo u južnom smjeru prema Maloj Aziji nego i u istočnom preko pontskih krajeva i Kavkaza u Iran. Zbog tračko-kimerijskog pritiska pođe jedan dio Indo-Iranca na istok i jugoistok - na jug nisu mogli zbog asirske države - jedni dosegnu Indiju, a drugim malobrojniji, prodru u Luristan (do u gorje Pošt-i-Kuh).

Spomenuti teritorij države Mitani (između Eufrata i gorja Zagros) ima još iz trećega tisućljeća pr.Kr. u Kaldejaca naziv *Subaru*, dok se gorje Zagros iz doba 3. dinastije Ur nazivao zemljom *Guti*¹⁷. Njih su smatrali divljim narodom. O njima se zna tek toliko, da su u trećem tisućljeću pr.Kr. zalijetali iz gorja Zagros u Mezopotamiju¹⁸. U drugom tisućljeću pr.Kr. obitavali su u gorju Zagros Kasiti došavši iz Elama. Kasiti (*Kašu*, *Cossaei*) zavladaše u Babilonijom nakon nekoliko provala, a pokušali su uzaludno podjarmiti Asirce; naprotiv, ovima je uspjelo (svrgnuvši trideset i šestog kasitskog vladara s babilonskog prijestolja) protjerati Kasite u gorje Zagros. Jezik Kasita ima elamske, kavkaske i iranske oznake¹⁹. Kasiti su bili izraziti konjogojci i ratnici; broncu za oružje i nakit dobavljali su iz transkavkaskih krajeva. Na oblicima bodeža i sjekira opaža se veza s mezopotamskim oružjem. Nalazište Tepe-Hisar (Hisar 3c) u gorju Elburs pokazuje u svojim bakarnim iglama, vilicama i plastičkim prikazima životinja veliku sličnost ne samo s luristanskim nalazima, nego i s onima iz kavkaskih kovinskih kultura. Ta se povezanost, dakako, još mnogo više očituje u luristanskom materijalu životinjskog stila. On je u koječemu blizak materijalu životinjskog stila kavkaskih kultura; štoviše, ima sličnosti s onima iz Ordosa²⁰. U fantastičnim prikazima životinja na kineskim broncama mogu se činiti usporedbe s nekim mezopotamskima; ne isključuje se čak ni mogućnost da je kineski zmaj nastao pod euroazijskim, iransko-sibirsko-pontskim utjecajima²¹. Luristanska sitna plastika životinjskog stila pripisuje se Kasitima, koji su vjerojatno imali udjela pri njenom nastajanju. Međutim, posredni i neposredni dodir Luristana s Kavkazom nesumnjivo traži da se osvrnemo na njihove odnose²².

Kavkaski paleoarheološki nalazi još nisu u dostatnom opsegu istraženi. Rijetkih neolitičkih nalazišta više seljačke kulture ima u Transkavkaziji (u okolini Erivana i Tiflisa), dok naprotiv u Ciskavkaziji (u kraju oko Nalčika) izgleda da ima tragova lovačke kulture. U sjeverozapadnom Kavkazu razvija se rana kovinska kultura i domaća obrada kovina radi velike potražnje visokih kultura Prednje Azije (Kuban kultura); ta potražnja neko vrijeme popušta,

17. *Gu* je skraćeni oblik, kao *Su* ili *Sua* za *Subaru* prema jednoj brončanoj tablici iz Samare na Tigrisu. Vidi: F.Thureau-Dangin. *Tablette de Samarra. Revue d'Assyriologie* (Pariš), 9/1912, 1 id. - Jedna pločica iz Ura, koja bi po pismo mogla spadati u vrijeme Hamurabija, spominje: "Ljudi iz *Guriuma*, iz *Suburua*, iz *Tukriša*, kojih je gorje daleko i jezik im je težak" (C.J.GarriL.Legrain. *Ur Excavations. Texts. Royal Inscriptions*, 1. London, 1928, 44, br. 146.

18. Contenau. *Manuel*, op.cit., sv.1, str.133. - G.Hiising. *Der Zagros und seine Völker. Der alte Orient*, op.cit. 9/1908, 3-4, 24 i d.

19. British Museum posjeduje tablicu s kasitsko-babilonskim (kosejsko-akadskim) rječnikom od 48 riječi. Vidi: F.Delitsch. *Die Sprache der Kossäer*.

Leipzig, 1884. - O dinastiji Kasita: H.Winckler. *Auszug aus der vorderasiatischen Geschichte*. Leipzig, 1905, 12 i d.

20. R.Dussaud. *Ceinture en bronze du Louristan its. Syri&* (Pariš), 1934, 199. - Uspor.: W.P.Yetts. *Chinese Contact with Luristan Bronzes. The Burlington Magazine* (London), 1931.

21. M.Rostovtzeff. *Iranians & Greeks in South Russia*. Oxford, 1922, 198 i d. - G.I.Borovka. *Scythian Art*. London, 1928, 86 i d.

22. Vinski, *op.cit.* str.14. - A.Godard. *Les Bronzes du Louristan./Ira^lsiartca* (Pariš), 17/1937. - Zavezu između Luristana i Kavkaza mjerodavna je rasprava: F.Hančar. *Kaukasus-Luristan itd. Eurasia Septentrionalis Antiqua* (Helsinki), 9/1934.

zato se javlja dodir kroz pontsku nizinu u smjeru Dunava (Kuban-Terek kultura)²³. Nosioci kulture Kubana - koja seže u polovicu trećega tisućljeća pr.Kr. - bili su oni isti ljudi koji su se kretali pontskom stepom, a mrtve su pokapali u čučućem položaju pokrivajući ih crvenom zemljom. Uzroke tom neobičnom načinu pokapanja, značajnom ne samo za Kavkaz, trebalo bi tek pronaći. Ti grobovi, zvani kurgani, u stepama su manji, a u Kubanu su veliki, te puni dragih kovina i različenog nakita (kao Novosvobodnaja-Carskaja, Ul'skaja i Staromišatovskaja, nadalje još Kostromskaja, Vozdviženskaja i dr.); često izgledaju poput dolmena. Poznat je kraljevski kurgan Maikop (otprilike 2000.g. pr.Kr.) s bakarno-brončanim materijalom, na kojem se opažaju samonikli, orijentalni i sjeverni utjecaji²⁴. Za sve vrijeme brončanog i željeznog doba Kavkaza pretežu životinjski ornamenti i plastike. Zapažaju se stilizirani prikazi pasa, jelena i ovnujske glave, dok nema lava. I biljni motivi manjkaju, geometrijski su rijetki, izuzevši spiralu. Emajl se u kobanskoj kulturi upotrebljava - u tu svrhu služi željezo. Oružje, nakit, okovi na pojasi i posude obiluju različnim životinjskim motivima, ili imaju životinjski oblik, a izrada je na visokoj razini. Osim nekih muških likova, koji po svoj prilici predstavljaju božanstvo, ljudskih je prikaza znano manje. Ima različnih vrsta sjekira pa mnogo bodeža, kovinskih pojasa, kopča, igala, privjesaka itd. Kobanski grobovi slične kubanskim (mrtvac u čučućem stavu)²⁵. Koban kultura obuhvaća podnožje Kazbeka (u današnjem području Oseta); ona je najbogatija kavkaska kultura i nastavlja se u sjeverno-kavkaskoj željeznoj kulturi. Za južni Kavkaz značajne su još brončane i željezne kulture Gandža-Karabag, Lelvar i Tališ²⁶. Koban i ostale kulture obiluju materijalom životinjskog stila. Miksoneolitske kulture Kavkaza često odaju priličan megalitski biljeg.

Kavkaz je pravo čvorište kultura: ne samo rasadište njihovih utjecaja neko i stjecište stranih; to je zatočno područje prvog reda. Etnička je diferencijacija kavkaskog - od pamtivijeka pa sve do naših dana - neobično zamršena. Stari kavkaski narodi (tzv. narodi trećeg etničkog elementa, tj. nisu ni indoeuropski ni semitski), po Herodotu imenovani kao Alarodijci, prozvani su danas jafetskom skupinom uglavnom na temelju jezičnih kriterija i donekle antropoloških opažanja (*homo tauricus*)²⁷. Jafetska se komponenta naslućuje u

23. F.Hančar. *Urgeschichte Kaukasiens*. Wien, 1937, 416, 369. - Hančar je prvi u tome djelu dao sintezu prethistorijskih kultura Kavkaza od protolitikuma do prvih kovinskih kultura.

24. Kraljevski grob u Maikopu sadrži, među inim, prikaze lavova i goveda, četiri motke od zlata i srebra, s plastičnim likovima goveda, različiti nakit, sedamnaest vaza od zlata, srebra i kamena s urezanim prikazima svakojakih životinja (tako je na jednoj vazi konjski tip *equus Przewalskij*), keramika (osam velikih glinenih posuda) jednaka je onoj u brončanoj Fatjanovo kulturi srednje Rusije. Vidi: A.M.Tallgren u *Ebertovu Realknikonu*, *op.cit.* sv.7, str.347-348. - Isti: *Etudes sur le Caucase du Nord*. *Eur.SeptAnt. op.cit.*, 4/1929 - Hančar. *Urgeschichte*, *op.cit.*, str.247 i d., 258, 260, 330, 367, table 40-49. - Rostovtzeff. *Lage du cuivre dans le Caucase septentrional* itd. *Revue Archéologique* (Paríž), 12/1920.

25. Tallgren u *Ebertovu Realknikonu*, *op.cit.*, sv.6, str.264, 266 i sv.6, str.11, 12, 110. - Hančar. *Urgeschichte*, *op.cit.* str.242 i d. - Hermes. *Der Zug*, *op.cit.*, str.138 i d. - O kavkaskim iglama i fibulama vidi: Hančar. *Die Nadelformen des prahistorischen Kaukasus*. *Eur.SeptAnt. op.cit.*, 7/1932. - Isti: *Kaukasische Sprossenfibeln*. *Eur.Sepⁿf. op.cit.*, 12/1938.

26. Uspor.: Vinski, *op.cit.* str.14-16. - R.Virchow. Über die kulturgeschichtliche Stellung des Kaukasus. *Abhandlungen der Kgl. preuss. Akad. der Wiss.* (Berlin), 1895. - Isti: *Das Gräberfeld von Koban im Lande der Osseten*. Berlin, 1883. - J.Morgan. *Missionscientifique en Caucase*, 1,2. Paríž, 1889. - Hančar. *Die Beile aus Koban* itd. *Wienerprähistorische Zeitschrift*, 21/1934. - Isti: *Zum Problem des "kaukasischen" Tierstils*. *Wiener Beitrage zur Kunst*, *op.cit.* sv.9. - A.Moortgat. *Die bildende Kunst des alten Orients und die Bergvölker*. Berlin, 1932. - Tallgren. *Caucasian Monuments. The Kazbek Treasure*. *Eur.Sept Ant op.cit.*, 5/1930.

27. N.J.Marr. *Der japhetische Kaukasus und das dritte ethnische Element* itd. *Japhetische Studien* itd. (Leipzig), 2/1923. - Meyer. *Geschichte*, *op.cit.*, sv.1,2, str.475 i d. - Vidi nadalje: Virchow. *Über die kulturgeschichtliche*, *op.cit.* - A.Baschmakoff. *Cinquante siècles d'évolution ethnique autour de la mer noire*. Paríž, 1937. - F.Luschan. *The Early Inhabitants of Western Asia*. *Journal of the Roy. Anthropolog. Inst.* (London), 41/1911. - N.Trubetzkoy. *Langues caucasiennes septentrionales. Les langues du monde*. Paríž, 1924: Meillet i M.Cohen izd. - A.Dirr. *Anthropologische und ethnographische Übersicht über die Völker des Kaukasus*. *Petermanns*

elamskom, sumerskom i hetitskom jeziku. Jafetski utjecaj opaža se u naroda Huri, Mitani i dr.; nadalje u jezicima naroda Male Azije - likijskom, lidijskom, kilikijskom, kapadocijskom - zamjetljiva je također jafetska komponenta. Inače se tu ubraja alarodijsko-pelazgijska skupina s Etrurcima, Retima, Ligurima, Iberima itd.²⁸. Usprkos dalekosežnom djelovanju jafetske zajednice, o njenim pojedinim narodima mogu se zapravo utvrditi tek veoma oskudni historijski zajamčeni podaci. Prema svemu sudeći, ti su narodi nositelji spomenutih kavkaskih kultura, te su bili u dodiru s indoeuropskim i semitskim narodima. Veza s potonjima nije imala veće značenje; naprotiv, između jafetskih i indoeuropskih skupina moralo je doći do međusobnog ukrštavanja. To dokazuju ibero-jonski i armenski jezici²⁹. Još se ne može odrediti jesu li Jafetovci bili jedini nosioci kavkaskih bakarnih i brončanih kultura, jer nije isključeno da su od - inače zagonetnih - pontsko-kavkaskih stanovnika (sa crvenom zemljom u grobovima) potekli Idnoeuroljani, a od kubanskih možda indo-Iranci³⁰. Tip sjevernjačke bojne sjekire može se svesti na mezopotamsku sjekiru, koja se nalazi i u maikopskom kurganu. I blago kubanskih kurgana upućuje na pljačkaške pohode predaka Iranaca i Indijaca, koji su ih doveli na mitanski prijesto i u dolinu Inda. Nalazi u sjevernom kavkaskom prigorju, dolmensko groblje Kaja-Kent, pa nekropole Tališ i Lenkoran mogu se smatrati tragovima njihovih putova kroz Kavkaz³¹. Dok je nekada bilo na Kavkazu i mnogo dugih lubanja, danas prevladava kratka lubanja. Ako je pak konj služio prilikom tih kretanja kao domaća životinja, još nije riješeno. U Kuban-Terek kulturi i dalje u Koban kulturi raste u grobovima sve više broj konjskih kostiju, što se može tumačiti indo-iranskim migracijama. Uzgajala se, inače, sitna rogata stoka, što potvrđuje izričitu tendenciju k stočarstvu³². Kavkaz i sjeveroistočni Iran treba smatrati kao središta indo-iranskih migracija. Također na iranskom tlu zbilo se, po svoj prilici, miješanje Arijsa s predarijskim slojem, koji se uglavnom protezao na sjeveru, zapadu i jugu, a manje na istoku Irana, gdje su Arijsi doprli uz Kaspijsko more sve do Hindukuša³³. Drugi put vodio je preko Kavkaza u smjeru sjever - jug. Zbog velikog strujanja naroda u jugoistočnoj Europi, kada su se Iliri, nositelji kasne brončane "lužičke kulture", širili u jučnom smjeru, pođu Tračani Balkanskim poluotokom, a Kimerijci iz dunavskih krajeva osvojiše pontsku nizinu, dok Frigijci i Mizijci, potisnuti od Tračana, pređu u Malu Aziju. Tamo nalazimo, osim etnički složenih Hetita, jafetske Lidijce, Likijce, Karane, Kapadokijske i ine, te indoeuropske Frigijce i Armence³⁴. Alarodijski Urartejci i Kaldi čine pražiteljstvo Armenije. Istočno od kavkaskih

Mitteilungen (Gotha), 1912. - J.Weninger. Die physisch-anthropologischen Merkmale der vorderasiatischen Rasse itd. *Mitteilungen der Geograph. Gesell.* (Wien), 63/1920 - A.Džavačičšvili. Die Rassenzusammensetzung der Kaukasusvölker. *Anthropologie* itd. (Braunschweig), 20/1925.

28. R.Bleichsteiner u Ebertovu Reallexikonu, op.cit., sv.6, str.249-263. - Uspor. isti: Überblick über kaukasische Völker und Sprachen. *Berichte der Forschungsinstitut für Osten und Orient* (Wien), 1/1912. - Isti: Die kaukasische Sprachgruppe. *Anthropos*, op.cit. 32/1937. - Schrader. *Op.cit.*, sv.1, str.57. - N.Županič. Tragom za Pelazgima. *Narodna starina* (Zagreb), 3/1922, 221 i d. - J.Karst. *Grundsteine zu einer Mittelländisch-Asianischen Urgeschichte*. Leipzig, 1928, 1 id., 167. - K.Oštir. *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft*. Wien, 1921. - Vidi još: J.L.Myres. A History of the Pellasgian Theory. *Journal of Hellenic Studies* (London), 27/1907.

29. Baschmakoff, op.cit. str. 96. - Marr, op.cit. str.58 i d.

30. Childe. *The Aryans* itd. London, 1926, 201.

31. Childe. *The Aryans*, op.cit. str. 194-195. - Morgan Recherches au Talyche Persan. *Memoires* (Pariš), 8/1905.

32. Hančar. *Urgeschichte*, op.cit., str. 391-392. - Uspor.: V.Hehn i Schrader. *Kulturpflanzen und Haustiere* itd. Berlin, 1911.

33. Meyer. *Geschichte*, op.cit. sv.1,2, str.805. - Schrader, op.cit., sv.2, str.381. - Predarijski sloj čine osim sumerskih, elamski i kaspijski stanovnici, o kojima se malo toga historijski može utvrditi.

34. Schrader, op.cit., sv.1, str.607. - Dussaud. *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée*. Pariš, 1914. - Uspor. i jezičnu diobu Hiisinga: Die Völker Alt-Kleinasiens. *Wiener prähistorische Zeitschrift*, 7-8/1921, 32, 51. - Ovom prilikom upozoravam još na Husingovu raspravu o "slojevima" u Iranu (Volkerschichten im Iran. *Mitteilungen der Anthrop. Gesell. in Wien*, 36/1916, 6, 199-250), kojom se iz metodičkih razloga namjerno nisam htio služiti. Hiisingovi bi slojevi bili: a) ostatak pražiteljstva;

naroda smjestili su se Ariji, sjeverozapadno indoeuropski Armenci, Frigijci i Tračani, a jugoistočno semitski Asirci i Babilonci³⁵. U Armeniji, na Vanskom jezeru bilaje država Urartu s glavnim gradom *Tušpa*. To naselje spominju prvi put Asirci u 13.st. pr.Kr.; premda je starije, čini se još neolitičkim. Nalazi pisma iz okolice Vanskog jezera datirani su u 9. i 8. st. pr.Kr.; pismo je klinasto, ali nije semitsko. Poznato je da je u isto vrijeme vladar Urartua bio u neprijateljstvu s asirskom državom; kasnije tu prodiru Kaldi, koji vladaju Urartejcima sve dok ih u 6.st. pr.Kr. nisu pokorili Medijci. Kaldi i Urartejci jamačno su jafetskog podrijetla uz primjese Mitana³⁶.

U okviru već spomenutog velikog strujanja naroda oko 1200.g. pr.Kr. igraju zaista znatnu ulogu Kimerijci (babil. *Gimirri*, asir. *Gamir*, *Gimirai*, hebr. *Gomer*). Nastavali su pontsku nizinu između Dunava i Dona, a izgleda da su mješavina seljačkih stanovnika Tripolje kulture sa stepskim nomadima (koji su pokapali mrtve u čučecem stavu pokrivajući ih crvenom zemljom). O njihovoj narodnoj pripadnosti ništa se pobliže ne zna (nije ni sigurno dali pripadaju tipu *homo europaeus*, jer nema kostura, koje bismo pouzdano mogli nazvati kimerijskima). Nasuprot mogućnosti da su Kimerijci uralo-altajskog podrijetla i da ih se uopće ne može smatrati Indoeuroljanima³⁷, izgleda ispravnije ono gledište prema kojem su oni bliski Tračanima, pa je prema tome vjerojatno da su Kimerijci indoeuropsko-jafetskog podrijetla³⁸. Oni su jedini nositelji isključivo brončane kulture u pontskoj nizini i na Kavkazu, sve dok ih u 8.st. pr.Kr. ne potisnu Skiti iz pontskih krajeva dalje preko Kavkaza. Međutim, Kimerijci su ondje ostavili još dosta tragova (kimerijske utvrde i si.), a i trački elementi, koji se mogu ustanoviti unutar kasnijeg iranskog skitsko-sarmatskog sloja, potvrđuju da kimerijski stanovnici nisu posvuda iščezli kao npr. na Krimu i poluotoku Taman. Poslije Kimerijaca pođu i Skiti putem Kavkaza. U 8.st. pr.Kr. uslijedila je kroz srednji Kavkaz invazija Kimerijaca na državu Urartu. Ušavši u urartejska naselja Kalda, stalno su ugrožavali asirsku državu po primjeru Medijaca i Perzijaca³⁹. U ratovima s Asircima dopru i u Malu Aziju, te se zaustave u Kapadociji. Kimerijci (*Gimirai*) i Skiti (*Aškuzai*) nadolaze prilikom ratničkih pohoda preko Kavkaza; značaj imje manje-više idnoeuropski, jedni su srodni tračkom elementu, drugi imaju iranske oznake. Kimerijci upotrebljavaju bojnu sjekiru, a Skiti luk i strelicu kao glavno oružje. Jedan dio Kimerijaca izmakao je skitskom prodiranju u jugoistočnom smjeru, te uđe u elamske

b) kavkaski sloj elamske skupine (Kaspjci, Kaldi i dr.); c) prvi arijski sloj (predi Indijaca); d) drugi arijski sloj (Medijci, Perzijci i Parti); e) treći arijski sloj (Saki i dr.); i f) kasniji altajski odnosno turski sloj. Vidi str. 220,241-245 id.

35. Schrader, *op.cit.* sv.1, str.608.

36. Cavaignac, *op.cit.*, str.145. - Contenau. *Les civilisations des Hittites*, *op.cit.*, sv.1, str.42. - Unger u Ebertovu *Realkukonu*, *op.cit.*, sv.14, str.32. - Schrader, *op.cit.*, sv.1, str.608. - C.F.Lehmann-Haupt. *Armenien einst und jetzt*, 2. Berlin, 1931. - A Gotze. *Hethiter, Churriter und Assyrer*. Oslo, 1936.

37. Meyer. *Geschichte*, *op.cit.*, sv.1, 2, str.725. - Schrader, *op.cit.*, sv.1, str.586-587. - M.Hruševskij. *Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) Volkes*, 1. Leipzig, 1906, 89-91,551 i d.

38. Vinski, *op.cit.*, str.16. - G.Tzenoff. *Die Abstammung der Bulgaren* itd. Berlin, 1930, 74 i d. - Bachmakoff, *op.cit.*, str.99.

39. U asirskim tekstovima iz 8.st. pr. Kr. označuju se Iranci skupnim nazivom Manda; to su Gimirai, Aškuzai i Saparda. Za vladanja Sargona (8.st. pr.Kr.) u tekstovima je govora o kimerijskim navalama, a za Asarhadona i Asurbanipala (7.st. pr.Kr.) spominju se Skiti. Vidi: Cavaignac, *op.cit.* str.171. - O Skitima i Sarmatima: Vinski, *op.cit.*, str.4-8 i d. - Grousset. *L'empire*, *op.cit.*, cit.str.43-53. - N.P.Kondakov. *Očerki i zametki itd. (Prispěvky)*. Praga, 1929,1-60. - Borovka. *Scythian*, *op.cit.* - Rostovtzeff. *Iranians*, *op.cit.* - Isti: *The animal style in South Russia and China* itd. Princeton, 1929. - E.H.Minns. *Scythians and Greeks*. Cambridge, 1913. - NPettich. *Bronzeguss und Nomadenkunst. Seminarium Kondakovianum* (Praha), 1929, *Skyfika*, 2. - Tallgren. Zum Ursprung des sog. skythischen Tierstils. *Acta Archaeologica* (Kjöbenhavn), 4/1933. - N.P.Toll. *Skifi i Guni*. Praga, 1928. - G.W.B.Huntingford. Who were the Scythians? *Anthropos*, *op.cit.*, 30/1935.

krajeve i gorje Zagros. Njima se pripisuje i znatan dio luristanskog životinjskog stila⁴⁰ koji pokazuje mnogo zajedničkih crta s kavkaskim. Poglavlje tih ratnika dovodilo su kovače, što objašnjava kavkaske, pontske i čak halštatske stilske utjecaje u luristanskim nalazima⁴¹.

Matrijarhalna komponenta starih orijentalnih visokih kultura primjećuje se u ranim hetitskim nalazima Alača Höjiik i Alatlibel⁴², nadalje na nekim idolima iz Luristana i kopčama iz kavkasko-georgijskoga gorskog kraja Raca⁴³. Liku ženskog božanstva pripisuje se plodnost; on poprima različne oblike i obično služi kao idol u grobovima. Naišlo se još na ženske idole u kulturama: Anau, Suza, Kiš, Kultepe, Troja, Butmir i dr., osim toga i u nalazima sa sjeverne pontske obale, kao Kuloba i Pantikapaion⁴⁴. U sjeverozapadnom Kavkazu (na čerkeskom području) preuzeli su Kimerijci kult ženskog božanstva od jedne još nepoznate starokavkaske skupine, a na nekim skitskim zlatnim pločicama i sarmatskim srebrnim fibulama mogu se još katkad ustanoviti i ženski prikazi. Jasnih tragova ima čak u bosporskoj državi i u grčkim kolonijama na Pontu⁴⁵.

Skiti su također sudjelovali u ratovima ne samo s asirskom nego i s medijskom državom, i to na strani Babilonaca. Oko 600.g. pr.Kr. odstrane Medijci pritisak Skita u babilonskoj državi, uspostavivši opet tamo svoje gospodstvo. Prema Herodotu, Skiti se ponovo vratiše na Pont, a u unutrašnjem Iranu dobije prevlast medijska država, koju naslijedi perzijska⁴⁶. Možda taj dio Skita, koji je ratovao s Medijcima, uopće ne potječe iz pontske nizine, nego su tu posrijedi Saki, koji dolaze iz Visoke Azije. Doduše, sama etnička pripadnost i kronologija Skita na Pontu nije posve jasna. Prema piscima antike, Skiti su skupni naziv za sve narode na koje su Grci naišli prilikom svog naseljavanja na pontskoj obali⁴⁷. Riječ je uglavnom o Irancima koji su poprimili različne kimerijske i grčke utjecaje. Pretpostavlja se da je kimerijski period trajao od 1200. do 700.g. pr.Kr., jer od 750. do 700. g. pr.Kr. počinje, izgleda, skitski⁴⁸, nekako u isto vrijeme s grčkim kolonijama sjeverne obale Ponta. Nije isključeno daje iranski element

40. Hančar. *Kaukasus - Luristan*, op.cit., str.47-112. - L.Morgenstern. *Esthétiques d'Orient et d'Occident*. Pariš, 1937,107-112,117 i d.

41. Arne. *Luristan and the West*. *Eur. Sept-Ant*, op.cit., 9/1934,277 i d. - Uspor.: N.Makarenko. *La civilisation des Scythes et Hallstatt*. *Eur. SeptAnt*, op.cit., 5/1930. - Tallgren. *Studies of the Pontic Bronze Age*. *Eur. SeptAnt*, op.cit., 11/1937.

42. Arik, op.cit. - Vidipod 11.

43. Kod luristanskih bronca obično se nalazi ženska figura između dviju životinja, češće konja, dok se na kavkaskim kopčama opaža jelen. Vidi: Vinski, op.cit., slika na str.14. - Hančar. *Einige Gürtelschliessen aus dem Kaukasus*. *Eur. SeptAnt*, op.cit., 6/1931,146-158.

44. Schrader, op.cit., sv.1, str.544. - Contenau. *Les civilisations des Hittites*, op.cit., str.71-73. - Rostovtzeff. *Iranians*, op.cit, str. 107 i d. - Dussaud. *Civilisations préhelléniques*, op.cit, str.264-272. - Hoernes i Menghin, op.cit, str.283 i d. - R.Furon. *Manuel de préhistoire générale*. Pariš, 1939,268 i d.

45. Minns, op.cit., str. 156,373,427. - odatle, uostalom, potječe i grčka predaja o Amazonkama.

46. Cavaignac op. cit, 175. - Medijci i Peizijci su vladajući sloj u unutrašnjem Iranu, jedni i drugi su tipa *homo europaeus*, ratnici i konjogojci. Za razliku od

Indo-Arijaca ti Iranci smatraju grijehom spaljivati mrtve. Vidi: Schrader, op.cit., sv.1, str.107. - Medijska država nastaje prije perzijske i jača se nakon pada elamske, urartejske i asirske, dok konačno medijska i babilonska ne podliježu perzijskoj državi. O toj se jedva nešto sigurno zna, sve do prvog njenog poznatog vladara Kuruša Velikog (Kira Ahemenida, koji potječe iz elamskog kraja Anžan): on je, kao gospodar Prednje Azije, pao 529.g. pr.Kr. na Sir-Darji u ratu s Masagetima tj. Sakima. Perzijska moć raste dalje sve do svjetske vlasti. Vidi: G.Maspero (prev.Manojlović). *Poviest iz točnih narodau staromvijeku*. Zagreb, 1883,338-411. - Manojlović, op.cit., str.80. - Winckler, op.cit., str.82-86. - C.Grimberg (prev.F.Eberhardt). *Weltgeschichte*, 1. Leipzig, 1929, 446-459. - Grousset. *Les civilisations de POrient. l'Orient* (Pariš), 1929, 95 i d. - J.V.Prašek. *Kyros der Grosse. Der alte Orient*, op.cit, 13/1912, 3. -F.W.König. *Altteste Geschichte der Meder und Perser. Der alte Orient*, op.cit, 33/1934, 3-4. - F.Iusti. *Geschichte des alten Persiens. Onckens Allgemeine Geschichte*, 1.4. Berlin, 1878,1-47 i d.

47. Riječ je o narodima od Crnog mora do Kaspijskog mora i Aralskog jezera. U izvorima s Orijenta ne postoji naziv Skiti, već asir. *Aškuza*, staroperz. *Šaka* itd. Vidi: Schrader, op.cit, sv.2, str.408. - O grčkoj kolonizaciji Ponta: Hruševskij, op.cit., str.71 i d.

48. Vinski, op.cit, str.4. - Meyer. *Geschichte*, op.cit, sv.1,2, str.889

u pontskoj nizini mnogo stariji od 8.st. pr.Kr.⁴⁹ Ta mogućnost ima opravdanja, premda se nije mogla dosada točnije potvrditi, kao i samoniklost Kimerijaca s obzirom na tračku komponentu. Tračani obitavaju istočni dio Balkanskog poluotoka, te prodiru u Malu Aziju i na Pont⁵⁰. Bojana keramika i u mnogočem jednaki kurgani tračkih i skitskih nalazišta potvrđuju dosta blizak doticaj Tračana i Skita. A to samo po sebi pojačava tvrdnju da Kimerijci nisu mogli biti mimo jakih tračkih utjecaja. Doba od 2000. do 1000g. pr.Kr. smatraju se brončanom kulturom pontske nizine. Ona je najjača u Kubanu, koji nije samo u vezi s brončanom Fatjanovo kulturom na Volgi⁵¹, nego i s europskom brončanom aunjetičkom kulturom na Labi. Aunjetička kultura je ilirska, te svojim vrčevima bez ornamentika, zlatnim spiralnim nakitom i s pokapanjem mrtvih u čučućem stavu upućuje prema Balkanu i dalje na istoc⁵². Još i prije bronce u europsko bakarno doba imamo povezanost s pontskim stepskim kulturama. Unutar neolitičkog dunavskog kulturnog kruga, osobito u panonskoj nizini, upotrebljava se bakar, koji tu još dugo vremena služi, dok u ostalim krajevima Europe već prevladava bronca. Bakarna kultura (na području današnje Mađarske) pokazuje jasno pontske, kavkasko i sibirsko utjecaje⁵³. Najznačajnije oružje je bez sumnje bakarna bojna sjekira, koja potječe od kavkasko. Gdje nije bilo bakra, upotrebljavana je kamena sjekira. Znatan dio europskih sjekira može se dovesti u vezu s pontskima, što tu potvrđuje doticanje i smjer gibanja stepskih ratničkih nomadskih skupina; taj je činilac važan za stvaranje indoeuropske zajednice⁵⁴. U "lužičkoj kulturi" ne opaža se pontski utjecaj; ona je uglavnom ilirska izuzevši tračku Buzau kulturu (u istočnoj Rumunjskoj). Brončana kultura u zapadnom dijelu južne Rusije u vezi je s kavkaskom, kamo spada i nalaz Borodino s blagom kimerijske

49. M.Ebert. *Südrussland im Altertum*. Bonn, 1921, 107. - Childe. *Aryans*, *op.cit.* - M.Vasmer. *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*, 1. *Die Iranier in Südrussland*. Leipzig, 1923

50. W.Tomaschek. *Die alten Thraker. Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wiss. Wien*, 128/1893, 130-131/1894. - G.I.Kazarow. *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker. Zur Kunde der Balkanhalbinsel*, 2, 5. Sarajevo, 1916. - Hruševskij, *op.cit.*, str.117, 124 i d. - Za Balkan: P.Kretschmer. *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*. Göttingen, 1896, 172, 242. - C.Patsch. *Thrakerspuren in der Adria. Jahreshefte des österreich. Archaeol. Inst.* (Wien), 1907, 169 i d. - za Malu Aziju: Kretschmer, *op.cit.*, str.172 i d. - Meyer. *Geschichte, op.cit.*, sv.1, 2, str.611 i d. - Za tračko-kimerijsko pitanje: Tzenoff, *op.cit.*, str.74 i d. - Vasmer, *op.cit.*, str.4 i d.

51. Vidi pod br. 230. - B.Richthofen. *Zum Stand der Vor- und Frühgeschichtsforschung in den westukrainischen Landen. Prähistorische Zeitschrift* (Berlin), 25/1934, 3-4, 184 i d., 189 i d. - Uspor.: Tallgren. *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux. Eur.septAnt.*, *op.cit.*, 2/1926.

52. Schuchardt, *op.cit.*, str.214-215. - G.Poisson. *Les Aryens*. Paris, 1934, 173-176. - Aunjetička kultura čini drugi brončani europski period (1900-1600g. pr.Kr.). - Tek za kovinskih kultura javlja se u Europi korištenje konja. Vidi: Schrader, *op.cit.*, sv.1, str.175. - Hermes.ZJer *Zug, op.cit.*, str.105 i d.

53. Poisson, *op.cit.*, str.137. - J.Hampel. *Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie. Congrès internat. d'Anthropol.* itd. Budapest, 1896. - F.Pulszky. *Die Kupferzeit in Ungarn*. Budapest, 1884. - Vidi nadalje: J.Hillebrand. *Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztavánháza. Archaeologia Hungarica* (Budapest), 4/1929, 47 i d. - Zanimljivo je da u Panonskoj nizini već u doba neolitičke Lengyel kulture, uz bojanu keramiku, postoji pokapanje mrtvih u čučućem stavu; prema tomu, spaljivanje mrtvih ne potječe odatle. Vidi: Schuchardt, *op.cit.*, str. 177. - Usporedi: F.Tompa. *Die Bandkeramik in Ungarn. Die Biikker und die Theisskultur. Archaeologia Hungarica, op.cit.*, 5-6/1929.

54. Gordon Childe. *The Dawn of European Civilization*. London, 1925, 140, 187. - Poisson, *op.cit.*, str.138, 140 i d. - O indoeuropskom problemu vidi: Schrader i H.Krahe. *Die Indogermanen*. Leipzig, 1935. - Nehring. *Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat* itd. *Wiener Beiträge, op.cit.*, sv.4, str.7-231. - Pittioni, *op.cit.*, str.531 i d. - W.Koppers. *Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde. Anthropos, op.cit.*, 30/1935. - Isti: *Der nordische Mensch und die Indogermanenfrage. Anthropos, op.cit.*, 33/1938. - Za trački materijal: P.Patay. *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. Dissertationes Pannonicae* (Budapest), 2.S.13/1939. U istom izdanju 2.S., 14/1939: Kazarow. *Die Denkmäler des Thrakischen Reitergottes in Bulgarien*.

pripadnosti⁵⁵. Budući da je došlo do poremećaja kultura, bojana je keramika nestala netragom. Oko 1200.g. pr.Kr. uslijedilo je već spomenuto strujanje naroda prema istoku, dok nije, opet, zbog dolaska Skita nastalo kretanje Kimerijaca na Kavkaz i u dunavske krajeve⁵⁶.

Skitski nalazi u pontskoj nizini daju malo jasniju sliku od svih ranijih predskitskih nalaza. Grčki je utjecaj na obali jači, prema unutrašnjosti slabi. U grobovima skitskih poglavica i vladara nađeni su mnogi predmeti od dragih kovina. Životinjski stil prevladava⁵⁷. Tijekom 7.st. pr.Kr. prelaze Skiti s bronce na željezo, dok po prilici u 4. i 3.st. pr.Kr. osim Skita njihovi sunarodnjaci Sarmati obitavaju te stepske krajeve, potiskujući ih na jugozapad. Često se jedni od drugih ne diferenciraju u dovoljnoj mjeri, ali u Sarmata nema klasičnog utjecaja, i njih smatraju izrazitijim Irancima od Skita. Za skitska nalazišta značajni su slijedeći predmeti: konjska oprema, skitska kola, košulja od kovine, kratak mač, luk i strelica; postoji dugo šiljato pokrivalo za glavu, kaciga je rijetka; o sjekiri se malo zna; nedostaju ostruga i fibula. Što se sarmatskih nalaza tiče, valja spomenuti također konjsku opremu, različite tipove mačeva, koplje, šljem, fibule itd. Grobovi jednih i drugih su kurgani, u kojima redovito uz čovječji leži jedan ili više konjskih kostura; često je nekoliko takvih kurgana na okupu. Skitski su grobovi veći i bogatiji, osobito u Kubanu, dok su sarmatski kudikamo skromniji. Keramika nema osobito značenje⁵⁸. Po predaji, Herodot tvrdi da Sarmati potječu od Skita i Amazonaka. To je historijski posvema nejasno i bez obzira na to što se stvarno o potonjima tako reći ništa ne zna. Klasični pisci nam ne omogućuju da sebi stvorimo makar i približno točan pregled o životu tih naroda. Skiti su upadali u zemlju Tračana, utjecali su navodno na Masagete, Arimaspe i Šake, dok bi Sarmati trebali potjecati iz Medije, kako barem kaže Diodor⁵⁹. Među sarmatske narode ubrajaju se Aorsi i Alani; oni su provodili nomadski život oko Aralskog jezera u vezi s Masagetima; sva je prilika da su Masageti identični sa "Sakima iz nizine" (*Šaka tigrhauda*) u doba Ahemenida. U 2.st. pr.Kr. Sarmati su prešli Don. To je prisililo različna skitska plemena da pođu u zapadnom smjeru prema Visli, Dunavu i panonskoj nizini, kao npr. Agatirsi (u Erdelju)⁶⁰. Za njima se uputiše i Sarmati, za koje spominje Herodot da dopiru do Dunava,

55. Hoernes i Menghin, op.cit., str.827. - Za zapadni dio južne Rusije: Hruševskij, op.cit. str.25-47, 554 i d. - Uspor.: *T.Sulimhsjn. BronzyMalopolskisrodkowej*. Lwow, 1929.

56. O Kimerijcima u dunavskim krajevima: S.Gallus i T.Horváth. L'invasion d'un peuple cavalier dans le bassin du Danube à la première époque de fer. *Dissertationes Pannonicae*, op.cit, 2.S., 9/1939. - Opširan prikaz o Kimerijcima može se naći kod Lehmann-Haupta u: Pauly's *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Preradio G.Wissowa, izd. W.Kroll (i K.Mittelhaus) (Stuttgart), polusv. 21/1921,397-434.

57. Opis, analizu i kronologiju skitskih i sarmatskih nalazišta pontske nizine dao je, prema dosada u Europi poznatom stanju iskanjanja Ebert u svom *Reallacikonu*, op.cit, 13/1929, 52-114. - O Skitima vidi, uz ostalo, kod K.Kretschmerau Pauly-Wissowa, op.cit, 2/1923,923-946. - Tomaschek. Kritik des ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. *Sitzungsberichte der Kais. Akad.d. Wiss. Wien*, dio 1,2, 116-117/1888. - Rostovtzeff. *Skythien und der Bosphorus*, 1. Berlin, 1931. Vidi još pod 39. - Za životinjski stil donosi nove pojedinosti K.Schefold. Der skythische Tierstil in Südrussland. *Eur. SeptAnt*, op.cit, 12/1938,3-78.

58. "Sauromatise sluzeskitiskim jezikom, alitakodaga već od starine kvare" (Herodot 4,117). - Vasmer, op.cit, str.26 i d. - Pogreb jednog skitskog kralja opisuje Herodot 4,73. Uspor. Schrader, op.cit, sv.1., str.107. - Tipološki je mjerodavna rasprava: W.Ginters. Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland. *Vorgeschichtliche Forschungen* (Berlin), 5/1928. - W.W.Arendt. Sur l'apparition de Pétrier chez les Scythes. *Eur. Sept Ant*, op.cit, 9/1934.

59. Diodor 2,43. - Kretschmeru PoMfy-Wfšova, op.cit, 2.s., polusv. 2/1920, 2543, 2542-2550. Vidi dalje 2.S., 2/1923,1-12. - Skitima i Masagetima bavi se Strabon 1,66. - O Masagetima još: A.Hermannu PaM/γ-Ms.soH'a, op.cit. 2.S., 14/1930. 2123 i d. - O Arimaspi: H.H.Schaeder. *Iranica. Abhandlungen des Gesell. der Wiss. zu Göttingen* (Berlin), 3/1934,10. - O postojbini Masageta uspor. još: W.Barthold. *Nachrichten über den Aralsee und den Unterlauf der Amu Darjaitd*. Leipzig, 1910.

60. Patsch. Die Völkerschaft der *Aj>athyrsen*. *Anzeiger der Akad. der Wiss.* (Wien), 12/1925,69 i d. - O Agatirsima: Tomascheku: *Pauty-Wissowa*, op.cit, 1/1894,764-765. - V.Ščebakivskij. Zur Agathyrsenfrage. *Eur. Sept. Ant*. op.cit, 8/1934. - Skitskih nalaza ima još u današnjoj ist. Poljskoj, Mađarskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj. Vidi u

što potvrđuje i Polibije⁶¹. Perzijski kralj Darije (*Darijavuš*) poveo je (oko 513.g. pr.Kr.) preko Bospora vojnu na Skite i Sarmate. Vojna doduše nije uspjela, ali ipak iskazuje snagu te velike iranske države⁶². Klasični pisci nadalje prikazuju - uglavnom prema Herodotu - dotičnu vojnu⁶³ i donose različite podatke o životu Skita i Sarmata. Premda su ti podaci još nedovoljni, oni uza sve to osvjetljaju koliko-toliko njihove životne prilike. Jedni i drugi su pretežno nomadi (gaje konje i goveda), dok se stanoviti dio Skita bavi navodno zemljoradnjom. Kao što su nestajali Kimerijci, gubi de trag skitskim plemenima, odnosno njih prožimaju sarmatska plemena. U posljednjim stoljećima prije Krista mogu se među Sarmatima razlikovati: od Kaspijskog mora do Dona Aorsi; od Volge do Dona Alani; od Dona do Dnjepra (nekadašnjeg obitavališta "kraljevskih Skita") Roksolani; zatim još različna manja sarmatska plemena u sastavu bosporske države, a i Jazigi, zapadno od Roksolana, koji su nešto poslije Krista dosegli Panoniju⁶⁴.

Od Iranaca treba nadalje spomenuti izrazite ratničke nomadske konjogojce, nazvane Partima, prema jednoj perzijskoj pokrajini (satrapija *Parthava*, danas Korasan) u sjeveroistočnom dijelu perzijske države Ahemenida⁶⁵. Parti su se navodno *zvali Parni*, i spadali su, po Strabonu, kao dio Daha među Šake⁶⁶. Država Parta nastaje tijekom 3.st. pr.Kr., a bila je najmoćnija polovicom 2.st. pr.Kr. za njenog vladara Mitridata. Zapadno od nje bila je država Seleukida, istočno pak helenistično-iranska Baktrija, u koju su ušli u 2.st. pr.Kr. Je-če, zapravo Toharci. Oni dolaze iz zavalja Tarima, kamo su ih bili potisli Huni. Radi pritiska Toharaca pođu i Saki iz kraja Fergane (satrapija *Ferghna*) u Tienšanu jugozapadnim smjerom. Saki i Toharci utjecali su na Parte, a preteče su Indo-Skita. Ratnički nomadski Iranci s one strane Sir-Darje bili su, osim Toharaca, Saki i Sogdijci, kako kazuje Strabon⁶⁷. Dok se jedan dio

Ebertovu *Reallexikonu*, *op.cit.*: J.Kostrzewski, sv.12, str.230-232; G.Wilke sv.12, str.232-236; isti sv.II, str.168; isti sv.2, str.207-208. -Hampel. *Skythische Denkmäler in Ungarn. Arhaeol. Értésítő* (Budapest), 13/1893. - Čuveno je blago u Vetttersfelde u Brandenburgju, vidi: A..Furtwängler. *Der Goldfund von Vetttersfelde. 43. Berliner Winckelmanns-Programm*, 1893. - Skitski željezni inventar zapaža se dalje u Hallstattu i La Tène-u. Na oružju i nakitu ima utjecaja životinjskog stila. Vidi: Poisson, *op.cit.*, str.240-241. - Vinski, *op.cit.*, str.16-19.

/i p rv>" ?s i' if, f.

Oi. roliDije <o,z i zo,o.

62. Meyer. *Forschungen zur alten Geschichte*, 2. Halle A.s., 1899,448,474 i d. - Maspero (-Manojlović), *op.cit.*, str.410-411. - F.Sarre. *Die Kunst des alten Persien. Die Kunst des Ostens*, 5. Berlin 1923, 8: W.Cohn. - K.G.Brandis. *Die alten Völker itd.*, u: *Helmoltovoj Weltgeschichte*, 4. Leipzig, 1924,32-34 - O. Weber. *Das alte Westasien*, u: *Helmoltovoj Weltgeschichte*, 2. Leipzig, 1923, 137. - Uspor.: Prášek. *Dareios I. Der alte Orient, op.cit.*, 15/1914,3-4.

63. Herodot4,92-124. - Za Strabona, Jordanaidr. vidi: T* a . . mo'j n n v . c » . . - Tzenoff, *op.cit.*, str.108 id. - O Skitima i Sarmatuna jos: HruševsloH <m cit str 91 112 565 Hruševskij, op.a.(str.yi-nz,303.

64. Toli, *op.cit.* str.56. - Brandis, *op.cit.* str.32-34. - Rostovtzeff, *Iranians*, *op.cit.*, str.113 i d. - Nadalje o sarmatskim Siginimago vori Herodot5,9, dadopirupreko Dunava, dok se, po Strabonu 11, 520 oni nalaze na Kaspijskom moru. Vidi Ebert u svom *Reallexikonu*, *op.cit.*,

sv. 12, str.123. - O Jazigima: H.Treidleru/ awfy-W'ixcwa, *op.cit.*, sv. dodataka 6/1935, str.126-127.

⁶⁶ u medijskom glavnom gradu Ekbatana (Agmadana, kasnije Hamadan) nalazio se toranj, gdje su pokopali medijske, perzijske i partske vladare. O tome govori J.Flavije 10,11. - Parti postaju moćni za Seleukida, pa ih stoga i naslijediše u Iranu partski Arzakidi, koji vladaju sve do Sasanida. Vidi: H.Grothe. *Westasien itd. u Helmoltovoj Weltgeschichte, op.cit.*, sv.2, str.263 id. - Iusti, *op.cit.*, str.148 i d. - A.Gutschmidt. *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alacander den Grossen itd.* Tübingen, 1888. - E.Bikerman. *Institutions des Séleuiddes. P'ris> ^38. - A.Christensen. L'Iran sous les Sassanides. P'ans> 1936.*

66. Strabon 11, 9, 1. - H.Jacobson. *Arier und Ugrofinnen*. Göttingen, 1922,155 id. - Gutschmidt, *op.cit.*, str.31. - Parti se mogu pribrojiti tipu *homoeuropaeus*. Vidi Ebert: *Suđrussland, op.cit.*, str.340 id. - OSakimapoblize: Hermann u *Paufy-Wissowa, op.cit.*, polusv. 2/1920, str.1770-1806. - J.Junge. *Saka-Studien. Der ferne Nordosten im Weltbild der Antike. KSio itd.* (Leipzig), NS, prilog 41/1939, prilog 28.

67. Strabon 11, 8,1. - Gutschmidt, *op.cvl.*, str.581 d. - Haloun, *op.cit.*, str.249, 290. - Manojlović, *op.cit.*, str.39. - Iranski živalj Središnje Azije nije još sustavno istražen, što vrijedi osobito za Irance u Hindukušu i Pamiru, od kojih potječu Tadžiki (potomci Sogdijaca?), Kafir, Jagnobi (Galča su, izgleda, jafetske pripadnosti) itd. Uspor: Hermann, *op.cit.* 1920, str.1790 i d. - C\Jlaby. *Les Aryens au Nord et au Sud de l'Hindoukouch*. Paris, 1896.

sarmatskih Aorsa nalazio na Donu, drugi borave na sjevernoj obali Kaspijskog mora i na donjoj Sir-Darji. Poput Toharaca i Šaka (*Šaka haumavarga*), pomiču se u isto vrijeme i Aorsi prema zapadu⁶⁸. Gibanje Sarmata u 2.st. pr.Kr. ne može se odijeliti od kretanja Toharaca i Šaka, s kojima je povezan udes partske države. Iz toga neumnjivo proistječe da nije moguće rješavati pitanja povijesnog razvitka naroda u unutrašnjem Iranu, ako se ne uzme u obzir i izvanjski Iran.

Kao što su Aorsi izraziti Iranci, isto su tako i njihovi više zapadni sunarodnjaci Alani⁶⁹, koji su u povijesnom smislu, izgleda, najaktivniji Sarmati. Na Kavkazu i u Panoniji ima vidnih tragova njihova utjecaja. Radi svoje goleme etničke otpornosti Alani⁷⁰ su se i pored provale Huna, ne samo uspjeli održati u stepi između Dona i Kavkaza nego su odigrali i poznatu ulogu tijekom velike seobe naroda u samoj Europi. Stoga bi bilo nužno posvetiti - uz Aorse, Sigine, Roksolane, Jazige i ine - osobito pažnju Alanima, pogotovo s obzirom na Ante. O ovima se vrlo malo zna, tek toliko da su Anti bilo Slaveni, bilo Slavenima srodni. U 4.st. po Kr. nastavali su Anti područje između Dnjepra i Dnjestra, a u 6. st. po Kr. osvanuli su sa Slavenima na Dunavu⁷¹. Vrlo je, međutim, vjerojatno da bi Anti mogli biti Alani i, prema tome, sarmatskog podrijetla, ili točnije slavenski narod sa sarmatskim vladajućim slojem⁷². Uz tu pretpostavku postoji i jedna druga (koja se čini manje uvjerljivom od alanske), a prema njoj bi Anti bili starokavkaskog podrijetla, i to ili lezgijskog ili čerkeskog⁷³. Ta posljednja mogućnost je u okviru starokavkaskog pretpostavke vjerojatnija, i zbog položaja Čerkesa (Cirkasijaca, zvanih *Adige*) prema lezgijskim Andijcima istočnog Kavkaza (danas Dagestan), no bit će tek neprijeporno potvrđena kada se bude o njima doista više znalo. Zasada se još sumnja u to da bi Čerkesi bili potomci Kimerijaca⁷⁴. Uzme li se u obzir tumačenje o iranskom podrijetlu

68. Strabon 11, 5, 8. - Gutschmidt, *op.cit.*, str.69. - Uspor.: Meyer, *Geschichte*, *op.cit.*, sv.1, str.198. - *Salá haumvarga* (ponovno javljanje plemenskog imena u etimološkom obliku) i Kaspijci prema Herodotu 3,93. To neće biti Kaspijci s Kaspijskog mora, već *Kaspeiraioi* u Kašmiru. Vidi: Junge, *op.cit.*, str.84 i d. - O pitanju Sakarauka: Junge, *op.cit.*, str.85-105.

69. Ime Alani prairanskog je korijena, prema *Oryon* = *Aryon* (ryse mijenja u l), a sadrži u obliku genitiva množine i ime *Aorsi*, *avest*, *auruša*. Vidi: Jacobson, *op.cit.*, str. 234, 257. - Vasmer, *op.cit.*, str.29 i d. - Alani potječu navodno od Masageta. Vidi: Iusti, *op.cit.*, str.44. - Moguće je da su Roksolani - "Bijeli Alani"? Vidi: Hruševskij, *op.cit.*, str.H3id.

70. Preostali Alani žive još i danas na Kavkazu pod imenom Oseti (Alani: *Asi* - *As* - *Os*), a nazivaju se *Ir* ili *Ironi*. Vidi: Vasmer, *op.cit.*, str.25,28ud. - A.Haxthausen: *Transkaukasien*, 2. Leipzig, 1856, 44. - E.Täubler. Zur Geschichte der Alanen. *Klio itd.*, *op.cit.*, U/1909. - Bleichsteiner. Das Volk der Alanen. *Bericht des Forschungsinstituts*, *op.cit.*, 2. - Tomaschek u: *Pauly-Wissowa*, *op.cit.*, 1/1894, str.1282-1285. - D.Gerhardt. Alanen und Osseten. *Zeitschrift der Deutschen Morgenlnd. Gesell*, *op.cit.*, 93/1939,2.

71. G. Vernadsky. Goten und Anten in Siidrußland. *Südostdeutsche Forschungen*. (München), 3.1938, 2, 268-269. Vernadsky se pozivana Jordana: "...principaliter tamen *Slaveni* et *Antes nominantia*" (*Getica* 34). Usto spominju se i Veneti: "*tria rame nomina ediderunt, id est*

Venethi, Anthes, Sclaveni" (Jordanes, *Getica* 23, 119). - Hruševskij, *op.cit.*, str.55 i d., 164 i d., 175 i d., 576-579. - Uspor.: L.Niederle. *Antove*. Praha, 1909. - Za Slaveni: isti: *Rukovět slavenské areheologie*, 1. Praha, 1931, 3-26. - T.Maretić. *Slaveni u davnini*. Zagreb, 1889, 3-29. - Schrader, *op.cit.*, sv.2, str.411-419. - R.Beltz i P.Diels u Ebertovu. *Ra/feafaOTK*, *op.cit.*, sv.12, str.251-291.

72. Vernadsky, *op.cit.*, str.271. - Isti: On the Origin of the Antae. *Journal of the American Oriental Society* (po predavanju pisca - Philadelphia, 1938), 59/1939, 1, 56-66. Zapadni Anti nalazili su se oko donjeg Dunava, Pruta, Dnjestra i južnog Buga, a istočni Anti sjeverno od Azovskog mora (str.64). Vernadsky navodi posebno Prokopija, pa onda još Menandra, Agacija i dr. (str.56). U kineskim kronikama spominju se *An-ts'ai* (tohar. A.: ant, *tohar*. B.: *ante* - ploha ili nizina), što znači: "narod s nizine", što bi odgovaralo imenu *Antae*, i može se dovesti u vezu s imenom *Asioi*, dok se ime *As* veže uz ime *Alani* itd. (str.60 i d.).

73. Županić. Izvor in ime Antov. *Etnolog* (Ljubljana), 7/1934,87 i d. - Isti: Prvi nosilci etničkih imen Srb, Hrvat, Čeh. *Etnolog*, *op.cit.* 2/1928,74 i d. - Isti: Prvobitni Hrvati. *Zbornik Kralja Tomislava*. Zagreb, 1925, 291-296. - L.Hauptmann. Kroaten, Goten und Sarmaten. *Germanoslavica* (Prag), 3/1935, 343 i d. - Isti: Seoba Hrvata i Srba. *Jugoslavenski istorijski časopis*, 3/1937, 1-4, 59-61. - Uspor: Vernadsky, *Goten*, *op.cit.*, str.270.

74. Baschmakoff, *op.cit.*, str.9-10, 13, 17 99, 109, 139-140. - L.Castagné. Le droit coutumier familial itd.

Hrvata, tj. da bi "Bijeli Hrvati" bili Iranci s Kavkaza - izgleda Alani - a Kasezi pak "pohrvaćeni" Čerkesi, koji dolaze s Antima zbog najezde Huna zakarpatskim putem na Vislu, gdje s tamošnjim Slavenima stvaraju nove etničke jedinice itd⁷⁵. - postaje stvarno još jasnije koliko bi značenje za slavensku etnogenezu imalo konačno rješenje antskog problema. Nije razjašnjena propadnost zagonetnih Neura i Budina, za koje se misli da bi mogli biti slavenske pripadnosti, ako dakako nisu - finske. Tamu slavenske prethistorije nije moguće osvjetliti ni Tripolje kulturom, ni aunjetičkom, ni "lužičkom kulturom". Nije poznato da li se proto-Slavenima može smatrati sloj nepravih Skita-ratara, odnosno Skita-orača, koje uz glavne - Skite-nomade spominje Herodot. "*Kroz duga, nezapamćena tisućljeća tu su se, osvajanjem i preslojivanjem jednih plemena po drugima, neprestano rađali novi i umirali stari puci*"; dosada su se crpli ponajviše izvori klasičnih pisaca, "ali etnički kaos skitskih poljana"⁷⁶ ⁷⁷, traži osim toga više paleoarheološkog, paleoantropološkog, paleoetnološkog, komparativno-filološkog i pogotovo toponomastičkog rada! Naposljetku, ne smijemo smetnuti s uma jezičnu povezanost Iranaca i Slavena. Ona nije i ne može biti slučajna, pa je zato mjerodavna za sva daljnja istraživanja u tom smjeru.

Revue des Études Islamiques (Pariš), 2/1929, 247-248. - Odgovor na ta različita pitanja dat će po svoj prilici knjiga: A.Namitok. *Origines des Circassiens*, koja bitrebala iziću Parizu, a osim toga i ruske publikacije, ali mi ove nisu bile pristupačne.

75. Hauptmann. *Kroaten*, *op.cit.*, str.325-352. - Ime Kaseg: oset. *kdsäg*. starorus. *Kosog*, odatle Kozak. Kasoge se smatra predima Čerkeza. Vidi: G.V.Vernadskii. *Opyt istorii Evrazii* Berlin, 1934,38. - Vasmer, *op.cit.*, str.42,56. - O "Bijelim Hrvatima": Hauptmann. Dolazak Hrvata. *Zbornik Kralja Tomislava*, *op.cit.*, str.93 i d. - Vidi: S.ICSakač. O kavkasko-iranskom podrijetlu Hrvata. *Život* (Zagreb), 18/1937,1, 1-25. - M.Barada. Iz starohrvatske povijesti. Seoba Hrvata i Srba. *Nastavni vjesnik* (Zagreb), 42/2933-34,5-7,172-174.

76. M.Šufflay. Hrvati u sredovječnom svjetskom viru. *Sveslavenskizbornik* (Zagreb), 1930,215,214. - Budući da na klasičnim piscima, kako se jasno vidi, ne počiva težište ove rasprave, oni su tek usput navođeni. Iz tehničkih pak razloga, da se ne bi razbijalo jedinstvo ovdje upotrijebljene suvremene literature, također i djela tih klasičnih pisaca - inače svakome sručnjaku i suviše dobro poznata - nisu iscrpno citirana.

77. Iz mnogobrojne literature o starom Orijentu - od Niebuhra naovamo - smatram uputnim skrenuti pažnju čitalaca na još slijedeće radove: V.Christian. Vor- und frühgeschichtliche Völkerwanderungen im vorderen Orient. *Anthropos*, *op.cit.* 61-17/1921-22. - Isti: Untersuchungen zur Paläethnologie des Orients. *Mitteilungen der Anthropol. Gesell.*, *op.cit.* 54/1924. - Isti: Entwicklungsprobleme der altesopotamischen Kunst. *Wiener Beiträge zur Kunst*, *op.cit.*, 3/1928. - Isti: Vorderasiatische Vorläufer des eurasischen Tierstils. *Wiener Beiträge zur Kunst*, *op.cit.*, 11/1937. - Isti: *Altartumskunde des Zweistromlandes*, 1. Leipzig, 1938 i

d. - A.Ungnad. *Beiträge zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens*. Berlin, 1936. - O starom ponajviše unutrašnjem, Iranu može se još naići na vrijedan materijal u publikacijama: F.Spiegel. *Eranische Altartumskunde*, 1-3. Leipzig, 1871-1878. - W.Geiger. *Ostiranische Kultur im Altertum*. Erlangen, 1882. - *Grundriss der iranischen Philologie*. Izd. Geigeri E.Kuhn. (Strassburg), 1/4/1905-1901. - *Grundriss der indo-arischen Philologie und Altartumskunde*. Utemeljio G.Bühler, nastavio F.Kielhorn. Izd. Lders i J.Waskernagel. (Strassburg-Berlin), 1-17/1896-1910. - *Archaologische Mitteilungen aus Iran*. Izd. E.Herzfeld. (Berlin) 1-9/1929-1938. - Sarre i Herzfeld. *Iranische Felsreliefs*. Berlin, 1910. - J.Strzygowski. *Altai-Iran und Volkenwanderung*. Leipzig, 1917. - Isti: *Asiens bildende Kunst in Stichproben* itd. Augsburg, 1930. - H.Brunnhöfer. *Urgeschichte der Arier in Vorder- und Zentralasien*, 1-3. Leipzig, 1893. - Hermann. Zur alten Geographie von Zentralasien. *Peterm. Mitt.*, *op.cit.*, 1911. - A.Vameby. *Geschichte Bokharas und Transoxaniens von den ältesten Zeiten*. Stuttgart, 1872. - J.Marquart. Eranšar itd. *Abhandlungen der Kgl. Gesell. der Wiss. zu Göttingen*, *op.cit.* 1901. - Isti: Untersuchungen zur Geschichte von Eran. *Philologus* (Leipzig), 2/1905, te NS, sv.18 i dtd. - Christensen. Iranier. *Handbuch der Altartumswissenschaft*, 3. München, 1933, 1 i d. - Prašek. Geschichte der Meder und Perser. *Handbucher zur alten Geschichte* (Gotha) 1906, 1909, s.1, dio 5, sv.1,2. - *The Cambridge Ancient History*, 3-4. Izd. J.B.Burv. Cambridge, 1925-26. - *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology*, *op.cit.* 1-5/1933-37. - *Athar-e-Iran*. *Annales du Service Archeologique de l'Iran* (Leiden), 1-2, (Haarlem), 3,1/1938. - Za stari Kavkaz značajna je ruska stručna literature - meni pretežno nepristupačna - tek iznimno ima osam uvida u: *Materialiporheologii Kavkaza* (Moskva), 8/1900 itd.

ZUSAMMENFASSUNG
ZUR PROBLEMATIK DES ALTEN IRAN UND KAVKASUS
MIT HINBLICK AUF DIE HERKUNFT DER ANTEN UND WEISSEN KROATEN

Vorliegende, Carl Patsch (1865-1945) gewidmete, und in einem Selbstverlag 1940, in Zagreb herausgegebene Arbeit, ist fast unbekannt geblieben, erstens wegen der äusserst ungünstigen Verhältnisse des Zweiten Weltkrieges und zweitens weil es in der langen Zeit, von 1945 bis 1990, nicht ratsam war über solche Gegenstände zu erörtern. Diese Arbeit schliesst an die von dem Verfasser in den Mitteilungen des Kroatischen Nationalmuseums (*Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, NS, 17/1936) veröffentlichte Untersuchung an, in welcher auf Grund von stilistischen Gemeinsamkeiten - mit besonderer Berücksichtigung des der eurasiatischen Nomadenkunst eigenen Tierstils - eine Übersicht der eurasiatischen Steppenzone (Pontus / Ordos = äusserer Iran) sowie zweier vorderasiatischer Rückzugsgebiete (Luristan, Kaukasus), in zeitlicher und räumlicher Beziehung versucht wurde.

Schon die aus dem Neolithikum stammende Keramik (Südrußland - Westchina) ergibt Übereinstimmungen, die auf Wanderungszusammenhänge hinweisen. Hierzu gehören Hockerbestattungen und Rotbemalung, als deren vermittelnde Träger möglicherweise die Tocharer in Frage kommen. Auch die Keramik des inneren Iran ist verwandter Art.

Innerhalb der altorientalischen Hochkulturen ist, abgesehen von den semitischen Völkern, einerseits der "*homo europaeus*", andererseits der "*homo tauricus*" bedeutsam geworden. Als deren Vertreter sind neben den Hethitern die Hurri und Mitanni anzusehen, die als mesopotamische Vorläufer indoiranischer Volkstums gelten, während von der Hauptmasse diese Völkergruppe die nach Indien wandernden Arier und die im iranischen Hochland verbleibenden Iranier (wie Meder, Perser, Parther usw.) abstammen. Weiter gehören dazu die Kassiten, welche vom Zagros-Gebirge her siegreich in Mesopotamien einbrachen. Alle diese Völker sind ausgesporchene Hirtenkrieger, die Pferdezucht, Streitwagen und neben der Bearbeitung der Bronze besonders auch die des Eisens kennen. Funde im Elburs und im Zagros weisen auf Verbindungen des inneren Iran mit dem Kaukasus hin.

Im Kaukasus - auf den nun näher eingegangen wird - sind besonders aufschlussreich: die Gräberfunde (mit Hockerbestattung) der frühen Kubankultur (bez. der Kurgan Maikop), das vielfältige Tierstilmaterial der Kobankultur und der nordkaukasischen Eisenkulturen, schliesslich die Funde der transkaukasischen Gandscha-Karabagh-Lelvar- und Talysch-Kulturen. Innerhalb der Bevölkerung des gewaltigen Rückzugsgebiets Kaukasus stellen die Japhetiter (Alarodier) das älteste Element dar, die, eher linguistisch als historisch fassbar, im alten Orient Berührungen und sogar Mischungen mit Indoeuropäern aufweisen. Indoiranische Durchzugsspuren (Streitaxt, Langschädel) treten entlang der sich gabelnden Wanderungsrichtungen stellenweise in Erscheinung.

Im Laufe der im 12. Jh.v.Chr. beginnenden Völkerverschiebung kommen aus der pontischen Ebene die Kimmerier, deren Herkunft noch nicht einwandfrei feststeht, obwohl ein thrakischer Mischungsbestandteil wahrscheinlich ist. Nach mancherlei Kämpfen, besonders im armenischen Gebiet der Urartäer und Kalden, stösst ein Teil von ihnen bis in

den Zagros vor, wo sie am Zustandekommen des luristanischen Tierstiles Anteil nehmen. Bei einigen der bisher besprochenen Völker sind auch mutterrechtliche Spuren feststellbar.

Auch die iranischen Skythen folgen den Kimmeriern - den Trägern der pontischen Bronzekultur - die sie aus der pontischen Ebene verdrängt haben, nach Vorderasien; sie werden jedoch von den Medern zurückgeworfen, welche die Herrschaft im inneren Iran bald darauf den Persern abtreten müssen. Die Gräberfunde der skythischen Metallkulturen lassen gemeinsame Züge mit thrakischen erkennen, während schon für die pontische Bronzezeit auf Grund von Axtformen Ähnlichkeiten zwischen kaukasischen und donauländischen Gebieten enweisbar waren. Sowohl in skythischen als in sarmatischen Gräbern herrschen Tierstil und Pferdebestattung vor. Die Sarmaten, welche die ihnen stammverwandten Skythen in den letzten vorchristlichen Jahrhunderten im pontischen Raum ablösen, waren ursprünglich weiter östlich ansässig. Erst nach dem skythischen Feldzug des Darius wissen die klassischen Autoren Näheres von ihnen zu berichten. Sie sind kriegerische Pferde- und Rinderzüchter, nur ein Teil betreibt Ackerbau.

Die Parther im inneren Iran liefern durch ihren Kontakt mit den ostiranischen Sakern, Tocharern und Yüeh-shih den eindeutigen Beleg, dass ein Verständnis der inneriranischen Verhältnisse ohne Berücksichtigung der äusseriranischen nicht wohl erreichbar ist.

Innerhalb der sarmatischen Völkergruppe kommt (neben Aorsen, Sigynnen, Roxolanen, Jazygen usw.) besondere Wichtigkeit den Alanen zu, nicht nur wegen der von ihnen an den Tag gelegten ethnischen Widerstandsfähigkeit (Fortleben in den Osseten des Kaukasus) und der von ihnen in der Völkervanderungszeit bewährten Aktivität, sondern auch im Hinblick auf das Problem der Anten. Diese galten entweder als slawischen oder kaukasischen (lesgischen oder tscherkessischen) Ursprungs, dürften jedoch augenscheinlich Alanen sein, bzw. Slawen mit alanischer (also iranischer) Herrschicht. Hohe Bedeutung gewinnt diese Frage unter dem Gesichtswinkel der Kontroversen, welche einerseits die Beziehung der "Weissen Kroaten" zu kaukasischen Kasegen und Anten, andererseits die Rolle der Kroaten überhaupt im Dunkel der slawischen Frühgeschichte zum Gegenstand haben.

SUMMARY

THE PROBLEMS OF OLD IRAN AND CAUCASUS WITH REGARD TO THE ORIGINS OF THE ANTAE AND THE WHITE CROATIANS

The present paper, dedicated to Carl Patsch (1865-1945) and published in Zagreb as a brochure in 1940, has remained unknown, first because of the unfavourable circumstances during the Second World War and especially between 1945 and 1990, when it was highly dangerous to write about similar topics. It is connected with a study published by the same author in the Bulletin of the Croatian National Museum (*Vjesnik Hrv. arheol. društva*, NS, 17/1936). In this former study the author had tried to give a survey of the Eurasian zone of steppes (Pontus - Ordos = External Iran) and two territories of the Near East (Luristan, Caucasus) with special regard to the animal style, peculiar to Eurasian nomadic art.

We notice similar traits already in neolithic ceramics, pointing to migrations, from Southern Russia to Western China: so for instance sepulchres with skeletons in cowering position with red-painting, which may have been transferred by the Tocharians. Ceramics from Internal Iran are of a similar kind.

Apart from Semitic races, within the old-oriental high cultures the "*homo europaeus*" as well as the "*homo tauricus*" was of great importance. Representatives of those types, besides the Hittites, the Hurri and the Mitanni are considered as Mesopotamian forerunners of the Indo-Iranian peoples, whilst the Aryans of India and the Iranians who remained on the Iranian plateau (Medians, Persians, Parthians, etc.) descend from the bulk of the Indo-Iranians themselves. Furthermore the Kassites, who invaded Mesopotamia, having come from the Zagros mountain, belong to them. All those peoples have the peculiarities of nomadic warriors, well versed in horse-breeding, in the use of the war-chariot and in working bronze as well as iron. Objects found in the Elburs and in the Zagros indicate connections between Internal Iran and Caucasus.

In the Caucasus most important are: the early Kuban culture (especially the Kurgan of Maikop), the animal style of the Koban culture and the Northern Caucassian iron culture, finally the excavations of Transcaucassian Gandsha- Karabagh-, Lelvar- and Talysh-cultures. Among the peoples of that territory the Japhetites (Alarodians) represent the oldest element, being recognisable linguistically rather than historically, having (in the Near East) contacts with Indo-Europeans and even being mixed with them. There are to be noticed, along the routes of migrations, traces of an Indo-Iranian passage (battle-axes, dolichocephalism).

During the displacement of peoples which began in the 12th century B.C., the Cimmerii came from the Pontus plains, their origins not yet fixed, though a Thracian component appears fairly probable. After various struggles in the Armenian country of the Urartaeans and Chaldeans a part of them advanced until the Zagros, where they contributed to the making of the Luristan culture. With some of these peoples traces of the matriarchal system are to be found.

The Cimmerii - representatives of the Pontus' culture of bronze - were followed by the Iranian Scythians who pushed from the Pontus plains to Asia Minor, but were repulsed by the Medians, who themselves were soon afterwards subjugated by the Persians. The excavations from the Scythian metal cultures show similar traits with Thracian ones. As for similarities between Caucassian and Danubian territories, they can be observed already during the bronze

period od Pontus (based on axe-shapes). In Scythian as well as in Sarmatian graves animal style with horses' sepultures is prevailing. The Sarmatae, who were supplanting the Scyths in the Pontus plains in the last centuries B.C., had been dwelling before in a region situated somewhat more towards the east. Classical authors do not know any more precise details about them until after the Scythian war of Darius. They were warriors, being at the same time horse- and cattle-breeders; only a part of them were agriculturists.

By the contact of the Parthians - of the Internal Iran - with the Sakas, the Tocharians and the Yiieh-shih, we realize that it is indeed impossible to understand matters concerning Internal Iran without considering circumstances of External Iran.

Among the Sarmatae most important are (besides the Aorsi, Sigynnae, Roxolani, Jazyges, etc.) the Alani, not only because of their ethnical capacity of resistance (i.e. their living on through the Ossetes of Caucasus) and the activity developed by them during the great migration of nations, but also with respect to the problem of the Antae.

The latter were reputed before to be either of Caucasian origin (Lesgian or Chercassian), but apparently are Alani, actualh/ Slavs with an Alanian (i.e. Iranian) leading caste. Quite peculiar ist the importance of that question under the aspect of the controversies, whose objects are on the one hand the relations of the "White Croatians" to the Caucassian Kasegs and Antae and, on the other hand, the part which the Croatians played, as a whole, in the darkness of the Slavs' early history.

While writing this paper in Vienna and using various rich libraries there, the author was greatly helped by Professor Dr. George Vernadsky of the Yale University, New Haven (Conn., USA) and Prof. P. Stjepan K. Sakač, S.J. of the Pontif. Institutum Orient. Studiorum, Rome.

Rukopis primljen 12.V.1993.
Rukopis prihvaćen 18.VIII.1993.

IVAN MIRNIK

*Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
Zagreb*

SKUPNI NALAZI NOVCA IZ HRVATSKE X.
SKUPNI NALAZ AKVILEJSKIH DENARA 15.ST. IZ VUKOVARA

UDK 737.122.2 (453.3:439.24)"13-14"

God.1906. slučajno je u grobu otkrivena veća količina srebrnika iz 14.st, sadržaj kese, koja je zakopana zajedno s jednim od pokojnika. Veći dio novca pripada patrijarsima Akvileje (97.5%), a manji dio su padovanski, ugarski i mletački kovovi.

Prije desetak godina objavili smo kratak pregled o uvjetima važnog skupnog nalaza novca u Vukovaru god.1906. U istom smo članku dali sažeti popis svih sačuvanih primjeraka novca, a istovremeno su spomenute ostave akvilejskih srebrnika iz jugoistočne Europe i dijela Balkana (Mirnik 1981:118, br.554; 1984). Danas, zahvaljujući velikim mogućnostima kakve nam pruža računalni program NUMIZ, cijela je ostava sadržana u paketiću obrađena pojedinačno u najkraćem mogućem roku i možemo je proučiti u kataloškom dijelu.

Kao što je već bilo kazano, početkom god.1906., kad su kopali temelje za novogradnju u Novom sokaku u Vukovaru, neki su radnici naišli na grob s nekoliko, bez reda položenih kostura. Najvjerojatnije su tjelesa bila na brzinu bačena u raku u vrijeme neke epidemije kuge. Tako je skupa s nekim pokojnikom zakopana i kesa puna srebrnika, jer su novci nađeni lijepo složeni na njegovom toraksu. Isprva su dijelovi, a kasnije cijela (?) ostava završili kod Imbra pl. Hideghéthyja, a ovaj se pismeno dana 31. ožujka 1906. obratio Arheološkom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu, priloživši i nekoliko primjeraka akvilejskog novca radi njihove identifikacije. Te je primjerke - vjerojatno nije Josip Brunšmid bio nazočan - pregledao Viktor Hoffiller i poslao popraćene pismom natrag vlasniku dana 2. travnja. Već 8.travnja se I. Hideghéthy zahvalio na usluzi. Istovremeno je njegova žena Agnes pl. Hideghéthy o tom blagu pisala Enricu Maionici, ravnatelju Cesarskog kraljevskog arheološkog muzeja u Akvileji, a on je pak o svemu izvijestio Numizmatičko društvo u Beču, a ovo znanstvenu javnost kratkom noticom (*Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien*, 7/1904, 4(723): 35). Podaci dobiveni od A.pl. Hideghéthy objavljeni u Beču razlikuju se od onih koje je muzej dobio od njezina muža: dok on govori o 52 primjerka, ona spominje veliki broj komada. To je blago neko vrijeme bilo izloženo u jednoj od vitrina u širokom hodniku vlasnikove kuće u Vukovaru - autoru je kuću Hideghéthy, kao i lokaciju Novog sokaka god.1984. pokazao pokojni ravnatelj Vukovarskog muzeja Antun Dorn. Nije nam poznato kako i kada je paketić sa srebrnicima

ušao u sastav numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, no to se moralo zbiti nakon 1914. (a prije god.1918.) kad je J.Brunšmid inventirao primjerke novca akvilejskih patrijarhâ iz sustavne zbirke, jer bi najvjerojatnije bio odabrao neke varijante iz Vukovara.

Prvi vlasnik blaga iskopanog 1906. u Vukovaru, Imbro ili Mirko pl. Hideghéthy bio je vrlo zanimljiva i važna osoba u svoje vrijeme. Njegova je obitelj pripadala ugarskom praplemstvu, stekavši ga skupa s grbom snagom isprave kralja Sigismunda, s nadnevkom 14.listopada 1411., izdate Jakobu sinu Nikole Hideghéthy aliter Hettendorf iz mjesta Csallóköz u Požunskoj grofoviji (Nagy, Suppl. 274; Csergheő 1888:236, Pl.183; Bojničić 1899: 63, Pl.45). Jedna se grana ove obitelji doselila u Vukovar u Srijemskoj županiji Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije nakon oslobođenja od Turaka. Imbro pl. Hideghéthy bio je veleposjednik u Vukovaru i u bogatom selu Bogdanovcima, zapadno od Vukovara. Kao ugledan i bogati muž imao je udjela u političkom, gospodarskom i kulturnom životu Srijemske županije. Tako je bio zemaljskim kulturnim vijećnikom Zemaljskog kulturnog vijeća Županije srijemske, a također i članom ravnateljstva i odbornikom Srijemskog štednog i eskomptnog dioničkog društva u Vukovaru, članom ravnateljstva Hrvatske slavonske zemaljske hipotekarne banke u Zagrebu, te odbornikom Hrvatskog slavonskog gospodarskog društva kao središnje zadruge u Osijeku. Duže je vremena, do sloma 1918., bio županom Županije srijemske sa sjedištem u Vukovaru i istovremeno županom grada Zemuna, sjedio je u Velikaškoj kući Hrvatskog sabora i bio kraljevskim hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim ministrom. Odlikovanje viteškim križem Leopoldova reda god.1908, a 1916. je dobio mali križ reda sv.Stjepana, istovremeno kad je imenovan Kraljevskim tajnim savjetnikom. (Imenik 1894: 27,242,263; 1900: 342,355,362; 1901: 38,350,365, 372; 1908: 19,41,144,148; 1911: 5.143.158; 1912: 4,132,156; 1913: 4,133,160; 1914:3,5,22,42,130,155; 1916:3,5,22,42,137,162; 1917:4,5,148; 1918:5,9,159). Njegova je žena Agata (?Agnes) odlikovana Elizabetinim odličjem, Prvog razreda 1917., po svoj prilici radi svog zdušnog zalaganja i brige za obitelji vojnika na ratištu, za ranjenike, udovice i sirote tijekom rata (Imenik 1918: 8). God.1991. Vukovar je razoren, pretvoren u pougljenjele ruševine, a s njime i njegova baština i mnogostoljetna tradicija, te stoga ne možemo navesti više podataka o ovoj zanimljivoj obitelji.

Novac akvilejskih patrijarhâ već nekoliko stoljeća privlače zanimanje brojnih učenjaka i obrađivani su u mnogo rasprava i studija. Autor jedne od najranijih i ujedno najozbiljnijih studija Dominikanac je Bernardo de Rubeis. Ponajprije je objavljena u Mlecima 1747-49., te još jednom 1750. kod Argelata (de Rubeis 1750). Desetljećima je standardni katalog akvilejskog novca bila Schweizerova reprezentativna knjiga s njegovim vlastitim ilustracijama (Schweizer 1848: 7-52). Akvilejski su novci i njihove slike uključene u Promisove odlične Tavole sinottiche (Promis 1869: 10-15), te one pokazuju svojevrсно stanje dotadašnjeg istraživanja i sadrže sav do toga vremena objavljeni materijal.

Viktor Emanuel III, kralj Italije, autor je danas stalno rabljenog standardnog djela (CNI VI, 1922), koje nam je poslužilo kao osnova za katalog vukovarske ostave. Najnovija studija o srednjovjekovnom novcu Akvileje objavljena je god.1975. Pisac joj je poznati tršćanski numizmatičar i trgovac Giulio Bernardi, koji u katalogu slijedi linije koje je još davno zacrtao Schweizer, a nižu se i druga poglavlja obrađujući brojna druga pitanja, npr. patrijaršijske kovnice, optjecaja, epigrafije, kronologije, sigilografije itd., a sve je popraćeno izvrsnim fotografijama i bibliografijom. Na dvije je tablice G.Bernardi dao pregled njemu poznatih skupnih nalaza novca, među kojim je bilo i akvilejskoga (Bernardi 1975:188-189). Izgleda da mu je promakla vijest o vukovarskoj ostavi iz god. 1906.

Upravo zahvaljujući tolikim skupnim nalazima akvilejskog novca u Italiji, srednjoj i jugoistočnoj Europi - kako frizatika, tako i denara - sve su najznačajnije numizmatičke zbirke, a slično i privatne kolekcije, osobito one nastale u 19.st. (cf. Welzl 1844: 482-484, Nos.9422-9478; Maretich 1/1863: 224-225, Nos.6950-6973; Rossi 1880: 11-15, Nos.129-189; Fiala 1895:156-161, Nos. 2476-2545; Erbstein 11/1908: 287-289, Nos.6092-6129), ali i novije, njima dobro opskrbljene.

Najveći postotak novca iz vukovarske ostave čine akvilejski kovovi sljedećih patrijarhâ: Nikola Češki ili Luksemburški (1350-1358, br.28-129), Lodovico I della Torre (1359-1365, br.30-21), Marquardo di Randeck (1365-1381, br.32-33), Filippo d'Alençon (1381-1388, br.34), Ivan Moravski (1387-1394, br.35-39), Antonio I Gaetani (1395-1402, br.40-54), Antonio II Panciera di Portogruaro (1402-1411, br.55-588) i na kraju Lodovico II di Teck (1412-1437, br. 589-988), s time da prevladavaju posljednja dvojica. Svi su akvilejski denari izlizani, mnogi oštećeni, okrhani, najvjerojatnije kao posljedica rastavljanja slijepljenog grumenja. Usprkos tome što se gotovo svi primjerci, uz nekoliko iznimaka, mogu razvrstati prema poznatim tipovima i varijantama, vukovarski skupni nalaz vrlo je važan za proučavanje akvilejskog srednjovjekovnog novca. Kod jednog denara glava akvilejskoga orla na naličju prekida natpis (inv.br.45724, katbr. 585). Među novcem Antonija II nalaze se tri suvremene bakrene, nekad posrebrene patvorine (br.586-588; o patvorinama usp. Mirnik 1995:41-47) od kojih je jedna polovica a dvije su iskovane istim kalupima.

Denari nesretnog Lodovika II na licu prikazuju njegov grb a na naličju Bogorodicu s Isusom. Promjer im varira između 16 i 18 mm, a prosječna im je težina 0.56 g. Najčešće se na svakom od njih nalazi sitni tajni znak - točka ili crtica - stavljen na licu uz donji desni rub grba, u visini slova C, V, ili najčešće S imena LODOVICVS. Imade i primjeraka na kojima očito toga znaka nema. Također se među novcem Lodovika II može vidjeti i varijanta s naopakim slovom S (kao Z) u imenu LODOVICVS (CNI2 var.; br.679-998), kakvu spominje Bernardi (1975:159, br.69b).

Vrlo je lako moguće da je Lodovico II nastavio s kovanjem svog akvilejskog novca u nekoj ugarskoj kovnici i nakon 1423. godine kad su ga mletačke snage protjerale iz Akvileje (Fiala 1895: 161; Rengjeo 1929:11). Jedan takav primjerak iz zbirke kneza Windischgrätza čini se da je pripadao varijanti CNI 1 (Fiala 1895: 161, br.2544). Ta je vrsta novca bila vrlo omiljela u Ugarskoj, a tako i u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, pa je utjecala na oblikovanje tamošnjih kovova. Tako se Majka Božja s Isusom, upravo onakva kakva se vidi na Lodovikovim denarima, ubrzo počela kao lijepa Patrona Hungariae stavljeti na ugarski novac, zlatne florene, srebrne groše, denare i obole počavši od vladanja Matije I Korvina (1458-1490). Ta se tradicija održala tijekom više stoljeća sve do dolaska komunista na vlast.

S druge je strane Nikola Iločki kao pukim imenom bosanski kralj (1470-1477) izravno oponašao kovove Lodovika II (usp. Rengjeo 1927; 1929; 1959:94-95, br.1159-1167; Pohl 1970; Bernardi 1975:159; Mimica 1992:458-460, br.414-422), na isti način kao i njegova prethodnika Antonija II (usp. Rengjeo 1959: 94, br.1158; Bernardi 1975:156; Mimica: 457, br.413).

Ostali srebrnici nađeni na istome mjestu malo su bolje sačuvani od akvilejskih: ugarski denari Ludovika I Velikog (1342-1382; br.1-14), padovanski carrarini Jakopa II da Carrara (1345-1350; br.14-16 -jedan je primjerak probušen) i mletački soldini trojice duždeva: Andrea Dandolo (1343-1354; br.17-18), Andrea Contarini (1368-1382; br.19-26), Antonio Venier (1382-1400; br.27).

Ukop ovoga blaga prema stanju očuvanja akvilejskih denara mogao bi se vremenski odrediti po prilici u četrdesete godine 15.st., sve do oko 1450. godine.

COIN HOARDS FROM CROATIA X.

HOARD OF AOUILEIAN DENARII OF THE 15TH C. FROM VUKOVAR

SUMMARY

Ten years ago a brief report was published on what is known about the find conditions of an important coin hoard discovered in Vukovar early in 1906. In the same article a general list of all coins from the hoard was given and several hoards and individual finds of Aquileian silver coins from South-Eastern Europe and the Balkans were discussed (Mirnik 1984). Now, thanks to the wide possibilities offered by the excellent computer programme NUMIZ, the entire hoard contained in a parcel has been processed in record time and we can study it in the catalogue.

As has been already said, early in 1906, while they were excavating for the foundations of a house in Novi Sokak (New Lane), some workmen hit upon a grave containing several skeletons, thrown into a pit without any order, probably during a plague epidemic. A purse must have been buried together with one of the dead men, because all the coins were found on the skeleton's chest. At first some parts, and then the whole (?) contents of this purse came into the possession of Imbro de Hideghéthy, who sent a few Aquileian coins to the Zagreb National Museum Archaeological Department for identification on March 31, 1906. The enclosed coins were studied by Viktor Hoffiller, as the director Josip Brunšmid was probably absent, and returned to the owner. At the same time the owner's wife, Agnes de Hideghéthy wrote a letter to Enrico Maionica, director of the Imperial and Royal Archaeological Museum in Aquileia, giving him information about the find. Maionica forwarded the news to the Numismatic Society in Vienna and it was made public in a brief note published in the *Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien* (7/1904, 4(723): 35). This information differed from the one given by her husband to the Zagreb museum, because while the husband spoke of a mere 52 coins as found in the grave, his wife's communication to Maionica mentioned a large number. For a time the silverlings in question were exhibited in one of the show-cases containing various antiquities in the broad corridor of Hideghéthy's ample home. It is unknown when and how the parcel finally found its way to the Zagreb collection, but this must have happened after 1914 (and before 1918) when Josip Brunšmid catalogued all the Aquileian coins from the systematic collection, because he would have then probably selected a few of the coins from Vukovar.

Imbro or Mirko (Emeric) Hideghéthy de Hideghét, the first owner of this Vukovar hoard, came from an ancient Hungarian aristocratic family, ennobled and granted a coat-of-arms by King Sigismund in a document of October 14, 1411, issued to Jacob, son of Nicolaus Hideghéthy aliter Hettendorf, from Csallóköz in the Pressburg (Pozsony, Požun, Bratislava) County (Nagy, Suppl. 274; Csergheő 1888: 236, Pl.183; Bojničić 1899: 63, Pl.45). One branch of this family settled in Vukovar in the former Sarmian County of the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia soon after its liberation from the Turks. Imbro Hideghéthy owned land in Vukovar and Bogdanovci, a rich village situated west of Vukovar. As a recognized and able landowner he took active part both in the economic, political and cultural life of the Sarmian County: he was on the board of Trustees or president of several societies and banks (Srijemsko štedno i eskomptno dioničko društvo u Vukovaru; Hrvatska slavonska zemaljska hipotekarna banka u Zagrebu; Hrvatsko slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga u Osijeku) and for a time was a member of the Territorial Cultural

Committee for Sylvania (Zemaljsko kulturno vieće Županije Srijemske). For several years, until 1918, he served as Count of the Sylvania County with its seat in Vukovar and at the same time Count of the City of Zemun. In 1908 he was decorated Knight of the Order of Leopold and 1916 with the Small Cross of the Order of St. Stephen, at the same time he was nominated Imperial and Royal Secret Councillor. In his function as Count of a county he sat in the House of Lords of the Croatian Parliament and occupied a ministerial post. (Imenik 1894: 27, 242, 263; 1900: 342, 355, 362; 1901: 38, 350, 365, 372; 1908: 19, 41, 144, 148; 1911: 5, 143, 158; 1912: 4, 132, 156; 1913: 4, 133, 160; 1914: 3, 5, 22, 42, 130, 155; 1916: 3, 5, 22, 42, 137, 162; 1917: 4, 5, 148; 1918: 5, 9, 159). His wife Agatha (? Agnes) too was decorated with the Order of Elizabeth, 1st Class, in 1917, probably for her charitable activities during the war. (Imenik 1918: 8). This is all the information available on this interesting person, Vukovar having been bombed into a vast scenery of charred ruins in 1991.

Coins of the Patriarchs of Aquileia have for several centuries been of interest to scholars and have been the subject of many studies. One of the most profound, by Bernard de Rubeis, a Dominican monk, was first published in Venice in 1747-49 and again in 1750 by Argelatus (de Rubeis 1750). For many years the standard catalogue for Aquileia was Schweizer's book (Schweizer 1848: 7-52), illustrated by the author himself. Aquileian coins were also included in Promis' excellent *Tavole sinottiche* (Promis 1869: 10-15), which represented a state of research up to his times, including all previously published illustrated material.

Vittorio Emanuele III., King of Italy is the author of the now most widely used standard work (CNI VI, 1922), forming the basis for the catalogue of the coins from Vukovar. The latest study was published in 1975 by the well-known Triestine dealer and numismatist Giulio Bernardi. In the catalogue section he followed the lines already drawn by Schweizer, and there are other chapters dealing with other aspects of the Aquileian patriarchal mint, minting, circulation, epigraphy, chronology, sigillography etc, accompanied by excellent photographs and bibliography. In two tables Bernardi also studied some of the treasure-troves containing Aquileian silverlings (Bernardi 1975: 188-189). The 1906 notice telling about the Vukovar coin hoard must have escaped his attention.

Due to many coin hoards of Aquileian friesachers and denarii both in Italy and Central Europe most of the major numismatic collections were well furnished with them. So were also many private collections, both well-known old ones (cf. Welzl 1844: 482-484, Nos. 9422-9478; Maretich 1/1863: 224-225, Nos. 6950-6973; Rossi 1880: 11-15, Nos. 129-189; Fiala 1895: 156-161, Nos. 2476-2545; Erbstein 11/1908: 287-289, Nos. 6092-6129), and new ones.

The Vukovar hoard chiefly contained Aquileian issues, those of Nicolo of Bohemia (1350-1358, Cat. Nos. 28-129), Lodovico I. Della Torre (1359-1365, Cat. Nos. 30-21), Marquardo of Randeck (1365-1381, Cat. Nos. 32-33), Filippo d'Alençon (1381-1388, Cat. No. 34), Giovanni of Moravia (1387-1394, Cat. Nos. 35-39), Antonio I. Gaetani (1395-1402, Cat. Nos. 40-54), Antonio II. Panciera of Portogruaro (1402-1411, Cat. Nos. 55-588) and finally Lodovico II. of Teck (1412-1437, Cat. Nos. 589-988), the two last ones predominating. All Aquileian coins are worn, many damaged, with chipped off edges. In spite of the fact that most of the specimens belong to well-known types and variants, with a few exceptions, the 1906 Vukovar hoard is of great value for the study of Aquileian coins. Among the coins of Antonio II. there are three contemporary forgeries (Cat. Nos. 586-588), of one of which only a half remains - all these interesting specimens are of copper, two were even minted with the same dies.

Denarii issued by the ill-fated Patriarch Lodovico II. show his coat-of-arms on the obverse and the Madonna and Child on the reverse and are between 16 and 18 mm in diameter, weighing in average 0.56 grammes. Normally there is a secret-mark on the obverse, a tiny dot, or a comma, placed next to the shield right below, always near the letters C, V and, most frequently close to the letter S of the name LODOVICVS. There are however several specimens where there is obviously no such secret-mark. One, less frequent variety, registered by Bernardi (1975: 159, No.69b), shows a reverse, Z-like form of the letter S in the name LODOVICVS (CatNos. 679-998; CNI 2 var). It is probable that Lodovico II. continued to strike coins in a Hungarian mint after he was forced to leave Aquileia in 1423 by Venetian troops (Fiala 1895:161; Rengjeo 1929:11). One variety in the Duke Windischgrätz collection seems to have been CNI 1 (Fiala 1895:161, No.2544). Aquileian coins issued by Antonio II. and Lodovico II. were popular in Hungary and in the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia and greatly influenced local coinage. Thus for instance a Madonna and Child, similar to that on the reverse of Lodovico's denarii, soon started to appear on Hungarian coins, gold florins, silver grossi, denarii and obols struck by Matthias I. Corvinus (1458-1490) as the famous Patrona Hungariae. This remained a long-standing tradition in Hungarian numismatics until the arrival of communist rule. On the other hand Lodovico's coins were directly imitated by Nicholas of Ilok (Ujlaki, Ujlak), titular king of Bosnia (1470-1477; cf. Rengjeo 1927; 1929; 1959:94-95, Nos.1159-1167; Pohl 1970; Bernardi 1975:159; Mimica 1992: 458-460, Nos.414-422), as were those struck by his predecessor Antonio II. (cf. Rengjeo 1959: 94, No.1158; Bernardi 1975:156; Mimica: 457, No.413).

Other coins found together are better preserved than the Aquileian ones: Hungarian denarii struck by Ludovic I. the Great (1342-1382; Cat.Nos.1-14), Paduan carrarini of Jacopo II. da Carrara (1345-1350; Cat.Nos.14-16 - one specimen was pierced) and Venetian soldini of three dodges, Andrea Dandolo (1343-1354; Cat.Nos.17-18), Andrea Contarini (1368-1382; Cat.Nos.19-26) and Antonio Venier (1382-1400; Cat.No.27).

Judging from the wear of Aquileian denarii the burial date for this treasure ought to be sought in the forties of the 15th c, most probably before 1450.

BIBLIOGRAFIJA

- BELAVIĆ 1927 - BELAVIĆ, Placido. *Crtime iz prošlosti Vukovara*. Vukovar, 1927.
- BERNARDI 1975 - BERNARDI, Giulio. *Monetazione del Patriarcato di Aquileia*. Trieste, 1975:Edizioni Lint.
- BOJNIČIĆ 1899 - BOJNIČIĆ, Ivan von. *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Niirnberg 1899.
- CSERGHŐ 1888 - CSERGHŐ DE NAGY TACSKAND, Ğeza. *JVappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenlndern der St.Stephans-Krone*, 8-14. Niirnberg, 1887-88.
- CNIVI - *Corpus nummorum italicorum. Primo Tentativo di un catalogo generale delle monete medievali e moderne coniate in Italia o da italiani in altri paesi*, vol.VI. (Veneto (Zecche minori) - Dalmazia - Albania). Roma, 1922.
- CNIVII - *Corpus nummorum italicorum. Primo Tentativo di un catalogo generale delle monete medievali e moderne coniate in Italia o da italiani in altri paesi*, vol.VII. (Veneto - Parte I - Dalle origini a Marino Grimani). Roma, 1915.

- DE RUBEIS 1750 - DE RUBEIS, Bernardus Maria. De nummis patriarcharum Aquilejensium. In: Philippus ARGELATUS. *De monetis Italiae variorum illustrium virorum dissertationes...* Mediolani, 1750:137-214. Tab. XLI, LXXXVI/Tab. IV-V.
- DOLENEC 1993 - DOLENEC, Irislav. *Hrvatska numizmatika od početaka do danas*. Zagreb, 1993.
- ERBSTEIN 1908 - *Sammlung Erbstein. Nachlass des + Herrn Geh. Hofraths Dr. Richard Julius Erbstein*, II. Frankfurt am Main, 1908.
- FIALA 1895 - FIALA, Eduard. *Collection Ernst Prinzzu Windisch-Grdtz*, I. Prag, 1895.
- IMENIK 1894-1918 - *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije*. Zagreb, 1894-1918: Kraljevska Hrvatska-slavonska-dalmatinska zemaljska vlada.
- KLAIĆ 1983 - KLAJČ, Nada. *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku. Skizzen aus Vukovar im Mittelalter*. Vukovar, 1983.
- MARETICH 1863 - *Verzeichniss dervon dem kk. Generalmajor Eduard Freiherrn von Maretich de Riv-Alpon in Wien hintergelassenen Miinz- und Medaillen-Sammlung*, I. Wien, 1863.
- METCALF 1965 - METCALF, D.M. *Coinage in the Balkans 820-1355*. Thessaloniki, 1965.
- MIARI 1889 - *Catalogo delle Monete delle Zecche Italiane Medioevali con ricca serie delle Monete di Venezia, Monete romane Consolari, Imperiali, Monete Greche componenti la collezione del Conte Fulcio Miari di Venezia...* Milano, 1889.
- MIMICA 1992 - MIMICA, Bože. *Numizmatika na povijesnom tlu Hrvatske (IV.st.pr.Krista-1918.)*. *Numismatik auf dem historischen Boden Kroatiens (IV.Jh.v.Chr.-1918.)*. Rijeka, 1992.
- MIRNIK 1981 - MIRNIK, Ivan. Coin Hoards in Yugoslavia. *British Archaeological Reports, International Series* (Oxford), 95/1981.
- MIRNIK 1984 - MIRNIK, Ivan. Novac Akvilejskih patrijarha iz Vukovara i opticaj akvilejskih denara u našim krajevima. Summary: Coins of the Patriarchs of Aquileia from Vukovar and the circulation of Aquileian denarii on the territory of Yugoslavia. *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji)*, 9/1984: 223-233.
- MIRNIK 1988 - MIRNIK, Ivan. Circulation of Venetian money in what used to be the Kingdom of Croatia and Slavonia. *Rivista italiana di numismatica e scienze affini*, 90/1988:495-516.
- MIRNIK 1995 - MIRNIK, Ivan. The 1871 Klasnić Hoard (Medieval Hungarian coins. Medieval Italian (Gorizia - Padova - Venezia) Coins. Contemporary Forgeries). *Glaia* (Milano) 11/1995.
- POHL 1970 - POHL, Artúr. Ujlaki Miklós pénzverési rendelkezése Szeben városához 1445-ben. *Numizmatikai Közlöny* (Budapest) 68-69/1969-70:74.
- PROMIS 1869 - PROMIS, Vincenzo. *Tavole sinottiche delle monete battute in Italia e da italiani all'estero dal secolo VII a tutto l'anno MDCCCUCVIII*. Torino, 1869: Stampeda Reale.
- RENGJEO 1927 - RENGJEO, Ivan. Našistari novci. *Napredak* (kalendar), 17/1927: 82-92

- RENGJEO 1930 - RENGJEO, Ivan. Novci Nikole Iločkog: Prilog Hrvatskoj numizmatici. Sarajevo 1929; Napredak (kalendar), 1930: 75-83.
- RENGJEO 1959 - RENGJEO, Ivan. *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*. Graz, 1959.
- RÉTHY 1907 - RÉTHY, László *Corpus nummorum Hungariae*, Vol.II. Budapest, 1907.
- RÉTHY-PROBZST 1958 - RÉTHY, Ladislaus - Giinther PROBSZT. *Corpus nummorum Hungariae*. Graz, 1958.
- ROSSI1880 - *Catalogo delle monete italiane medioevali e moderne componenti la collezione del Cav. Giancarlo Rossi di Roma...* Roma, 1880.
- SCHWEITZER 1848 - SCHWEITZER, Federico. *Serie delle monete e medaglie d'Aquileja e di Venezia*, Vol.I. Trieste, 1848.
- UNGER 1974 - UNGER, Emil. *Magyaréremhadrozó*, Vol.I. Budapest, 1974.
- WELZL1844 - *Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung des kaiserl. königl. Hofrathes und Mitgliedes mehrerer gelehrten Gesellschaften, Herrn Leopold Welzl von JVellenheim...*, H/1. Wien, 1844.

KATALOG

Vukovar, 1906

Nađeno prigodom kopanja temelja kuće u Novom Sokaku, u kesi, na prsima kostura.
Cf. *MonNumGesWien* 7/1906,4:35; Metcalf 1965:152-153; Mirnik 1984;1981:118,br.554

Svjetovna gospoda

Srednja Europa

Ugarska

Ludovik I. Veliki (1342-1382)

1-					
3	Den	1358-1371	Budim	U 129j	P-G
4	Den	1358-1371	Budim	U429e	-G R94D
5-					
6	Den	1358-1371	Budim	U429i	-P R94dvar
7-					
11	Den	1358-1371	Budim	U429q	-(A/B)
12	Den	1358-1371	Budim	U429vvar	-(liljan)/.
13	Den	1358-1371	Szekesfehervar	U 429b	-A

Južna Europa**Padova****Jacopo II. da Carrara (1345-1350)**

14 Carrarino o da 2 soldi 1345-1350 Padova CNI1 var 15 -

16 Carrarino o da 2 soldi 1345-1350 Padova CNI 1/15

Venezia**Andrea Dandolo (1343-1354)**

17-

18 Soldino 1343-1354 Venezia CNI 51

Andrea Contarini (1368-1382)**Filippo Barbarigo (10.V.1370-; 24.V.1372-)**

19 Soldino 1370-1382 Venezia CNI 13/21 F-

20 Soldino 1370-1382 Venezia CNI 16 F-

21 -

25 Soldino 1370-1382 Venezia CNI 20 F-

26 Soldino 1370-1382 Venezia CNI 24 *_F

Antonio Venier (1382-1400)

27 Soldino 1382-1400 Venezia CNI -

Crkvena gospoda**Patrjaršje****Aquileia****Nicoló di Boemia (1350-1358)**

28 Den 1350-1358 Aquileia CNI 1

29 Den 1350-1358 Aquileia CNI 6

Lodovico della Torre (1359-1365)

30-

31 Den 1359-1365 Aquileia CNI 3

Marquardo di Randeck (1365-1381)

32 Den 1365-1381 Aquileia CNI 1

33 Den 1365-1381 Aquileia CNI 6

Filippo d'Alençon (1381-1388)

34 Den 1381-1387 Aquileia CNI 1

Giovanni di Moravia (1387-1394)

35 Den 1387-1394 Aquileia CNI1

36 -

37 Den 1387-1394 Aquileia CNI 6

38 Den 1387-1394 Aquileia CNI 9

39 Den 1387-1394 Aquileia CNI 14

Antonio LGaetani (1395-1402)

40-			
50 Den	1395-1402	Aquileia	CM 1
51 Den	1395-1402	Aquileia	CNI8/12
52 Den	1395-1402	Aquileia	CNI 9
53-			
54 Den	1395-1402	Aquileia	CNI 10

Antonio II. Pandera (1402-1411)

55-			
335 Den	1402-1411	Aquileia	CNI1
336 Den	1402-1411	Aquileia	CNI 1 var
337 -			
367 Den	1402-1411	Aquileia	CNI 1/7
368 -			
369 Den	1402-1411	Aquileia	CNI1?
370 -			
377 Den	1402-1411	Aquileia	CNI lff
378 Den	1402-1411	Aquileia	CNI 2
379 -			
384 Den	1402-1411	Aquileia	CNI 4
385 -			
432 Den	1402-1411	Aquileia	CNI 5
433 -			
572 Den	1402-1411	Aquileia	CNI 7
573 -			
584 Den	1402-1411	Aquileia	CNI 7?
585 Den	1402-1411	Aquileia	CNI-
586 -			
588 Den	1402-1411	Ilegalna kovnica	CNI -

Lodovico II. di Teck (1412-1437)

589 -			
614 Den	1412-1420	Aquileia	CNI1
615 -			
633 Den	1412-1420	Aquileia	CNI 1/2
634 -			
978 Den	1412-1420	Aquileia	CNI 2
979 -			
998 Den	1412-1420	Aquileia	CNI 2 var

1 Av.: +LODOVICIRVnGARIE između dvije bk; Raskoljeni ugarsko/anžuvinski grb; gore otvorena kruna, 1. i d. po jedan ljljan. Rv.: SLADIS=LAVSR; Sv.Ladislav, s krunom i aureolom, u oklopu i plastu, stoji, licem, u d. drži helebardu, u lj. jabuku s križem. Bk. Dobro sačuvan. T.: 0.55g. Dim.: $\$$ 1.60cm. 538:ZAG E46242.

2 Av.: +LODOVICIRVnGARIE; kao gore. Rv.: SLADIS=LAVSR; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.50g. Dim.: \emptyset 1.60cm. 538:ZAG E46244.

*3 Av.: +LODOVICIRVnGARIE; kao gore. Rv.: SLADIS=LAVSR; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.48g. Dim.: $\$$ 1.50cm. 538:ZAG E46243.

*4 Av.: +LODOVICI.R.VnGARIE kao gore. Rv.: .SLADIS=LAVSR=.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.52g. Dim.: \diamond 1.45cm. 538:ZAG E46239.

5 Av.: +LODOVICIRHNGARIE između dvije bk; Raskoljeni ugarsko/anžuvinski grb; ukoliko tri ljljana. Rv.: SLADIS= LAHSR; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.49g. Dim.: $\$$ 1.50cm. 538:ZAG E46240. A bez vodoravne haste.

*6 Av.: +LODOVICI.R.VnGARIE kao gore. Rv.: SLADIŠ. = LAVSR; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.49g. Dim.: \diamond 1.54cm. 538:ZAG E46241.

7 Av.: +LODOVICI.R.VnGARIE između dvije bk; Raskoljeni ugarsko/anžuvinski grb; ukoliko tri ljljana/križića. Rv.: .SLADIS=LAVS.R; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.58g. Dim.: $\$$ 1.50cm. 538:ZAG E46246.

8 Av.: +LODOVICI.R.VnGARIE između dvije bk; Raskoljeni ugarsko/anžuvinski grb; ukoliko tri ljljana. Rv.: .SLADIS=LAVSR; kao gore. Oštećen. T.: 0.54g. Dim.: $\$$ 1.60cm. 538:ZAG E46245.

9 Av.: +LODOVICI.R.VnGARIE; kao gore. Rv.: SLADIS=LAVS.R.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.39g. Dim.: $\$$ 1.55cm. 538:ZAG E46247.

10 Av.: +LODOVICI.R.VnGARIE; kao gore. Rv.: .S.LADIS=LAVS.R.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.38g. Dim.: $\$$ 1.40cm. 538:ZAG E46248.

11 Av.: +LODOVICI.R.VnGARIE; kao gore. Rv.: .S.LADIS=LAVS.R.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.33g. Dim.: $\$$ 1.40cm. 538:ZAG E46249.

*12 Av.: +LODOVICI.R.VnGARIE; kao gore. Rv.: .S.LADIS=LAVS.R.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.45g. Dim.: $\$$ 1.45cm. 538:ZAG E46250. A bez vodoravne haste.

*13 Av.: +LODOVICIRVnGARIE; kao gore. Rv.: SLADIS=LAVSR; kao gore. Izlizan. T.: 0.24g. Dim.: $\$$ 1.50cm. 538:ZAG E46238. Svi A bez vodoravne haste.

*14 Av.: 'CI=VI=T'*P=AD'. između dvije bk; Križ ukrašen na krajevima koji prekidaju natpis; gore I-A, dolje dvoja sitna kola. Rv.: (zvijezda)S*PSDO CIHVS* između dvije bk; Sv.Prodocimo, s aureolom i mitrom, sjedi, licem; u d. drži model građevine; u lj. pastoral. P d. u polju. Vrlo lijepo sačuvan. T.: 1.07g. Dim.: \diamond 1.90cm. 538:ZAG E46296.

15 Av.: *CI=VI=T'*P=AD'; kao gore. Rv.: (zvijezda) S*PSDO=CIHVS* između dvije bk; kao gore. Probušen. T.: 1.06g. Dim.: $\$$ 1.90cm. 538:ZAG E46235.

16 Av.: *CI=VI=T'*P=AD'; kao gore. Rv.: (zvijezda)S*PSDO=CIHVS* kao gore. Oštećen. T.: 0.91g. Dim.: \diamond 1.70cm. 538:ZAG E46237.

*17 Av.: +ANDRDAN DVLODV+; Dužd, u plastu, s kapom, kleči nal.; obim rukama drži zastavicu. Bk. Rv.: +.S.MARCVS.VENETI.; Lav sv.Marka s aureolom, propinje se nal.; prednjim šapama drži zastavicu. Izlizan. T.: 0.73g. Dim.: \diamond 1.65cm. 538:ZAG E46226.

*18 Av.: (+ANDR)DAN DVL(ODV+); kao gore. Rv.: +.S.M(ARCVS.V)ENETL.; kao gore. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: \diamond 1.60cm. 538:ZAG E46227.

19 Av.: +ANDR'9 TAR'DVX; kao gore. Rv.: (+.)S. MARCV(S.VENETI.); kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.52g. Dim.: \diamond 1.40cm. 538:ZAG E46233.

*20 Av.: +ANDR'9 TAR'DVX; Dužd, u plastu, s kapom, stoji nal.; obim rukama drži zastavicu. Bk. Rv.: +.S.MARCVSxVENETIx; Lav sv.Marka s aureolom, en face, šapama drži knjigu. Dobro sačuvan. T.: 0.50g. Dim.: $\$$ 1.45cm. 538:ZAG E46228.

*21 Av.: +ANDR'9 TAR'DVX; kao gore. Rv.: +.S.MARCVS.VENETI.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.54g. Dim.: \diamond 1.50cm. 538:ZAG E46229.

23 Av.: +ANDR'9 TAR'DVX; kao gore. Rv.: +.S.MARCVS.VENETI.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.54g. Dim.: \diamond 1.50cm. 538:ZAG E46230.

25 Av.: +ANDR'9 TAR'DVX; kao gore. Rv.: +.S.MARCVS.VENETI.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.49g. Dim.: \diamond 1.50cm. 538:ZAG E46231.

*26 Av.: +ANDR'9 TAR'DVX; kao gore. Var. Zvijezda (šesterokraka) napravljena preko B ili S. Rv.: +.S.MARCVS.:VENETI.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.45g. Dim.: \$ 1.60cm. 538:ZAG E46232.

*27 Av.: +ANTO'VENERIO.DVX; kao gore. Rv.: +.S.MARCVS.:VENETI.; kao gore. Dobro sačuvan. T.: 0.49g. Dim.: ⌀ 1.60cm. 538:ZAG E46234.

*28 Av.: .:MON(ETA:.)NICOLAI; između b. i l.k. U polju okrunjeni češko-luksemburški lav s dvostrukim repom, propinje se nal. Rv.: +PATH'E.:AQ(VIL)EGE'; između b. i l.k. U polju križ od listića. Izlizan. T.: 0.71g. Dim.: ⌀ 2.00cm. 538:ZAG E45255.

*29 Av.: .:MO(NET)A:.;NICOLAI; kao gore. Rv.: +PATH'E (*AQ)VILEGE'; kao gore. Izlizan. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 2.00cm. 538:ZAG E45256.

30 Av.: (+M)ONETA:.;LVDOVI(CI(ljiljan)); između b. i l.k. U šesterolistu dva prekrížena žezla s ljiljanom; L-O l. i d. Rv.: PATRIARCHA(.:AQVILEGE)NS; Orao raširenih krila, s glavom nal., na grudima L; bk. Izlizan. T.: 0.73g. Dim.: \$ 1.90cm. 538:ZAG E45258.

*31 Av.: +MONETA:.;LVDOVICI(ljiljan); kao gore. Rv.: PATRIARCHA:.;AQVILEGENS; kao gore. Izlizan. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.85cm. 538:ZAG E45257.

*32 Av.: +MONETA.MARQVARDI.PATE.AQ.; između b. i l.k. Orao raširenih krila, glava nal. Rv.: (.S.H)ERMA=GORAS+; između b. i l.k. Polulik sv.Hermagore, s mitrom i aureolom i pastoralom, blagoslivlje; iznad grbovnog štita; l. i d. M-A. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: Q > 1.80cm. 538:ZAG E45261.

33 Av.: +MARQVARDVS+PATA.; između dvije bk; ispod relikvijara (?) M. Rv.: .:AQ=VILE=GEN=SIS+; između dvije bk; tirolski dvostruki križ, veći prekida natpis. Izlizan. T.: 0.68g. Dim.: ⌀ 1.90cm. 538:ZAG E45259.

*34 Av.: +FILIPVS+CAR(DINAL)LIS; između dvije bk. Grb vojvoda od Alencona (Francuska). Rv.: +PATRIARCHA (*AQVI)LENSIS; između b. i l.k. Orao raširenih krila, glava nal. Izlizan. T.: 0.69g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45260.

*35 Av.: IOANES+PATRIARCA(*AQ)VIL; između dvije bk. Orao prekriven šahovnicom (Moravska), glava nal. Rv.: *S*HEREMACHORASo; između dvije bk. Sv.Hermagora, s mitrom i aureolom, sjedi na prijestolju sa četiri lavlje glave; d. blagoslivlje, u lj. pastoral. Izlizan. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45262.

*36 Av.: IOANES(+PATR)IARCA*AQVI.; kao gore. Rv.: *S*HEREMACHORASo; kao gore. Izlizan. T.: 0.72g. Dim.: \$ 1.90cm. 538:ZAG E45264.

37 Av.: IOANES+PATRIARC(A)*AQVI.; kao gore. Rv.: *S*HEREMACHORASo; kao gore. Izlizan. T.: 0.62g. Dim.: ⌀ 1.90cm. 538:ZAG E45263.

*38 Av.: IOANES(+PATR)IARCA*AQVL; kao gore. Rv.: S*HEREMACHORAS.*; kao gore. Izlizan. T.: 0.72g. Dim.: ⌀ 1.90cm. 538:ZAG E45265.

*39 Av.: *IOANES+P=ATRIARCHA; između dvije bk. Grbovni štit s orlom, sa šljemom skrijestom; l. i d. ružica. Rv.: +SANTVS*HERMACHORAS; između dvije bk. Popsrje sv.Hermagore, s mitrom i aureolom. Izlizan. T.: 0.61g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45266.

40 Av.: ANTONIVSP=ATRHA; između dvije b.k. Pod šljemom is kojega izranja orlova glava nal. i prekida natpis, s plastom; kosi grbovni štit s kosom valovitom gredom. L. i d. u polju A-N. Rv.: *AQV*ILE*GEN*SIS; između dvije bk. Orao raširenih krila s glavom nal. Izlizan. T.: 0.68g. Dim.: <\> 1.75cm. 538:ZAG E45277.

41 Kao gore. T.: 0.67g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45279.

42 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45281.

43 Av.: ANTONIVSP=A(TRH)A; kao gore. Rv.: *AQV*(ILE)*GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.64g. Dim.: \$ 1.95cm. 538:ZAG E45273.

44 Kao gore. Okrhan. T.: 0.62g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45274.

45 Av.: ANTONIVSP=ATRHA; kao gore Var. D. ispod n ././. Rv.: *AQV*ILE*GEN*SIS; kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45278.

46 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ⌀ 1.85cm. 538:ZAG E45276.

47 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45271.

48 Av.: ANTONIVSP(=ATRHA); kao gore. Rv.: *AQVILE*GEN* SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.51g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45272.

49 Av.: ANTONIVSP=(ATR)A; kao gore. Rv.: *AQ(V*ILE*)GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.49g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45275.

50 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45280.

*51 Av.: +ANTONIVS*PATRIARCHA između dvije bk.; u polju grbovni štit s kosom valovitom gredom. Rv.: AQV=ILE=GEN=SIS između dvije bk.; grčki križ s vegetabilnim završecima, prekida natpis; u uglovima pojedna rozeta s pet latica. Izlizan. T.: 0.60g. Dim.: \$ 1.85cm. 538:ZAG E45270.

52 Av.: +ANTONIVS+PATRIARCHA; kaogore. Rv.: AQV=ILE=GEN=SIS; kaogore. Izlizan. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.60cm. 538:ZAG E45267.

53 Av.: +ANTONIVS*PATRIARCHA; kaogore. Rv.: AQV=ILE=GEN=SIS; kaogore. Izlizan. T.: 0.67g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45269.

54 Av.: +ANTONIVS+PATRIARCHA; kao gore. Rv.: +AQV=ILE=GEN=SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45268.

55 Av.: +ANTONIVS*PATRIARCA; između dvije bk. U polju nejednako vodoravno rasječen grbovni štit s kosom trodijelnom sahiranom gredom gore i u podnožju sedmerokraka zvijezda. Rv.: *AQV*ILE*GEN*SIS; između dvije bk.; u polju akvilejski orao raširenih krila, s glavom nal. Izlizan. T.: 0.76g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45563.

56 Kao gore. T.: 0.74g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45516.

57 Kao gore. T.: 0.72g. Dim.: 01.70cm. 538:ZAG E45469.

58 Kao gore. T.: 0.69g. Dim.: 0 1.80cm. 538:ZAG E45337.

59 Kao gore. T.: 0.69g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45354.

60 Kao gore. T.: 0.69g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45559.

61 Kao gore. T.: 0.66g. Dim.: 0 1.80cm. 538:ZAG E45371.

62 Kao gore. T.: 0.66g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45402.

63 Kao gore. T.: 0.66g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45530.

64 Kao gore. T.: 0.66g. Dim.: \$ 1.65cm. 538:ZAG E45565.

65 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: 01.75cm. 538:ZAG E45369.

66 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45377.

67 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45554.

68 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45562.

69 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: 01.70cm. 538:ZAG E45305.

70 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45326.

71 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: 01.75cm. 538:ZAG E45351.

72 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45357.

73 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45375.

74 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45419.

75 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: 0 1.80cm. 538:ZAG E45420.

76 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45430.

77 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45476.

78 Av.: +ANTONIVS*PATRIARCA; kao gore. Rv.: *AQV*ILE*GEN*SIS; kao gore. Var. +AQV*ILE*GEN*SIS?. T.: 0.64g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45491.

*79 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45493.

80 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45515.

81 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45538.

82 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: 01.65cm. 538:ZAG E45422.

83 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45433.

84 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: 0 1.65cm. 538:ZAG E45486.

85 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45487.

86 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45558.

87 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45721.

88 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45726.

89 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45327.

- 90 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45344.
91 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45374.
92 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: $\$$ 1.80cm. 538:ZAG E45380.
93 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.80cm. 538:ZAG E45407.
94 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45421.
95 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E45443.
96 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.75cm. 538:ZAG E45461.
97 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.75cm. 538:ZAG E45466.
98 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45470.
99 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.85cm. 538:ZAG E45477.
100 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45550.
101 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.70cm. 538:ZAG E45718.
102 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E45301.
103 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45315.
104 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E45317.
105 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45330.
106 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.75cm. 538:ZAG E45336.
107 Kao gore. T.: O.člg. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45345.
108 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.80cm. 538:ZAG E45352.
109 Kao gore. T.: O.člg. Dim.: $\langle \rangle$ 1.85cm. 538:ZAG E45359.
110 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.80cm. 538:ZAG E45385.
111 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: 411.75cm. 538:ZAG E45396.
112 Kao gore. Oštećen. T.: 0.61g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538: ZAG E45409.
113 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.80cm. 538:ZAG E45411.
114 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.80cm. 538:ZAG E45483.
115 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.65cm. 538:ZAG E45511.
116 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.75cm. 538:ZAG E45521.
117 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.75cm. 538:ZAG E45525.
118 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.65cm. 538:ZAG E45535.
119 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: 411.80cm. 538:ZAG E45539.
120 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: 411.85cm. 538:ZAG E45561.
121 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.75cm. 538:ZAG E45299.
122 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: 411.70cm. 538:ZAG E45302.
123 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.85cm. 538:ZAG E45313.
124 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: $\$$ 1.85cm. 538:ZAG E45328.
125 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.80cm. 538:ZAG E45341.
126 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: 411.65cm. 538:ZAG E45353.
127 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.75cm. 538:ZAG E45388.
128 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: 411.80cm. 538:ZAG E45414.
129 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.80cm. 538:ZAG E45432.
130 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: 411.80cm. 538:ZAG E45467.
131 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: 411.80cm. 538:ZAG E45494.
132 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: 411.80cm. 538:ZAG E45497.
133 Kao gore. Okrhan. T.: 0.60g. Dim.: 411.75cm. 538:ZAG E45502.

134 Av.: +ANTON(IVS)*PATRIARCA; kao gore. Rv.: *AQV*ILE(*GE)N*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAGE45513.

135 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45768.

136 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: <f> 1.80on. 538:ZAGE45289.

137 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45290.

138 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E45306.

139 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45329.

140 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.85cm. 538:ZAG E45331.

141 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45334.

142 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.80on. 538:ZAG E45348.

143 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45362.

144 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: 0 1.75cm. 538-ZAG E45395.

145 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.85cm. 538:ZAG E45397.

146 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45442.

147 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ty 1.85cm. 538:ZAG E45444.

148 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45447.

149 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E45455.

150 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.85cm. 538:ZAG E45471.

151 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45474.

152 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45482.

153 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: 4 1.75cm. 538:ZAG E45504.

154 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45507.

155 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: 0 1.85cm. 538:ZAG E45508.

156 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45510.

157 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.85cm. 538:ZAG E45517.

158 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: 4 1.80cm. 538:ZAG E45522.

159 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45526.

160 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45287.

161 Av.: +ANT(O)NIVS*PATRIARCA; kao gore. Rv.: *AQV*I(L)E*GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45291.

162 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: <4 1.85cm. 538:ZAG E45297.

163 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45311.

164 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.85cm. 538:ZAG E45321.

165 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: <|> 1.70cm. 538:ZAGE45322.

166 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45324.

167 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45335.

168 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.75on. 538:ZAG E45360.

169 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45386.

170 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.90cm. 538:ZAG E45394.

171 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45406.

172 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45425.

173 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45480.

174 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45495.

175 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45496.

176 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: 4 1.80cm. 538:ZAG E45505.

177 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45534.

- 178 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45560.
179 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45308.
180 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45310.
181 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: € 1.85cm. 538:ZAG E45381.
182 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45382.
183 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: p 1.75cm. 538:ZAG E45383.
184 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\text{\$}$ 1.80cm. 538:ZAG E45391.
185 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45400.
186 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\text{\$}$ 1.80cm. 538:ZAG E45415.
187 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\text{\$}$ 1.85cm. 538:ZAG E45416.
188 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45426.
189 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45427.
190 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45460.
191 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45468.
192 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45485.
193 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\langle s \rangle$ 1.70cm. 538:ZAG E45489.
194 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45492.
195 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45498.
196 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45527.
197 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45528.
198 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45532.
199 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\text{\$}$ 1.75cm. 538:ZAG E45536.
200 Kao gore. T.: 0.57g. Okrhan. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45541.
201 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: d 1.70cm. 538:ZAG E45548.
202 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45683.
203 Kao gore. Okrhan. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45783
204 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: $i >$ 1.80cm. 538:ZAG E45312.
205 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: $4 >$ 1.80cm. 538:ZAG E45314.
206 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: $4 >$ 1.70cm. 538:ZAG E45325.
207 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45365.
208 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45367.
209 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45413.
210 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: $\text{\$}$ 1.70cm. 538:ZAG E45436.
211 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45512.
212 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45540.
213 Kao gore. Okrhan. T.: 0.56g. Dim.: p 1.75cm. 538:ZAG E45803.
214 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\text{\$}$ 1.80cm. 538:ZAG E45296.
215 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $i >$ 1.70cm. 538:ZAG E45304.
216 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $ts >$ 1.70cm. 538:ZAG E45307.
217 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\text{\$}$ 1.75cm. 538:ZAG E45342.
218 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45378.
219 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\text{\$}$ 1.85cm. 538:ZAG E45403.
220 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: if 1.80cm. 538:ZAG E45418.
221 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\text{\$}$ 1.80cm. 538:ZAG E45429.
222 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45438.

- 223 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45449.
- 224 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45463.
- 225 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: † 1.75cm. 538:ZAG E45465.
- 226 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45500.
- 227 Kao gore. Okrhan. T.: 0.55g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45501.
- 228 Kao gore. Okrhan. T.: 0.55g. Dim.: ⚡ 1.90cm. 538:ZAG E45519.
- 229 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45523.
- 230 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45524.
- 231 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⚡ 1.70cm. 538:ZAG E45543.
- 232 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45552.
- 233 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45556.
- 234 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45282.
- 235 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45298.
- 236 Av.: +ANTONIV(S*P)ATRIARCA; kao gore. Rv.: *AQV*ILE*GEN*(S)IS; kao gore. Okrhan. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.70cm. 538:ZAG E45300.
- 237 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \$ 1.90cm. 538:ZAG E45319.
- 238 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45320.
- 239 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45350.
- 240 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.60cm. 538:ZAG E45366.
- 241 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45428.
- 242 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45431.
- 243 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45454.
- 244 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45472.
- 245 Av.: +A(NT)ON(IVS)*PATRIARCA; kao gore. Rv.: "AQV*I(LE)*G(EN)*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.54g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45478.
- 246 Kao gore. Probušen. T.: 0.54g. Dim.: Ⓟ 1.70on. 538:ZAG E45484.
- 247 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \$ 1.85cm. 538:ZAG E45514.
- 248 Kao gore. Okrhan. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.70cm. 538:ZAG E45544
- 249 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45549.
- 250 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.70cm. 538:ZAG E45551.
- 251 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45555.
- 252 Av.: +AN(TO)NIVS*PATRIARCA; kao gore. Rv.: *AQV*ILE*GEN*(S)IS; kao gore. Okrhan. T.: 0.53g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45283.
- 253 Av.: +ANTONIVS(*PATRIAR)CA; kao gore. Rv.: *AQV*I(LE*GEN)*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45286.
- 254 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45318.
- 255 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.70cm. 538:ZAG E45323.
- 256 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.70cm. 538:ZAG E45343.
- 257 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.85cm. 538:ZAG E45387.
- 258 Kao gore. Okrhan. T.: 0.53g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45401.
- 259 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.65cm. 538:ZAG E45408.
- 260 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45423.
- 261 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: 4 1.65cm. 538:ZAG E45446.
- 262 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45456.
- 263 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45481.
- 264 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45564.

- 265 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45285.
266 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: III 1.80cm. 538:ZAG E45303.
267 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: Uf 1.70cm. 538:ZAG E45349.
268 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45368.
269 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45370.
270 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.85cm. 538:ZAG E45373.
271 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45404.
272 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E45435.
273 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45448.
274 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45462.
275 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E45464.
276 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ((1.85cm. 538:ZAG E45509.
277 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45529.
278 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: <s> 1.80cm. 538:ZAG E45557.
279 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45694.
280 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45288.
281 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45355.
282 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: <s> 1.75cm. 538:ZAG E45384.
283 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ⋄ 1.80cm. 538:ZAG E45412.
284 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ⋈ 1.80cm. 538:ZAG E45417.
285 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45441.
286 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45520.
287 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: <lf 1.80cm. 538:ZAG E45546.
288 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45553.
289 Av.: +AN(T)ONIVS*PATRIARCA; kao gore.. Rv.: *AQV*IL(E)*GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.50g.
Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45284.
290 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ⌀ 1.85cm. 538:ZAG E45332.
291 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45339.
292 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45356.
293 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45358.
294 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ⌀ 0.50cm. 538:ZAG E45389.
295 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ⋄ 1.80cm. 538:ZAG E45392.
296 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45399.
297 Kao gore. Probušen. T.: 0.50g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E45453.
298 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45475.
299 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: is> 1.75cm. 538:ZAG E45518.
300 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45295.
301 Av.: (+A)NTONIVS*PATRIARC(A); kao gore. Rv.: *AQV*IL(E*)GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.49g.
Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45364.
302 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ⌀ 1.85cm. 538:ZAG E45372.
303 Av.: +ANTONIVS*(PATRIARC)A; kao gore. Rv.: *AQV*I(LE*G)EN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.49g.
Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45424.
304 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45437.
305 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45473.
306 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45439.
307 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45457.

- 308 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45537.
309 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: $4 >$ 1.65cm. 538:ZAG E45542.
310 Kao gore. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: ty 1.85cm. 538:ZAG E45545.
311 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45398. 312 Kao gore. Okrhan. T.: 0.47g. Dim.: f 1.80cm. 538:ZAG E45410.
313 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: $i >$ 1.75cm. 538:ZAG E45445.
314 Av.: +AN(TO)NI(VS*P)ATRIARCA; kao gore. Rv.: *A(QV*)IL(E*G)EN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.46g. Dim.: $< \setminus >$ 1.80cm. 538:ZAG E45294.
315 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45452.
316 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45309.
317 Av.: (+A)NTONIVS*PATRIAR(CA); kao gore. Rv.: *AQV*ILE*(GEN*S)IS; kao gore. Okrhan. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45363.
318 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E45393.
319 Kao gore. Napuknut. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45458.
320 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45499.
321 Av.: +ANTONIVS*P(ATRI)ARCA; kao gore. Rv.: *AQV*ILE*(GEN)*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.44g. Dim.: \emptyset 1.85cm. 538:ZAG E45479.
322 Av.: +AN(TONIVS)*PATRIARCA; kao gore. Rv.: *AQV*I(LE*GE)N*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.44g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E45503.
323 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: $\$$ 1.65cm. 538:ZAG E45506.
324 Kao gore. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45333. 325 Av.: (+ANT)ONIVS*PATRIA(RCA); kao gore. Rv.: *AQV*ILE*G(EN*S)IS; kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: f 1.80cm. 538:ZAG E45450.
326 Av.: (+ANTONIVS)*PATRIARCA; kao gore. Rv.: (*AQV*)ILE*GEN*(S)IS; kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45292.
327 Kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45490.
328 Av.: (+ANTON)IVS*PATRIARCA; kao gore. Rv.: *AQV*IL(E*GE)N*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: $\$$ 1.80cm. 538:ZAG E45787.
329 Av.: +ANTONIVS*P(ATRIAR)CA; kao gore. Rv.: *AQV*IL(E*G)EN>SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.41g. Dim.: \emptyset 1.80cm. 538:ZAG E45316.
330 Kao gore. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45338.
331 Kao gore. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45547.
332 Av.: +ANT(ONIV)S*PATRIARCA; Kao gore. Rv.: *AQV*ILE*GE(N*S)IS; kao gore. Okrhan. T.: 0.40g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45340.
333 Av.: (+ANTO)NIVS*PATRIAR(CA); kao gore. Rv.: (*A)QV*ILE*GEN*(S)IS; kao gore. Okrhan. T.: 0.38g. Dim.: $< \setminus >$ 1.65cm. 538:ZAG E45459.
334 Kao gore. T.: 0.35g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45293.
335 Av.: (+A)NTONIVS*PA(TRIAR)CA; kao gore. Rv.: *A(QV*ILE*)GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.32g. Dim.: $\$$ 1.80cm. 538:ZAG E45434.
336 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\$$ 1.85cm. 538:ZAG E45390.
337 Kao gore. T.: 0.67g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E45770.
338 Kao gore. T.: 0.66g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45771.
*339 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45725.
340 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45761.
341 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: $\$$ 1.80cm. 538:ZAG E45776.
342 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E45755.
343 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ϕ 1.90cm. 538:ZAG E45762.
344 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: $i /$ 1.75cm. 538:ZAG E45764.
345 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45769.

- 346 Kao gore. Okrhan. T.: 0.59g. Dim.: $i > 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45765.
- 347 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: $\emptyset 1.75\text{cm}$. 538:ZAG E45757.
- 348 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: $0 1.80 \times 1.75\text{on}$. 538:ZAG E45758.
- 349 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\phi 1.75\text{cm}$. 538:ZAG E45568.
- 350 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\langle \rangle 1.75\text{cm}$. 538:ZAG E45754.
- 351 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\phi 1.75\text{cm}$. 538:ZAG E45763.
- 352 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\phi 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45773.
- 353 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: $\$ 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45753.
- 354 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\$ 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45767.
- 355 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: $\phi 1.70\text{can}$. 538:ZAG E45775.
- 356 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: $\phi 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45760.
- 357 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: $\$ 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45772.
- 358 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: $\phi 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45774.
- 359 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: $\$ 1.85\text{cm}$. 538:ZAG E45777.
- 360 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: $\$ 1.75\text{cm}$. 538:ZAG E45784.
- 361 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: $\phi 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45766.
- 362 Kao gore. Oštećen. T.: 0.50g. Dim.: $\$ 1.75\text{cm}$. 538:ZAG E45778.
- 363 Kao gore. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: 01.70cm . 538:ZAG E45720.
- 364 Kao gore. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: $\$ 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45759.
- 365 Av.: +ANTONIVS*PA(TR)IARCA; kao gore. Rv.: *AQV*ILE(*G)EN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.47g. Dim.: $\phi 1.85\text{cm}$. 538:ZAG E45809.
- 366 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: $\emptyset 1.75\text{cm}$. 538:ZAG E45779.
- 367 Av.: +ANTONIVS*PA(TRIA)RCA; kao gore. Rv.: (*A)QV*ILE*GEN*S(IS); kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: $\phi 1.75\text{cm}$. 538:ZAG E45571.
- 368 Av.: +ANTONI(VS*)PATRIARCA; kao gore. Rv.: *AQV*ILE*GEN(*SIS); kao gore. Okrhan. T.: 0.55g. Dim.: $\phi 1.85\text{cm}$. 538:ZAG E45800.
- 369 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: $\phi 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45813.
- 370 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: $\$ 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45793.
- 371 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\phi 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45785.
- 372 Av.: +ANTO(NIVS*P)ATRIARCA; kao gore. Rv.: (*AQ)V*ILE*GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.51g. Dim.: $\phi 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45791.
- 373 Kao gore. Okrhan. T.: 0.50g. Dim.: $\$ 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45807.
- 374 Kao gore. Okrhan. T.: 0.47g. Dim.: $\phi 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45802.
- 375 Av.: +ANT(ONIVS*P)ATRIARCA; kao gore. Rv.: (*A)QV*ILE*GEN(*SIS); kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: $\phi 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45804.
- 376 Av.: +AN(TONIVS*P)ATRIARCA; kao gore. Rv.: (*AQV)*ILE*GEN(*SIS); kao gore. Oštećen, ulomak. T.: 0.32g. Dim.: $\$ 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45781.
- 377 Av.: (+ANTONIVS*P)ATRIAR(CA); kao gore. Rv.: (*A)QVI(LE*GEN*SIS); kao gore. Okrhan, ulomak. T.: 0.21g. Dim.: $\phi 1.30\text{cm}$. 538:ZAG E45805.
- *378 SI. kao gore. T.: 0.53g. Dim.: $\phi 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45708.
- 379 Kao gore. T.: 0.67g. Dim.: $\phi 1.80\text{on}$. 538:ZAG E45347.
- 380 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: $\$ 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45346.
- 381 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: $\phi 1.80\text{can}$. 538:ZAG E45531.
- 382 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: $\phi 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45488.
- 383 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: $\phi 1.75\text{cm}$. 538:ZAG E45566.
- 384 Kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: $Q 1.70\text{cm}$. 538:ZAG E45719.
- 385 Kao gore. T.: 0.69g. Dim.: $\$ 1.80\text{cm}$. 538:ZAG E45744.

- 386 Kao gore. Okrhan. T.: 0.69g. Dim.: «? 1.80cm. 538:ZAGE45749.
- 387 Kao gore. T.: 0.68g. Dim.: ⚡ 1.85cm. 538:ZAG E45451.
- 388 Kao gore. Probušen. T.: 0.67g. Dim.: ⚡ 1.85cm. 538:ZAG E45712.
- 389 Kao gore. T.: 0.66g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45705.
- 390 Kao gore. T.: 0.66g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45713.
- 391 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: 0 1.80cm. 538:ZAG E45405.
- 392 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45727.
- 393 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: 0 1.80cm. 538:ZAG E45717.
- 394 Kao gore. Probušen. T.: 0.62g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45734.
- 395 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: <s> 1.80cm. 538:ZAGE45736.
- 396 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45742.
- 397 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ↻ 1.80cm. 538:ZAG E45743.
- 398 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45747.
- 399 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45703.
- 400 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: ⚡ 1.85cm. 538:ZAG E45706.
- 401 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45739.
- 402 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: <s> 1.85cm. 538:ZAGE45533.
- 403 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45714.
- 404 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45716.
- 405 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45709.
- 406 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45748.
- 407 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45710.
- 408 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45733.
- 409 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45737.
- 410 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ↻ 1.80cm. 538:ZAG E45740.
- 411 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ⚡ 1.85cm. 538:ZAG E45361.
- 412 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: \$ 1.85cm. 538:ZAG E45704.
- 413 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45379.
- 414 Kao gore. Okrhan. T.: 0.55g. Dim.: 0 1.70cm. 538:ZAG E45732.
- 415 Kao gore. Okrhan. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.85cm. 538:ZAG E45707.
- *416 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡>1.80cm. 538:ZAG E45711.
- 417 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45741.
- *418 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45752.
- 419 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E45730.
- 420 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E45376.
- 421 Kao gore. Okrhan. T.: 0.51g. Dim.: 01.75cm. 538:ZAG E45746.
- 422 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: i) 1.80cm. 538:ZAG E45751.
- 423 Kao gore. Okrhan. T.: 0.50g. Dim.: ⚡>1.80cm. 538:ZAG E45729.
- 424 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: \$ 1.65cm. 538:ZAG E45750.
- 425 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45440.
- 426 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ⚡ 1.65cm. 538:ZAG E45745.
- 427 Av.: +(ANT)ONIVS*PATRIARCA; kao gore. Rv.: (*A)QV*ILE*GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.45g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45728.
- 428 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: <t> 1.70cm. 538:ZAGE45576.
- 429 Av.: +ANT(ONIVS*)PATRIARCA; kao gore. Rv.: (*AQV*I)LE*GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: 0 1.80cm. 538:ZAG E45735.

430 Av.: (+ANT)ONIVS*PAT(RIA)RCA; kao gore. Rv.: *(AQV*)IL(E*G)EN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45738.

431 Av.: +ANTONIVS*PATRIA(RCA); kao gore. Rv.: *(AQV)*ILE*GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.37g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45731.

432 Av.: (+)ANTONIV(S*PATRIARCA); kao gore. Rv.: (*AQV*ILE*G)EN*SIS; kao gore. Izlizan. T.: 0.34g. Dim.: \$ 1.50cm. 538:ZAG E45715. Ulomak.

433 Kao gore. T.: 0.70g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45702.

434 Kao gore. T.: 0.69g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45628.

435 Kao gore. T.: 0.67g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45591.

436 Kao gore. T.: 0.67g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45600.

437 Kao gore. T.: 0.67g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45675.

438 Kao gore. T.: 0.67g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45691.

439 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: 4 1.70cm. 538:ZAG E45596.

440 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45609.

441 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: \$ 1.80on. 538:ZAG E45629.

442 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45638.

443 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45692.

444 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45782.

445 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45587.

446 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: 0 1.70cm. 538:ZAG E45647.

447 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: 4> 1.70cm. 538:ZAG E45608.

448 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45610.

449 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45624.

450 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45635.

451 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45657.

452 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45659.

453 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45670.

454 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45673.

455 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45679.

456 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E45654.

457 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45660.

458 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45668.

459 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45690.

460 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45579.

461 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45590.

462 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45601.

463 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45613.

464 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45617.

465 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45630.

466 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45636.

467 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45677.

468 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45578.

469 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45580.

470 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45597.

471 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.75an. 538:ZAG E45627.

472 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45649.

- 473 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45662.
474 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45680.
475 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45701.
476 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45799.
477 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45581.
478 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45651.
479 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45669.
480 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45671.
481 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45674.
482 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45695.
483 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: <> 1.70cm. 538:ZAG E45697.
484 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45574.
485 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⚭ 1.75cm. 538:ZAG E45577.
486 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45603.
487 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⚭ 1.70cm. 538:ZAG E45607.
488 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.65cm. 538:ZAG E45641.
489 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45650.
490 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E45652.
491 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45664.
492 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45684.
493 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45687.
494 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ⚭ 1.70cm. 538:ZAG E45756.
495 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ⚭ 1.75cm. 538:ZAG E45570.
496 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E45585.
497 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ⚭ 1.75cm. 538:ZAG E45595.
498 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45602.
499 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45616.
500 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E46442.
501 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ⚭ 1.70cm. 538:ZAG E45653.
502 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: «^ 1.75cm. 538:ZAG E45699.
503 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45573.
504 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45583.
505 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45589.
506 Kao gore. Okrhan. T.: 0.56g. Dim.: \$ 1.85cm. 538:ZAG E45593.
507 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45625.
508 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: 0 1.65cm. 538:ZAG E45626.
509 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45678.
510 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45682.
511 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ⚭ 1.80cm. 538:ZAG E45780.
512 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45786.
513 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45584.
514 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45631.
515 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45646.
516 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45656.
517 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ⚭ 1.75cm. 538:ZAG E45663.

- 518 Kao gore. Okrhan. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45666.
519 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: \S 1.70cm. 538:ZAG E45688.
520 Kao gore. Okrhan. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45689.
521 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: \S 1.70cm. 538:ZAG E45698.
522 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\langle S \rangle$ 1.70cm. 538:ZAG E45700.
523 Kao gore. Okrhan. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45794.
524 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: r 1.80cm. 538:ZAG E45569.
525 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \S 1.70cm. 538:ZAG E45592.
526 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45611.
527 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: \S 1.70cm. 538:ZAG E45614.
528 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45667.
529 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45676.
530 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45575.
531 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45586.
532 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: \S 1.75cm. 538:ZAG E45615.
533 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45639.
*534 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45645.
535 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45723.
536 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45582.
537 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45604.
538 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45619.
539 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45640.
540 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45644.
541 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45693.
542 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45808.
543 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45588.
544 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: \S 1.75cm. 538:ZAG E45598.
545 Kao gore. Oštećen. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45618.
546 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45634.
547 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45681.
548 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45622.
549 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45685.
550 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: \S 1.70cm. 538:ZAG E45621.
551 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45594.
552 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: \S 1.80cm. 538:ZAG E45633.
553 Kao gore. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45648.
554 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45665.
555 Kao gore. Okrhan. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.70x1.75cm. 538:ZAG E45572.
556 Kao gore. Okrhan. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45672.
557 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45696.
558 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45632.
559 Kao gore. Okrhan. T.: 0.46g. Dim.: \S 1.80cm. 538:ZAG E45722.
560 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: \S 1.70cm. 538:ZAG E45612.
561 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: \S 1.75cm. 538:ZAG E45620.
562 Kao gore. Okrhan. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45637.

- 563 Kao gore. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45643.
564 Kao gore. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45655.
565 Kao gore. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45658.
566 Av.: (+)ANTONIVS*PAT(RIARCA); kao gore. Rv.: *(AQV*I)LE*GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45661.
567 Kao gore. Okrhan. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45567.
568 Kao gore. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45605.
569 Kao gore. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45788.
570 Av.: (+A)N(T)ONIVS*PATRIARCA; kao gore. Rv.: *AQV*I(LE*GEN)*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.40g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45599.
571 Kao gore. Okrhan. T.: 0.36g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45686.
572 Av.: (+AN)TONIVS*PATRIAR(CA); kao gore. Rv.: *AQV*(ILE*)GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.32g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45623.
573 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45798.
574 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45801.
575 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45806.
576 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45811.
577 Kao gore. Okrhan. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45812.
578 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45797.
579 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45795.
580 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45796.
581 Av.: +ANTONIVS*(PAT)RIARCA; kao gore. Rv.: *(A)QV*ILE*GEN*SIS; kao gore. Okrhan. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45790.
582 Kao gore. Okrhan. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45792.
583 Kao gore. Okrhan. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45810.
584 Av.: (+AN)TONIVS*PATRI(ARCA); kao gore. Rv.: *(AQ)V*ILE*GEN*S(IS); kao gore. Okrhan. T.: 0.38g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45789.
*585 Av.: (+ANTONIV)S*PATRIARCA; kao gore. Rv.: *(AQV*IL)E*GEN*SIS*; kao gore. Var.: Orlova glava prekida legendu. Okrhan. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45724.
*586 Av.: degenerirani natpis. Rv.: degenerirani natpis. Korodiran. T.: 0.69g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45815.
*587 Av.: degenerirani natpis. Rv.: degenerirani natpis. Korodiran. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45816. ulomak.
*588 Av.: *ANTONIS(. Rv.: *SN(. Korodiran. T.: 0.35g. Dim.: ϕ 1.60cm. 538:ZAG E45814.
589 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH između dvije bk. Grbovni štit s romboidnim šahom. Do štita dolje desno točka. Rv.: PATHA=AQUILE; između dvije bk., unutarnja gore i dolje prekinuta. Bogorodica, s aureolom, sjedi, licem, d.rukom drži malog Isusa, s aureolom s križem, na d. koljenu. Izlizan. T.: 0.62g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45846.
590 Kao gore. Okrhan. T.: 0.60g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E46220.
591 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45854.
592 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ϕ 1.90cm. 538:ZAG E45847.
»593 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45852.
594 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45817.
595 Kao gore. Okrhan. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45820.
596 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45845.
597 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45851.
598 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45833.
599 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45838.
600 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45849.

- 601 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E45853.
 602 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAGE45818.
 603 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAGE45843.
 604 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: <s> 1.75cm. 538:ZAGE45850.
 605 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45844.
 606 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAGE45830.
 607 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: <s> 1.70cm. 538:ZAGE45834.
 608 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAGE45821.
 609 Kao gore. Okrhan. T.: 0.44g. Dim.: ⌀ 70cm. 538:ZAG E45825.
 610 Kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45848.
 611 Kao gore. T.: 0.42g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E45819.
 612 Kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: is> 1.70cm. 538:ZAGE45822.
 613 Kao gore. T.: 0.41g. Dim.: <|> 1.70cm. 538:ZAGE45824.
 614 Av.: +L(OD)OVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Rv.: PATHA=(AQUILE); kao gore. Okrhan. T.: 0.33g. Dim.:() 1.70cm. 538:ZAG E45823.
 615 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E46206.
 616 Kao gore. Okrhan. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E46213.
 617 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ⌀ 1.60cm. 538:ZAG E46222.
 618 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E46221.
 619 Kao gore. Okrhan. T.: 0.49g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E46209.
 620 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E46215.
 621 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E46208.
 622 Av.: +LODOVICV(SoDVXo)DoTECH, kao gore. Rv.: PATHA=A(QUILE); kao gore. Okrhan. T.: 0.47g. Dim.: ⌀ 1.60cm. 538:ZAG E46210.
 623 Kao gore. Okrhan. T.: 0.46g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E46205.
 624 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E46214.
 625 Kao gore. Okrhan. T.: 0.45g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E46219.
 626 Av.: +LODOVICVSo(DVXoDoTECH); kao gore. Rv.: (PA)THA=AQUILE. Okrhan; kao gore. T.: 0.44g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E46211.
 627 Kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E46217.
 628 Av.: +LOD(OVICVSoDVXo)DoTECH; kao gore. Rv.: (PATHA)=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.37g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E46218.
 629 Av.: +LODOVI(CVSoDVXoD)oTECH; kao gore. Rv.: P(ATHA)=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.36g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E46297.
 630 Av.: +LODOVI(CVSoDV)XoDoTECH; kao gore. Rv.: PATHA=A(QUILE); kao gore. Okrhan. T.: 0.36g. Dim.: ⌀ 1.70cm. 538:ZAG E46216.
 631 Av.: +LODOVI(CVSoDVXoDoTE)CH; kao gore. Rv.: PATHA=(AQUILE); kao gore. Okrhan, ulomak. T.: 0.27g. Dim.: ⌀ 1.60cm. 538:ZAG E46225.
 632 Av.: +LOD(OVICVSoDVXoD)oTECH; kao gore. Rv.: PATH(A=AQUILE); kao gore. Okrhan, ulomak. T.: 0.21g. Dim.: ⌀ 1.65cm. 538:ZAG E46224.
 633 Av.: +LODOVI(CVSoDVXoDo)TECH; kao gore. Rv.: PAT(HA=AQU)ILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.20g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E46212.
 634 Kao gore. T.: 0.71g. Dim.: ⌀ 1.75cm. 538:ZAG E45974.
 635 Kao gore. T.: 0.70g. Dim.: <|> 1.70cm. 538:ZAGE45991.
 636 Kao gore. T.: 0.69g. Dim.: ⌀ 1.80cm. 538:ZAG E45973.
 637 Kao gore. T.: 0.68g. Dim.: <> 1.75cm. 538:ZAG E45884.

638 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke?. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.67g. Dim.: «> 1.80cm. 538:ZAG E46177.

- 639 Kao gore. T.: 0.66g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46063.
640 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: ∇ 1.80cm. 538:ZAG E45939.
641 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: *i*) 1.80cm. 538:ZAG E46016.
642 Kao gore. T.: 0.65g. Dim.: *t*> 1.70cm. 538:ZAG E46054.
643 Kao gore. T.: 0.64g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46059.
644 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: <*s*> 1.75cm. 538:ZAG E46007.
645 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E46071.
646 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: 0 1.65cm. 538:ZAG E45892.
647 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45924.
648 Kao gore. T.: 0.62g. Dim.: \$ 1.65cm. 538:ZAG E46048.
649 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: δ > 1.70cm. 538:ZAG E45940.
650 Kao gore. T.: 0.61g. Dim.: \triangleright 1.80on. 538:ZAG E45981.
651 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45951.
652 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: *i*> 1.75cm. 538:ZAG E45956.
653 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45986.
654 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46029.
655 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E46178.
656 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45871.
657 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \triangleright 1.70cm. 538:ZAG E45875.
658 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ∇ 1.65cm. 538:ZAG E45871.
659 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45891.
660 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ϕ 1.75on. 538:ZAG E45905.
661 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.85cm. 538:ZAG E45911.
662 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45944.
663 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45947.
664 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.65cm. 538:ZAG E45962.
665 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E45992.
666 Kao gore. Napuknut. T.: 0.59g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46013.
667 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46046.
668 Kao gore. T.: 0.59g. Dim.: \$ 1.80cm. 538:ZAG E46174.
669 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45832.
670 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45967.
671 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46006.
672 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E46027.
673 Kao gore. T.: 0.58g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46095.
674 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45829.
675 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45835.
676 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45920.
677 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E45945.
678 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45968.
679 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46020.
680 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: \$ 1.75on. 538:ZAG E46028.
681 Kao gore. Okrhan. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46033.

- 682 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46062.
683 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.60cm. 538:ZAG E46078.
684 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\langle \rangle$ 1.60cm. 538:ZAG E46096.
685 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E46098.
686 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; Var. Bez točke. Izlizan. T.: 0.57g. Dim.: f 1.70cm. 538:ZAG E46171.
*687 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E46182.
688 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.57g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E46185.
689 Kao gore. T.: 0.57g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45828.
690 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E45857.
691 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45878.
692 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45904.
693 Kao gore. Okrhan. T.: 0.56g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E45957.
694 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45977.
695 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E45988.
696 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46008.
697 Kao gore. Napuknut. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46011.
698 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E46061.
699 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E46065.
700 Kao gore. T.: 0.56g. Dim.: f 1.75cm. 538:ZAG E46080.
701 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.56g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46152.
702 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45860.
703 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45863.
704 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45864.
705 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45866.
706 Kao gore. Okrhan. T.: 0.55g. Dim.: $\$$ 1.80cm. 538:ZAG E45888.
707 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45889.
708 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E45890.
709 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45909.
710 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45913.
711 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E45925.
712 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45936.
713 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45949.
714 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E45953.
715 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45965.
716 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46001.
717 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46017.
718 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46018.
719 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46021.
720 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E46024.
721 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46041.
722 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46045.
723 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E46052.
724 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46067.

- 725 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46074.
726 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46086.
727 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.60cm. 538:ZAG E46092.
728 Kao gore. T.: 0.55g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46109.
729 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45876.
730 Kao gore. Okrhan. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45883.
731 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45932.
732 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45933.
733 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45934.
734 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45985.
735 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46009.
736 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46161.
737 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45855.
738 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45865.
739 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45898.
740 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45910.
741 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45919.
742 Kao gore. Okrhan. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45960.
743 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45978.
744 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45989.
745 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45995.
746 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45999.
747 Kao gore. Okrhan. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46031.
748 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46053.
749 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46058.
750 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46079.
751 Av.: +LODOVICVSODVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke?. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore.
Okrhan. T.: 0.53g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46181.
752 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45837.
753 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45841.
754 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45856.
755 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45859.
756 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45885.
757 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45894.
758 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45921.
759 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45929.
760 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45950.
761 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45955.
762 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45963.
763 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46003.
764 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46010.
765 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46015.
766 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E46023.
767 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46030.
768 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46075.

- 769 Kao gore. Okrhan. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46118.
770 Kao gore. Okrhan. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46127.
771 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.52g.
Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46163.
772 Kao gore. T.: 0.52g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46173.
773 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45826.
774 Kao gore. Okrhan. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45836.
775 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45858.
776 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45869.
777 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45872.
778 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45881.
779 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45902.
780 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45926.
781 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45927.
782 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45941.
783 Kao gore. Okrhan. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45984.
784 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46002.
785 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46022.
786 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46060.
787 Kao gore. Okrhan. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46068.
788 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46088.
789 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46101.
790 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46105.
791 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46153.
792 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke?. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.:
0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46165.
793 Kao gore. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46180.
794 Kao gore. Okrhan. T.: 0.51g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46184.
795 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45831.
796 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45879.
797 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45935.
798 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45943.
799 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45948.
800 Kao gore. Okrhan. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45961.
801 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45975.
802 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45980.
803 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45997.
804 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46014.
805 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E46026.
806 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46034.
807 Kao gore. Okrhan. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46037.
808 Kao gore. Oštećen. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E46039.
809 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.60cm. 538:ZAG E46047.
810 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46097.
811 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46102.
812 Kao gore. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46104.

- 813 Kao gore. Okrhan. T.: 0.50g. Dim.: 4> 1.80cm. 538:ZAG E46122.
814 Kao gore. T.: OSOg. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E46156.
815 Kao gore. Okrhan. T.: 0.50g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46158.
816 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke?. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore.
Okrhan. T.: 0.50g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E46175.
817 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.70cm. 538:ZAG E45862.
818 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E45867.
819 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.70cm. 538:ZAG E45899.
820 Kao gore. Okrhan. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E45901.
821 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45906.
822 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45918.
823 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45922.
824 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45938.
825 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.65cm. 538:ZAG E45964.
826 Kao gore. Okrhan. T.: 0.49g. Dim.: 4>1.80cm. 538:ZAG E45966.
827 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.70an. 538:ZAG E45970.
828 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E46035.
829 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46044.
830 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46057.
831 Kao gore. Okrhan. T.: 0.49g. Dim.: 4>1.70cm. 538:ZAG E46064.
832 Kao gore. Probušen. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E46070.
833 Kao gore. Okrhan. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E46076.
834 Kao gore. Okrhan. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E46077.
835 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.70cm. 538:ZAG E46081.
836 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46093.
837 Kao gore. Okrhan. T.: 0.49g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46094.
838 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.75on. 538:ZAG E46107.
839 Kao gore. Okrhan. T.: 0.49g. Dim.: 4> 1.80cm. 538:ZAG E46176.
840 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 4> 1.70cm. 538:ZAG E45842.
841 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: f 1.65cm. 538:ZAG E45861.
842 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 411.75cm. 538:ZAG E45880.
843 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45907.
844 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 411.70cm. 538:ZAG E45912.
845 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 411.70cm. 538:ZAG E45915.
846 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 411.85on. 538:ZAG E45916.
847 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 4) 1.75cm. 538:ZAG E45946.
848 Kao gore. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E45959Ž
849 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 4> 1.70cm. 538:ZAG E45976.
850 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 411.80cm. 538:ZAG E45979.
851 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 4> 1.70cm. 538:ZAG E45994.
852 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E45996.
853 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 411.75cm. 538:ZAG E45998.
854 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 4> 1.75cm. 538:ZAG E46012.
855 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 411.75cm. 538:ZAG E46025.
856 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 4> 1.65cm. 538:ZAG E46043.

- 857 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46084.
858 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:-ZAG E46089.
859 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: $\$$ 1.75cm. 538:ZAG E46091.
860 Kao gore. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46146.
861 Kao gore. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46159.
862 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kaogore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kaogore. T.: 0.48g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E46162.
863 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke?. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.48g. Dim.: f 1.70cm. 538:ZAG E46164.
864 Kaogore. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46168.
865 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kaogore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kaogore. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46169.
866 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke?. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46172.
867 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: \langle 1.75cm. 538:ZAG E45840.
868 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45893.
869 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: 0 1.70cm. 538:ZAG E45923.
870 Kao gore. Okrhan. T.: 0.47g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E45930.
871 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45931.
872 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45942.
873 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:-ZAG E45969.
874 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45972.
875 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.55cm. 538:ZAG E46042.
876 Kao gore. T.: 0.47g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E46085.
877 Kao gore. Okrhan. T.: 0.47g. Dim.: f 1.70cm. 538:ZAG E46108.
878 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kaogore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. Izlizan. T.: 0.47g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46170.
879 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45873.
880 Kao gore. Okrhan. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45887.
881 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E45897.
882 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: \triangleright 1.70cm. 538:ZAG E45903.
883 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E45928.
884 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45971.
885 Kao gore. Okrhan. T.: 0.46g. Dim.: i 1.75cm. 538:ZAG E46036.
886 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46055.
887 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: i 1.70cm. 538:ZAG E46056.
888 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: $\$$ 1.65cm. 538:ZAG E46069.
889 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46099.
890 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46103.
891 Kao gore. Okrhan. T.: 0.46g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46110.
892 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: t 1.75cm. 538:ZAG E46183.
893 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45827.
894 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45908.
895 Kaogore. Okrhan. T.: 0.45g. Dim.: \langle 1.70cm. 538:ZAG E45952.
896 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45954.
897 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46000.

- 898 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46019.
899 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46038.
900 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46051.
901 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46073.
902 Kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46083.
903 Kao gore. Okrhan. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46124.
904 Av.: +LODOVICVSo(DVX)oDoTECH; kao gore. Rv.: PATHA=(AQU)ILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46126.
905 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.45g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46160.
906 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45874.
907 Kao gore. Okrhan. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45877.
908 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E45982.
909 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45987.
910 Kao gore. Okrhan. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46032.
911 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46072.
912 Kao gore. Okrhan. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46121.
913 Kao gore. Okrhan. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46134.
914 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AO.UILE; kao gore. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46154.
915 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46167.
916 Kao gore. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45839.
917 Kao gore. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45868.
918 Kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45886.
919 Kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45983.
920 Kao gore. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E45990.
921 Kao gore. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46005.
922 Kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46082.
923 Kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46100.
924 Kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46133.
925 Av.: +LODOVIC(VSo)DVXoDoTECH; kao gore. Rv.: PATHA=(AQU)ILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.43g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46136.
926 Kao gore. T.: 0.42g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45914.
927 Kao gore. T.: 0.42g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45937.
928 Kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46128.
929 Av.: +L(ODOVIC)VSoDVXoDoTECH; kao gore. Rv.: PATHA=(AQUIL)E; kao gore. Okrhan. T.: 0.42g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46150.
930 Kao gore. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45896.
931 Kao gore. Okrhan. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E45993.
932 Kao gore. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46087.
933 Kao gore. Okrhan. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46106.
934 Kao gore. Okrhan. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46113.
935 Kao gore. Okrhan. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46123.
936 Kao gore. Okrhan. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46143.
937 Kao gore. T.: 0.41g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46166.
938 Kao gore. T.: 0.40g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E45917.

- 939 Kao gore. T.: 0.40g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E46090.
- 940 Av.: (+)LODOV(ICV)SoDVXoDoTEC(H); kao gore. Rv.: PA(THA)=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.40g. Dim.: ϕ 1.80cm. 538:ZAG E46117.
- 941 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoT(ECH); kao gore. Rv.: PAT(HA)=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.40g. Dim.: \wedge 1.80cm. 538:ZAG E46148.
- 942 Kao gore. T.: 0.39g. Dim.: $\$$ 1.60cm. 538:ZAG E45870.
- 943 Kao gore. Okrhan. T.: 0.39g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E45882.
- 944 Kao gore. T.: 0.39g. Dim.: $\$$ 1.65cm. 538:ZAG E46049.
- 945 Kao gore. Okrhan. T.: 0.39g. Dim.: δ 1.70cm. 538:ZAG E46112.
- 946 Av.: +LODOVICVSoDVXoDoT(ECH); kao gore. Var. bez točke. Rv.: PA(THA)=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.39g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46131.
- 947 Kao gore. Okrhan. T.: 0.39g. Dim.: $\#$ 1.80cm. 538:ZAG E46138.
- 948 Av.: +LODOVICVSoDVXoD(oTECH); kao gore. Rv.: PATHA=(AQUIL)E; kao gore. Okrhan. T.: 0.39g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E46145.
- 949 Kao gore. T.: 0.38g. Dim.: *tif* 1.70cm. 538:ZAG E45895.
- 950 Kao gore. T.: 0.38g. Dim.: *i* > 1.70on. 538:ZAG E46040.
- 951 Kao gore. T.: 0.38g. Dim.: 0 1.65cm. 538:ZAG E46066.
- 952 Kao gore. Okrhan. T.: 0.38g. Dim.: \sphericalangle 1.75cm. 538:ZAG E46132.
- 953 Av.: +LODOV(ICVSoD)VXoDoTECH; kao gore. Rv.: PAT(HA)=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.38g. Dim.: 0 1.70cm. 538:ZAG E46142.
- 954 Av.: +LODOVICVSoDVXoD(oTECH); kao gore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.38g. Dim.: *ts* > 1.70cm. 538:ZAG E46155.
- 955 Kao gore. Okrhan. T.: 0.38g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46157.
- 956 Kao gore. Okrhan. T.: 0.37g. Dim.: \sphericalangle 1.85cm. 538:ZAG E45958.
- 957 Av.: +LODO(VI)CVSoDVXoDoTECH; kao gore. Rv.: PATHA=AQ(U)ILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.37g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E46149.
- 958 Av.: +LODOVIC(VSoDVXoD)oTECH; kao gore. Rv.: (PATHA)=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.37g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46151.
- 959 Kao gore. Okrhan. T.: 0.37g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E46179.
- 960 Kao gore. Okrhan. T.: 0.36g. Dim.: $\$$ 1.65cm. 538:ZAG E45900.
- 961 Av.: +LODOVICVSoDVX(oDoTEC)H; kao gore. Rv.: PATHA=(AQUILE); kao gore. Okrhan. T.: 0.36g. Dim.: ϕ 1.65cm. 538:ZAG E46137.
- 962 Kao gore. Okrhan. T.: 0.36g. Dim.: ϕ 1.85cm. 538:ZAG E46139.
- 963 Kao gore. Okrhan. T.: 0.35g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46050.
- 964 Av.: +L(OD)OVICV(SoDVXoD)oTECH; kao gore. Rv.: (PA)TH(A)=AQU(ILE); kao gore. Okrhan. T.: 0.35g. Dim.: 4 1.70cm. 538:ZAG E46115.
- 965 Kao gore. Okrhan. T.: 0.35g. Dim.: 0 1.65cm. 538:ZAG E46125.
- 966 Av.: (+LODOVI)CVSoDVXoDoTEC(H); kao gore. Rv.: (PATHA=AQUIL(E)); kao gore. Okrhan. T.: 0.35g. Dim.: *iff* 1.50cm. 538:ZAG E46129.
- 967 Av.: +LODO(VICVSo)DVXoDoTECH; kao gore. Rv.: PAT(HA)=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.35g. Dim.: ϕ 1.75cm. 538:ZAG E46130.
- 968 Av.: +LODOVICVSoDVXoD(oTECH); kao gore. Rv.: PATHA=(AQUILE); kao gore. Okrhan. T.: 0.35g. Dim.: ϕ 1.60cm. 538:ZAG E46135.
- 969 Av.: +LODOVICVSoDVXoDo(TeCH); kao gore. Rv.: (PAT)HA=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.35g. Dim.: ϕ 1.70cm. 538:ZAG E46140.
- 970 Kao gore. Okrhan. T.: 0.34g. Dim.: $\$$ 1.70cm. 538:ZAG E46111.
- 971 Av.: +LODOVICVSoDVX(oDoTE)CH; kao gore. Rv.: (PATH)A=AQUILE; kao gore. Okrhan. T.: 0.34g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E46114.

- 972 Av.: (+LODOVI)CVSoDVXoDoTE(CH); kaogore. Rv.: PATHA=A(QUILE); kaogore. Okrhan. T.: 0.34g. Dim.: \$ 1.70cm. 538:ZAG E46120.
- 973 Av.: +LODOVICVSoDVX(oDoTE)CH; kaogore. Rv.: PA(THA)=AQUILE; kaogore. Okrhan. T.: 0.33g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E46116.
- 974 Av.: +LO(DOVICV)SoDVXoDoTECH; kaogore. Rv.: PAT(HA)=AQUILE; kaogore. Okrhan. T.: 0.32g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E46147.
- 975 Kao gore. T.: 0.31g. Dim.: ⚡ 1.65cm. 538:ZAG E46004.
- 976 Av.: +LODOV(ICVSoDVX)oDoTECH. Rv.: P(ATHA)=AQUILE. Okrhan. T.: 0.29g. Dim.: 0 1.65cm. 538:ZAG E46144.
- 977 Av.: (+)LODOVICVSoDV(XoDoTECH); kaogore. Rv.: (PATHA)=AQUILE; kaogore. Okrhan. T.: 0.28g. Dim.: \$ 1.55cm. 538:ZAG E46119.
- 978 Av.: (+LOD)OVICVSoDVXoD(oTECH); kaogore. Rv.: PATHA=A(QUILE); kaogore. Okrhan. T.: 0.28g. Dim.: ⚡ 1.70cm. 538:ZAG E46141.
- *979 Av.: +LODOVICVZoDVXoDoTECH; si. kaogore. Rv.: PATHA=AQUILE; si. kaogore. Izlizan. T.: 0.66g. Dim.: 01.85cm. 538:ZAG E46200.
- 980 Kao gore. T.: 0.63g. Dim.: \$ 1.75cm. 538:ZAG E46187.
- 981 Kao gore. T.: 0.60g. Dim.: ⚡ 1.70cm. 538:ZAG E46197.
- *982 Kao gore. T.: 0.54g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E46188.
- 983 Kao gore. T.: 0.53g. Dim.: 0 1.70cm. 538:ZAG E46189.
- 984 Av.: +LODOVICVZoDVXoDoTECH; kaogore. Var. Beztočke?. Rv.: PATHA=AQUILE; kaogore. Izlizan. T.: 0.53g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E46191.
- 985 Kao gore. Oštećen. T.: 0.51g. Dim.: 0 1.75cm. 538:ZAG E46192.
- *986 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E46190.
- 987 Kao gore. T.: 0.49g. Dim.: ⚡ 1.85cm. 538:ZAG E46194.
- 988 Kao gore. Napuknut. T.: 0.49g. Dim.: «> 1.75cm. 538:ZAG E46196.
- 989 Av.: +LODOVICVZoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.48g. Dim.: 0 1.80cm. 538:ZAG E46193.
- 990 Kao gore. Okrhan. T.: 0.48g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E46195.
- 991 Kao gore. T.: 0.48g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E46202.
- 992 Kao gore. T.: 0.46g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E46186.
- 993 Av.: +LODOVICVZoDVXoDoTECH; kaogore. Var. Beztočke?. Rv.: PATHA=AOUILE; kaogore. Izlizan. T.: 0.46g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E46198.
- 994 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: ⚡ 1.75cm. 538:ZAG E46199.
- 995 Kao gore. T.: 0.44g. Dim.: 0 1.70cm. 538:ZAG E46223.
- 996 Kao gore. T.: 0.42g. Dim.: ⚡ 1.80cm. 538:ZAG E46201.
- 997 Av.: +LODOVICVZoDVXoDoTECH; kao gore. Var. Bez točke?. Rv.: PATHA=AQUILE; kao gore. T.: 0.41g. Dim.: ⚡ 1.70an. 538:ZAG E46203.
- 998 Av.: (+LODO)VICVZoDVXoDoTEC(H); kaogore. Rv.: PA(THA)=AQUILE; kaogore. Okrhan. T.: 0.34g. Dim.: ⚡ 1.50cm. 538:ZAG E46204.

OPIS TABLI
DESCRIPTION OF PLATES

Asteriksom u katalogu označeni redni brojevi odgovaraju brojevima slika na tablama.

Current numbers in the catalogue marked with an asterix indicate coins illustrated on plates.

Br. kataloga	Inventarski br.
Catalogue No.	Inventory No.
3	E46243

4	E46239
6	E46241
12	E46250
13	E46238
14	E46236
17	E46226
18	E46227
20	E46228
21	E46229
26	E46232
27	E46234
28	E45255
29	E45256
31	E45157
32	E45261
33	E45259
34	E45260
35	E45262
36	E45264
38	E45265
39	E45266
51	E45270
79	E45493
336	E45390
339	E45725
378	E45708
416	E45711
418	E45752
534	E45645
575	E45724
586	E45815
587	E45816
588	E45814
593	E45852
687	E46182
979	E46200
982	E46188
986	E46190

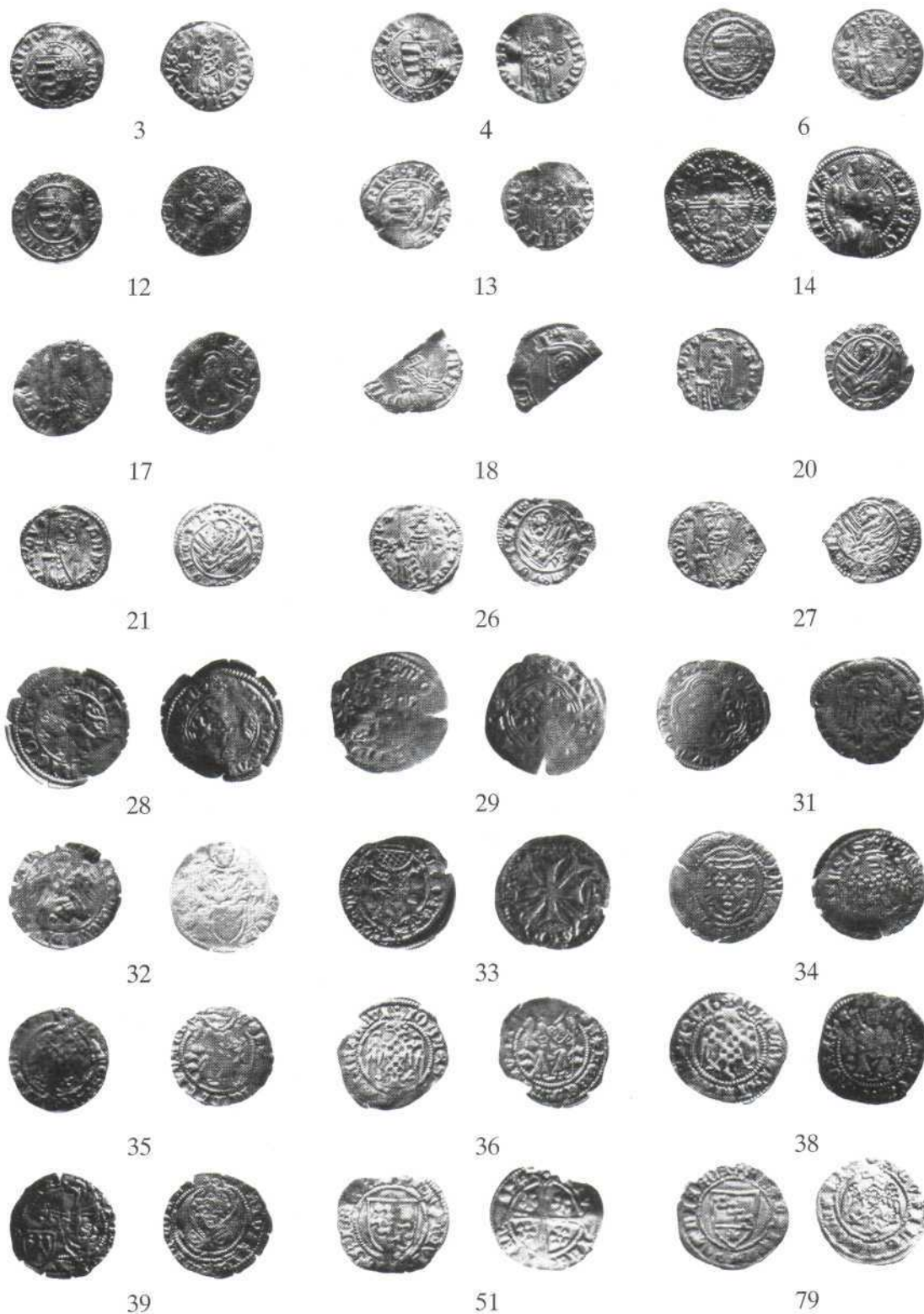

Tabla 1

Tabla 2

586

587

588

Tabla 3

HANS NEUMANN

*Freie Universität Berlin
Altorientalisches Seminar
Bitterstrasse 8-12
D-14195 Berlin*

DIE KEILSCHRIFTTEXTE IN DER SAMMLUNG DES ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUMS ZAGREB

Original scholarly paper

UDC 003.323 (35)

Im Bestand des Archäologischen Museums in Zagreb, im Rahmen der Altägyptischen Sammlung, befindet sich auch eine Reihe von mesopotamischen Keilschrifttexten, die im folgenden veröffentlicht werden sollen. Es handelt sich um sieben Urkunden aus der Zeit der III. Dynastie von Ur (2111-2003 v. Chr.) sowie um zwei Fragmente von beschrifteten Ziegeln des Königs Salmanassar III. von Assyrien (858-824 v. Chr.) und einen Ziegel des Chaldäerkönigs Nebukadnezar II. von Babylon (604-562 v. Chr.).

Das Archäologische Museum Zagreb besitzt neben seinen ur- und frühgeschichtlichen sowie den antiken griechisch-römischen Beständen auch eine Kollektion orientalischer Altertümer. Bekannt sind hier vor allem die Aegyptiaca, die auf die sog. Kollersche Sammlung zurückgehen.¹ Darüber hinaus befindet sich im Museumsbestand auch eine Reihe von mesopotamischen Keilschrifttexten, die im folgenden veröffentlicht werden sollen.² Bei den Texten handelt es sich um sieben Urkunden aus der Zeit der III. Dynastie von Ur (2111-2003

1. Briefliche Mitteilung von Dr. I. Mirnik (11.6.1994); vgl. in diesem Zusammenhang auch G. Heres, Die Erwerbung der Sammlung Koller durch das Berliner

v. Chr.) sowie um zwei Fragmente von beschrifteten Ziegeln des Königs Salmanassar III. von Assyrien (858-824 v. Chr.) und einen Ziegel des Chaldäerkönigs Nebukadnezar II. von Babylon (604-562 v. Chr.). Nach einer sich im Archiv des Museums befindenden Protokollnotiz (Nr. 50) vom 14.8.1922 gelangten die Tontafeln als Geschenk von Frau Minja Banks, geb. von Mikšić, aus Santa Monica (USA) in die Sammlung.³ Die Ziegel scheinen 1940/41 von Frau Dr. Ivy Lentić-Kugli aus Zagreb dem Archäologischen Museum geschenkt worden zu sein.⁴

Antikenskabine, *Listy Filologické* 100(1977) 104-109; E. Blumenthal, *Altes Ägypten in Leipzig. Zur Geschichte des Ägyptischen Museums und des Ägyptologischen Instituts an der Universität Leipzig*, Leipzig 1981, 6 mit Anm. 42. - Im folgenden verwendete Abkürzungen sind: AAS = J.-P. Grégoire, *Archives administratives sumériennes*, Paris 1970; AfO = Archiv für Orientforschung, (Berlin - Graz -)Horn; AHw = W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1959-1981; ASJ = *Acta Sumerologica*, Hiroshima; AUCT = Andrews University Cuneiform Texts, Berrien Springs; BBVO = Berliner Beiträge zum Vorderen Orient, Berlin; BCT = *Catalogue of Cuneiform Tablets in Birmingham City Museum*, Warminster; BIN = *Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies*, New Haven - London; BiOr. = *Bibliotheca Orientalis*, Leiden; BSA = *Bulletin on Sumerian Agriculture*, Cambridge; CAD = *The Assyrian Dictionary of the University of Chicago*, Chicago - Glückstadt 1956ff.; CBI = C.B.F. Walker, *Cuneiform Brick Inscriptions in the British Museum, the Ashmolean Museum, Oxford, the City of Birmingham Museums and Art Gallery, the City of Bristol Museum and Art Gallery*, London 1981; CST = T. Fish, *Catalogue of Sumerian Tablets in the John Rylands Library*, Manchester 1932; CT = *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum*, London; JAOS = *Journal of the American Oriental Society*, New Haven; JCS = *Journal of Cuneiform Studies*, (New Haven -)Atlanta; MVN = *Materiali per il Vocabolario Neosumerico*, Rom; N.A.B.U. = *Nouvelles assyriologiques breves et utilitaires*, Paris; OLZ = *Orientalistische Literaturzeitung*, (Leipzig -)Berlin; RA = *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*, Paris; RGTC = *Repertoire géographique des textes cuneiformes*, Wiesbaden; SACT = *Sumerian and Akkadian Cuneiform Texts in the Collection of the World*

Heritage Museum of the University of Illinois, Urbana - Chicago - London; TCS = *Texts from Cuneiform Sources, Locust Valley*; UAVA = *Untersuchungen zur Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, Berlin - New York; Um. = F. Yildiz - T. Gomi, *Die Umma-Texte aus den Archäologischen Museen zu Istanbul*, Band III (Nr. 1601-2300), Bethesda 1993; YNER = *Yale Near Eastern Researches*, New Haven - London; YOS = *Yale Oriental Series. Babylonian Texts*, New Haven - London; ZA = *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, (Leipzig -)Berlin - New York; bei Datenangaben: AS = Amar-Su'ena; Š = Šulgi; ŠŠ = Šii-Sm.

2. Für die Bearbeitungs- und Publikationserlaubnis bin ich dem Direktor des Archäologischen Museums Zagreb, Herrn Prof. Dr. A. Rendić-Miočević, sowie dem Leiter der altorientalischen und numismatischen Abteilung des Museums, Herrn Dr. I. Mirnik, sehr zu Dank verpflichtet. Insbesondere der Initiative und dem Engagement von Dr. I. Mirnik ist es zu danken, daß die bereits seit längerem geplante Edition der Keilschrifttexte nun endlich zu einem Abschluß gebracht werden kann, nicht zuletzt durch die gastfreundliche Aufnahme bei meinem Besuch im Archäologischen Museum im November 1994.

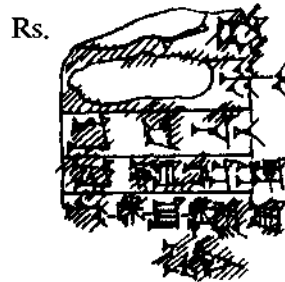
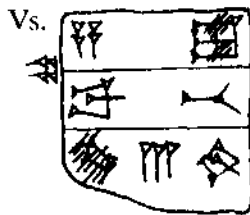
3. Briefliche Mitteilung von Dr. I. Mirnik (30.7.1990), der in seinem Schreiben zugleich auf einen Brief des damaligen Direktors Prof. J. Brunšmid (1858-1929) an M. Banks hinwies, in dem er sich für das "der Archäologisch-historischen Abteilung des Kroatischen Nationalmuseums" überreichte Geschenk bedankt hatte.

4. Briefliche Mitteilung von Dr. I. Mirnik (30.7.1990).

538:ZAG EG. 677

22x20x13 mm

Puzriš-Dagān, ŠS 1/III/3

1 4 udu	4 Schafe,
2 ba-úš	geschlachtet,
3 U4-3-kam	3. Tag,
4 [ki-Na?-l]u5?-ta	(hat) [v]on [Nal]u?
5 [x(-x)]MU	[x(-x)] MU
6 Tšu^ba^ti	in Empfang genommen.
7 iti-u5-bi-kú	Monat: 'Essen des Ubi(-Vogels)'. 'JahrVŠ-u-Sin (wurde) König'.
8 ^{mu} Šu- ^d Sin lugal	
IRd.4	4.

Z. 2: Zu ba-úš vgl. zuletzt W. Sallaberger, AfO 40/41 (1993-1994) 53 (mit Literatur).

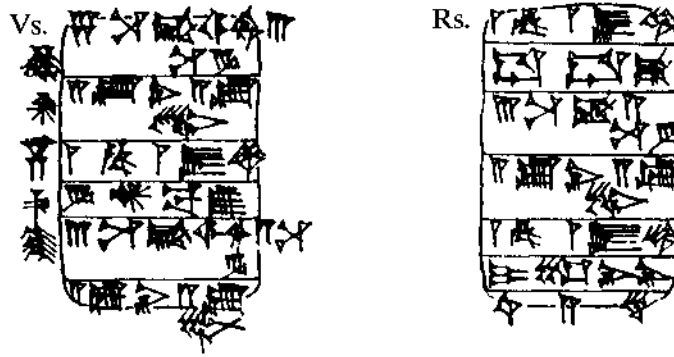
Z. 4: Die Ergänzung des PN ist nach den Zeichenspuren sowie auf Grund des sachlichen Zusammenhangs recht wahrscheinlich. Zu Rolle und Funktion des Nalu im Rahmen der staatlichen Viehverwaltung von Puzriš-Dagān vgl. T. Maeda, ASJ11 (1989) 87-89; M. Sigrist, Dohem, Bethesda 1992, 257f., 305f.

Z. 5: MU kann sowohl Bestandteil eines PN sein als auch für die Berufsbezeichnung muḫaldim "Koch" stehen.

538:ZAG EG. 678

25x21x11 mm

Umma, -/XII/2

1 5 sila kaš-SIGs 3 sila ninda	5 Sila normales Bier, 3 Sila Brot,
2 2 gin i 2 gin naga	2 Sekel Fett, 2 Sekel 'Alkali'.
3 1 ku6 1 sa-sum	1 Fisch, 1 Zwiebelbiindel
4 Ni- ^d Ba-ba ₆	(fiir) Ni-Baba;
5 3 sila kaš-SIGs 2 sila ninda	3 Sila normales Bier, 2 Sila Brot,
6 2 gín i 2 gín naga	2 Sekel Fett, 2 Sekel 'Alkali',
7 1 ku6 1 sa-sum	1 Fisch, 1 Zwiebelbiindel
8 Du-du-ga	(fiir) Duduga;
9 3 sila kaš 2 sila ninda	3 Sila Bier, 2 Sila Brot,
10 2 gin i 2 gin naga	2 Sekel Fett, 2 Sekel 'Alkali',
11 1 ku6 1 sa-sum	1 Fisch, 1 Zwiebelbiindel
12 I-šar-i-lí	(fiir) Išar-ili.
13 U4-2-kam	2. Tag,
IRd. iti- ^d Dumu-zi	Monat: 'Dumuzi'.

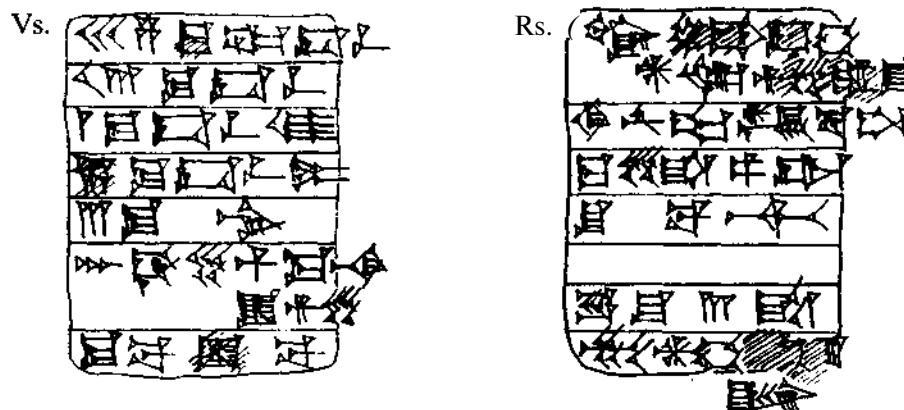
Der Text gehört zur Gruppe G der sog. Botenlohntexte aus Umma; vgl. R.C. McNeil, The "Messenger Texts" of the Third Ur Dynasty, PhD University of Pennsylvania 1970, 54f. Anm. 98; 137-144. Zu Ni-Baba (Z. 4) und Išar-ili (Z. 12) vgl. ebd. 236 und 221.

Z. 2, 6, 10: Zu naga = *uh'ulu* vgl. AHW 1404b ("Bez. v Salzkräutern u deren alkali[Natriumkarbonat]-haltigerAsche"); D.C. Snell, Ledgers and Prices. Early Mesopotamian Merchant Accounts, New Haven - London 1982 (YNER 8), 228.

538:ZAG EG. 679

37x30x15 mm

Puzriš-Dagān, AS 1/VIII

1 34 túg-sag-uš-bar

2 13 túg-uš-bar

3 1 túg-uš-bar-gi6

4 6 túg-uš-bar-tur

5 3 túg-mug

6 3 gú 50 1/2 ma-na sig-gi

7 túg-ba sig-ba

8 gir-še-ga-e-amar-Šul-gi-ra-še

9 M-Nu-úr-Šin-ta

10 Ku-li sabra

11 šuba-ti

12 iti-šu-eŠ5-ša

13 mu^dAmar-[^dE]N. [ZU]lugal

34 sag-uš-bar-Stoffe,

13 uš-bar-Stoffe,

1 schwarzer uš-bar-Stoff,

6 kleine uš-bar-Stoffe,

3 mug-Stoffe,

3 Talente, 50 1/2 Minen gi-Wolle,

Stoffrationen, Wollrationen,

für das Personal des 'Kälberhauses' des Šulgi,

(hat) von Nūr-Sin

Kuli, der 'Präfekt',

in Empfang genommen.

Monat: 'Šu'ešša'.

Jahr: 'Amar-TSu'enal (wurde) König'.

Z. 3: Zu gi6 "schwarz" als Farbbezeichnung von Stoffen vgl. H. Waetzoldt, Untersuchungen zur neusumerischen Textilindustrie, Rom 1972, 51 mit Anm. 100.

Z. 5: Zu den aus Kämmlingen (šig-mug) hergestellten mug-Stoffen vgl. ebd. 57.

Z. 6: Zu šig-gi als Bezeichnung für die Wolle der udu-eme-gi, der "sumerischen Schafe", vgl. ebd. 6 (zur vorgeschlagenen Lesung udu-uli-gi vgl. M.A. Powell, OLZ 71 [1976] 462) sowie C. Wilcke, in: A. Finet (Hrsg.), La voix de l'opposition en Mésopotamie. Colloque organisé par l'Institut des Hautes Études de Belgique, 19 et 20 mars 1973, Brüssel 1973, 42f. mit Anm. 20; W. Heimpel, BSA 7 (1993) 138.

Z. 7: Zur Problematik der Woll- und Stoffrationen (sig-ba und túg-ba) vgl. H. Waetzoldt, Textilindustrie, 77-88.

Z. 8: Zu é-amar-^dŠul-gi(-ra) "Haus der Kälber / Kälberstall des Šulgi" vgl. etwa noch BCT I 127, 4; CT XXXII 34-35 (BM 103404) IV 1 bietet tūg-ba sig-ba gir-sè-ga-é-amar-é-^dŠára^{ki} "Stoffrationen, Wollrationen, für das Personal des 'Kälberhauses' von Umma;" é-amar-é-^dŠára^{ki} auch in AUCTII307,4; zu é-^dŠára^{ki} als Bezeichnung für Umma vgl. D.O. Edzard - G. Farber, RGTC 2,48; anders H. Waetzoldt, ZA 65 [1975] 273). Vgl. in vorliegendem Zusammenhang auch W. Sallaberger, Der kultische Kalender der Ur III-Zeit, Teil 1, Berlin - New York 1993 (UAVA 7/1), 271 mit Anm. 1262f. zu bestimmten Riten in Hiirden, Pferchen und Ställen.

Z. 10: Zum šabra Kuli vgl. A. Archi - F. Pomponio, Testi cuneiformi neo-sumerici da Drehem. N. 0001-0412, Mailand 1990, 192 zu Nr. 396 Vs. 5. Die Übersetzung von sabra = šabrû mit "Präfekt" entspricht der Konvention; zu den Aufgabenbereichen dieses Funktionärs vgl. etwa (mitweiterer Literatur) A. Falkenstein, Die neusumerischen Gerichtsurkunden, III, München 1957,159; H. Neumann, Handwerk in Mesopotamien. Untersuchungen zu seiner Organisation in der Zeit der III. Dynastie von Ur, Berlin² 1993, 37f.; R.K. Englund, Organisation und Verwaltung der Ur III-Fischerei, Berlin 1990 (BBVO 10), 59f. mit Anm. 197 ("Generalvenvalter"); CAD Ši 11-14 ("high-ranking administrative official, chief administrator [of temple and palace households]").

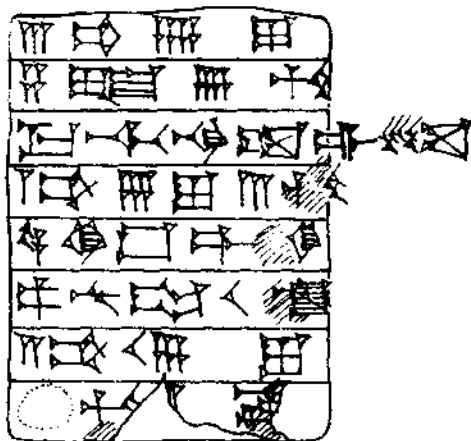
Z. 12: Zum Šu'ešša-Fest vgl. W. Sallaberger, UAVA 7/1, 197; vgl. auch M.E. Cohen, The Cultic Calendars of the Ancient Near East, Bethesda 1993,154-156.

538:ZAG EG. 680

45x35x18 mm

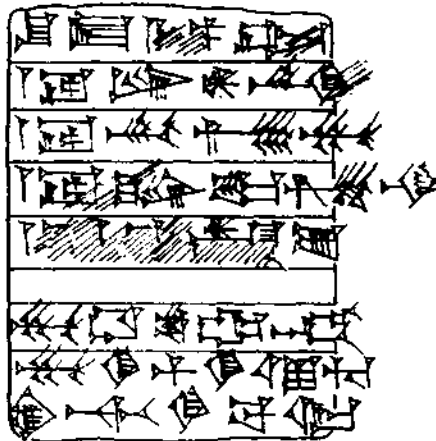
Puzriš-Dagān, Š46/K

Vs.

1 3 gU4 8 udu
2 4 gukkal 8 maš[^]
3 Ma-ti-na-AD mar-tu
4 1 gU4 7 udu 3 Tnāsⁱⁱ
5 éren-Ki-is-marⁱⁱ

Rs.

3 Rinder, 8 Schafe,
4 Fettschwanzschafe, 8 Ziegen,
(von) Matina-AD, dem Amurriter;
1 Rind, 7 Schafe, 3 Ziegen^l,
(von der) Truppe aus Kismar,

6 ugula Nu-úr-eh-tdr	Aufseher: Nür-Eštar;
7 2 gU4 16 udu	2 Rinder, 16 Schafe,
8 (Rasur) má[š] ^r x+2 ¹ sila4	(-) Zieg[e(n)], ^r x+2 ¹ Lämmer,
9 Šu-e'-a šabra	(von) Šii-Ea, dem 'Präfekten';
10 1 sila4 Lú- ^d Nanna	1 Lamm (von) Lu-Nanna;
11 1 sila4 Šeš-zi-mu	1 Lamm (von) Šeš-zimu;
12 1 sila4 Lugal-inim-gi-na	1 Lamm (von) Lugal-inimgina;
13 lišila* ¹ rUr [^] EN ¹ ZU	1 ¹ Lamm ¹ (von) 1 ¹ Ur ¹ ?-1 ¹ EN ¹ ZU;
14 mu-DU iti-ezem-maḥ	Eingang, Monat: 'Erhabenes Fest'.
15 mu Ki-maš [^] ù! Hu-urs-ti ^{ki} ba-ḥul!	Jahr: 'Kimaš und! Hurti wurden zerstört!'.

Z. 3: Dieselbe Person in CST 117, 4 (Š 46/VI/10) (vgl. zur Zeilenzählung die Kollationsbemerkungen von T. Gomi, MVN XII, 99); vgl. G. Buccellati, The Amorites of the Ur III Period, Neapel 1966,43,112.

Z. 5: Zu Kismar vgl. D.O. Edzard - G. Farber, RGTC 2,104 ("wohl im Osttigrisland"); D.I. Owen, JCS 33 (1981) 254.

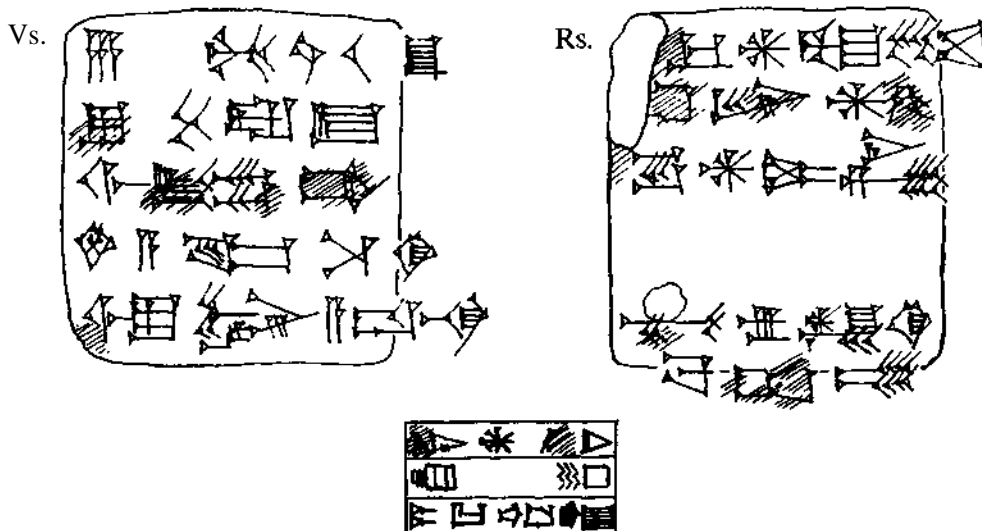
Z. 8: Offensichtlich wurde die ursprüngliche Zahlenangabe vor máš durch eine Rasur getilgt, ohne daß sie durch eine neue ersetzt worden ist.

Z. 14: Die Einlieferung (mu-DU) von Vieh steht vielleicht im Zusammenhang mit dem ezem-maḥ, dem "erhabenen Fest", das in Ur im X. Monat gefeiert wurde; vgl. dazu W. Sallaberger, UAVA7/1,191-194. Zu mu-DU als Terminus für "Einlieferung" vgl. ebd. 23 Anm. 86, sowie R.K. Englund, BBVO 10,32 Anm. 108 (jeweils mit Literatur).

538:ZAG EG. 681

41x38x14 mm

Umma, ŠS 2/XII

1 6 géme U4-10-šè		6 weibliche Arbeitskräfte für 10 Tage
2 síg-kur-ra-ke4		Wolle der Land(schafe)
3 igi-sa6-ga ¹		sortiert,
4 ša-A-pi4-saU ^{ld}		in Apisal
5 ù giri-a gin-na		und 'auf Reisen gegangen'.
6 [ugula] rUr1- ^d Nin-tu		[Aufseher]: 'Ur'1-Nintu.
7 rkišib [^] -Lú- ^d Ha-ià	toegell:	Lu-Haja.
8 iti- ^d Dumu-zi		Monat: 'Dumuzi'.
9 Trnu ¹ má- ^d En-ki ba-ab-dus		Jahr: 'Das Schiff des Enki wurde kalfatert'.
Siegel: [L]ú- ^d H[a]-ià		[L]u-H[a]ja,
dub-sar	[^]	Schreiber,
dumu-Ur-en-e-KUŠ7		Sohn des Ure'e, des 'Knappen'.

Zur vorliegenden Urkunde ist der Paralleltext Um. 2293 (ŠS 3/XII) zu vergleichen.

Z. 2: Zu udu-kur-ra "Landschaft" und seiner Wolle (sig-kur-ra) in Umma vgl. W. Heimpel, BSA 7 (1993) 137f.

Z. 3: igi-sa6-ga ist gewiB zu igi-sag-gá "ausgewählt, sortiert" zu stellen; zu letzterem vgl. H. Waetzoldt, Textilindustrie, 41 mit Anm. 22, der ebd. 43 mit Anm. 30 auf Grund des parallelen Gebrauchs bereits mit igi-SIGs "eine lautliche Variante für igi-sag-(gá)" ausgemacht hatte (vgl. auch ders., BSA 3[1987] 48 Anm. 56; dazu R.K. Englund, ASJ 14 [1992] 94f. Anm. 11), wozu die hier vorgeschlagene Deutung von igi-sa6-ga (zum Verhältnis von SIG5 und sa6 [=saga_x] vgl. J. Krecher, MARI 5 [1987] 624) sehr gut paßt (zu beachten ist allerdings, daß hier /sa6-g/ neben /sa6-g/ steht; zu sag-gá als "a lexical [thus rather than graphical because of the different g-sounds!] variant of zag-ga" s. T. Jacobsen, in: *Studia Orientalia Ioanni Pedersen dicata*, Hauniae 1953, 175 Anm. 15); zu síg igi-sa6-ga vgl. noch Um. 2293, 3 (und Um. 2343). Wie Z. 2 des vorliegenden Textes zeigt, erfordert igi-sa6-ga den Lokativ-Terminativ (im Paralleltext Um. 2293,4 nicht geschrieben), wohl in Abhängigkeit des ursprünglich anzunehmenden igi-sag/SIGs/sa6 bar (?; vgl. J.J.A. van Dijk, *Sumerische Götterlieder*, II. Teil, Heidelberg 1960, 79f.; zu igi - bar vgl. jetzt J. Krecher, in: *kinatfutu ša d'ardti*. Raphael Kutscher Memorial Volume, Tel Aviv 1993, 108-111["die Augen (auf jemanden/etwas)hinlenken"]). Vgl. aber auch E. SoUberger, *The Business and Administrative Correspondence under the Kings of Ur*, Locust Valley 1966 (TCS I), 134 Nr. 336, 4B zum Verbum igi - sa6: "to grant, to favour".

Z. 5: Zur Bedeutung der Phrase giri-a gin-na (vgl. etwa noch BIN V 140,4, 8; 268,10; JCS 16, 14b, 12, 15, 17; SACT II 80, 4; Um. 1637, 4, 7f.; 1807, 4, 6; 1890, 9) "'auf dem Weg' gegangen" = "auf Reisen gegangen" vgl. A. Goetze, JCS 16 (1962) 15 ("to travel") und H. Sauren, *Topographie der Provinz Umma nach den Urkunden der Zeit der III. Dynastie von Ur*, Teil I: Kanäle und Bewässerungsanlagen, Diss. Heidelberg 1966, 92f. Anm. 6; 163f. Anm. 136 (die Übersetzung "zu Fuß gehen" gibt wahrscheinlich den hinter der Formulierung stehenden Sachverhalt richtig wieder, jedoch ist im vorliegenden Fali zunächst von der Bedeutung giri "Weg" auszugehen; vgl. E. SoUberger, TCS 1,129 Nr. 283). Zu giri-a (DU) vgl. etwa noch J. Klein, *Three Šulgi Hymns. Sumerian Royal Hymns Glorifying King Šulgi of Ur*, Ramat-Gan 1981, 112 zu Šulgi D Z. 290-294: "on the road"; dazu D.R. Frayne, BiOr. 40 (1983)

98: "the word gir could be translated as 'campaign' rather than 'road'"; vgl. auch ders., JAOS 103 (1983) 739-748. Vgl. auch die Bezeichnung gir-gin-na, was nach P. Steinkeller, RA 74 (1980) 7 mit Anm. 8 vielleicht als Bezeichnung für einen "conveyor" anzusehen ist bzw. als Kollektivum "something like 'caravan' or 'expedition'" bedeuten könnte; dazu vgl. R.K. Englund, BBVO 10,54 Anm. 187.

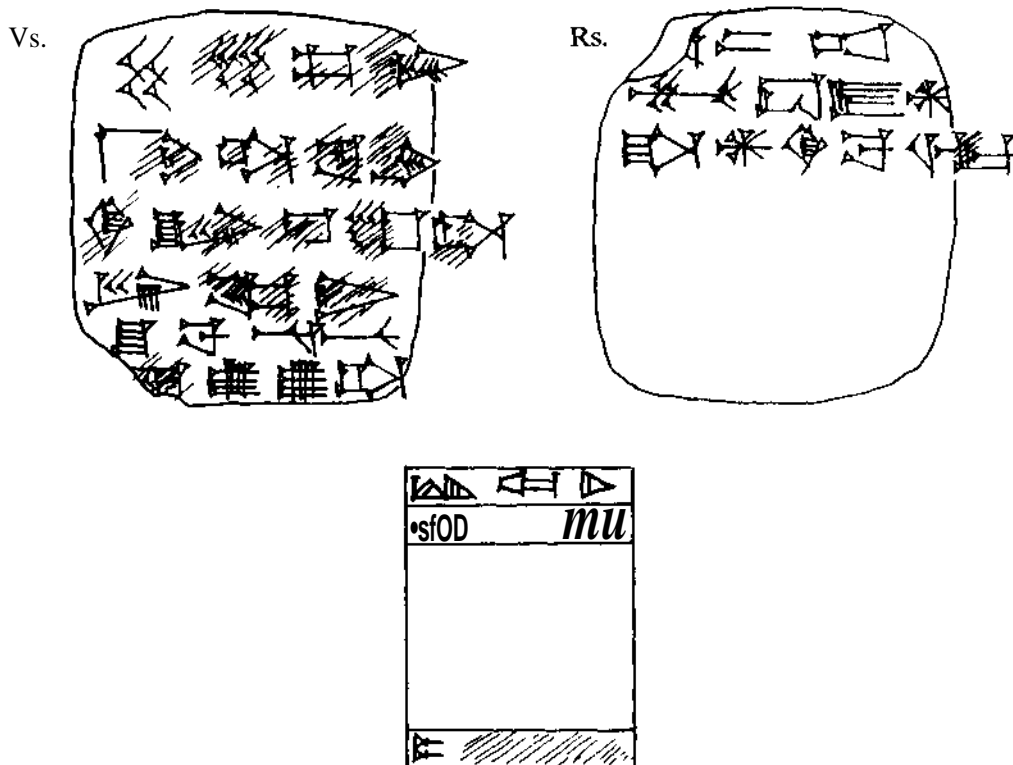
Z. 6: Ergänzung nach Um. 2293, 7; bei dem genannten Ur-Nintu handelt es sich mit Sicherheit um den gleichnamigen ugula-uš-bar "Aufseher über die Weber(innen)"; vgl. H. Waetzoldt, Textilindustrie, 101 mit Anm. 156; zur Funktionsbezeichnung vgl. ebd. 92 mit Anm. 9.

Siegel: Die (gewiß nicht glückliche) Übersetzung von KUŠ7 (zur Lesung šuš bzw. sus[a]_x vgl. jetzt auch R.H. Beal, N.A.B.U. 1992/48) = *kizû* als "Knappe" entspricht der Konvention; eine grundlegende Untersuchung zu dieser Funktionsbezeichnung steht noch aus. Vgl. bislang J.-P. Grégoire, AAS, 100 mit Anm. 64; H. Waetzoldt, Textilindustrie, 43 mit Anm. 33f.; M. Sigrist, Drehem, 187, sowie die ausführliche Diskussion bei M. Müller, in: B. Hruška - G. Komoróczy (Hrsg.), Festschrift Lubor Matouš II, Budapest 1978, 158-161.

538:ZAG EG. 682

44x42x15 mm

Umma, Š 35/VII

1 40 še gur-lugal	40 Königsgur Gerste,
2 lá-NI-ta su-ga	vom Fehlbetrag erstattet,
3 ki-Lugal- ^{gis} kiri6-ta	(hat) von Lugal-kiri
4. Lú-girii7-zal	Lu-girizal
5 šu ba-ti	in Empfang genommen.
6 [s]aḥar-Ú.Ú-ta	Vom [Sa]ḥar-Ú.Ú(-Feld).
7 [it]i-min-ēš	[Mon]at: 'Mineš'.
8 mu-ús-sa An-ša-n [^] ba-ḥul	Jahr nach dem Jahr: 'Anšan wurde zerstörf.'
Siegel: Lú-girin-zal	Lu-girizal,
dub-sar	Schreiber,
dumu-[Da-da-mu]	Sohn des [Dadamu]

Z. 2: Zu lá-NI "Fehlbetrag" vgl. ausführlich R.K. Englund, BBVO 10,33-48.

Z. 6: Zu (a-šà-)saḥar-Ú.Ú^{ki}) vgl. G. Pettinato, Untersuchungen zur neusumerischen Landwirtschaft I: Die Felder, 2. Teil, Neapel 1967,161f.; D.O. Edzard - G. Farber, RGTC 2, 163f.

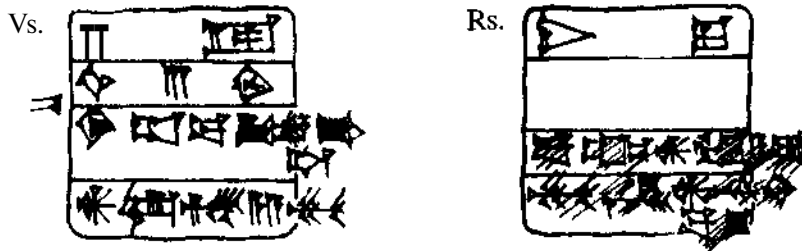
Z. 7: Zum Monatsnamen vgl. M.E. Cohen, Cultic Calendars, 175-177.

Siegel: Ergänzt nach der Siegellegende von MVN II334; so gewiß auch das Siegel Nr. 19 bei J.-M. Durand, Documents cunéiformes de la IVe Section de l'École pratique des Hautes Études, Tome I: Catalogue et copies cunéiformes, Genf - Paris 1982,46, sowie von YOS IV 259 zu lesen.

538:ZAG EG. 683

25x25x12mm

Puzriš-Dagān, AS 9/V/3

1 2 sila4	2 Lämmer,
2 u4-3-kam	3. Tag,
3 ki-Ab-ba-sač-ga-ta	(hat) von Abbasaga
4 ^d Šul-gi-a-a-mu	Šulgi-a'amu
5 i-dab ₃	übernommen.
6 iti-ezem- ^d Nin-a-zu	Monat: 'Fest des Ninazu'.
7 mu en- ^d Nanna ba-ḥun	Jahr: 'Die en-Priesterin des Nanna wurde envählt'.
IRd. 2	2

Z. 3: Zu RoUe und Funktion des Abbasaga im Rahmen der staatlichen Viehverwaltung von Puzriš-Dagān vgl. M. Sigrist, *Drehem*, 273-291; T. Maeda, *ASJ* 11 (1989) 70-76.

Z. 4: Zu Šulgi-a'amu vgl. ebd. 89f. sowie M. Sigrist, *Drehem*, 332-334.

538:ZAG EG. 684

275x170x50 mm (geschrieben)

Kalḫu, Salmanassar III. (858-824 v. Chr.)

1 [ʷŠùl-ma-nu -MAŠ MAN GAL-Í]	[Šulmānu-ašarēd, der große König],
2 [MAN dan-nu MAN ŠÚ MAN ^{KUR} AŠ]	[der starke König, der König der Gesamtheit, der König des Landes Aššur],
3 [A'AŠ-PAP-A MAN GAL-ii]	[Sohn des Aššur-nāšir-apli, des großen Königs],
4 [MAN dan-nu MA]N ŠÚ MA[N ^{KUR} AŠ]	[des starken Königs, des Königs der Gesamtheit, des Königs des Landes Aššur],
5 [A ^l TUKUL-MAŠ MA]N ŠÚ MAN K ^{UR} AŠ-ma	[des Sohnes des Tukulti-Ninurta, des Königs der Gesamtheit, des Königs des Landes Aššur,
6 [ri-šip-tú\UC-NIR	[Bau] der Zikkurrat
7 [šá ^{URU} K] al-ḫi	[von K]alḫu

Zum Text vgl. mit Literatur C.B.F. Walker, *CBI*, 113 Nr. 159 (Salmanassar III. [G]).

538:ZAGEG.685

235x160x33 mm (geschrieben)

Kalḫu, Salmanassar III. (858-824 v. Chr.)

Wie 538-.ZAG EG. 684; erhalten sind folgende Zeilenreste (Z. 3-7):

3 GA]L- ^l ú]
4 MA]N ^{KUR} AŠ
5 ^{KUR} AŠ-m«
6]ru ₆ ^l ([IG]I.E).NIR
7 ^{URU} Ka]l-ḫi

538:ZAG EG. 686

310x220x44 mm; Schriftspiegel: 115x148 mm (gestempelt)

Babylon, Nebukadnezar II. (604-562 v. Chr.)

1 ^d AG-ku-du-iir-ri -TŠEŠ ^m	Nabû-kudurri-rušurl,
2 LUGAL KÁ.DINGIR.RA ¹⁰	König von Babylon,
3 za-ni-in É-sag-il	Versorger von Esagil
4 ù É-zi-da	und Ezida,
5 DUMU.UŠa-ša-ri-du	erstgeborener Sohn
6ša ^d AG-DUMU.UŠ-ŠEŠ	des Nabû-apla-ušur,
7 LUGAL KÁ.DINGIR.RA* ¹	des Königs von Babylon.

Zum Text vgl. mit Literatur und Varianten C.B.F. Walker, CBI, 82-85 Nr. 102 (Nebukadnezar Nr. 41).

SAŽETAK

KLINASTI NATPISI U ZBIRCI ARHEOLOŠKOGA MUZEJA U ZAGREBU

U fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu, u okviru staroegipatske zbirke¹ nalazi se niz klinastih natpisa iz Mezopotamije, koje autor obrađuje na ovome mjestu². Riječ je o sedam isprava iz vremena III. dinastije Ura (2111-2003. g. pr. Kr.). dva ulomka ispisanih opeka asirskoga kralja Salmanasara III (858-824. g. pr. Kr.), kao i jedne opeke kaldejskoga kralja Nebukadnezara II (604-563. g. pr. Kr.) od Babilona. Prema zapisu - konceptu zahvalnice Josipa Brunšmida od 14. kolovoza 1922. g. - iz muzejskoga arhiva razvidno je da je prvih sedam glinenih pločica muzeju posredstvom Jele Novak darovala Minja Banks, rođena pl. Mikšić iz Santa Monike u Sjedinjenim Američkim Državama. Tri ispisane opeke dar su Dr. Ivy Lentić-Kugli iz Zagreba u vrijeme dok je još bila studenticom arheologije i povijesti umjetnosti oko god. 1940/41. g.

Klinasti natpisi o kojima je riječ jesu slijedeći:

538:ZAGEG.677

Veličina: 22x20x13 mm

Klinasti zapis iz vremena III. dinastije u Uru (oko 2111-2003. g. pr. Kr.).

Sadržaj: priznanica za primitak zaklanih ovaca

Podrijetlo: Puzriš-Dagān

Datacija: ŠS 1/III, mjesec/3, dan

538. ZAG EG.678

Veličina: 25x21x11 mm

Klinasti zapis iz vremena III. dinastije u Uru (oko 2111-2003. g. pr. Kr.)

Sadržaj: Isprava o plaći teklića

Podrijetlo: Umma

Datacija: - /XII. mjesec/2, dan

538:ZAGEG.679

Veličina: 37x30x15 mm

Klinasti zapis iz vremena III. dinastije u Uru (oko 2111-2003.g.pr.Kr.)

Sadržaj, priznanica za primitak tkanina i vune kao dodjele obroka.

Podrijetlo: Puzriš-Dagān

Datacija: AS 1/VIII. mjesec

538:ZAGEG.680

Veličina: 45x35x18 mm

Klinasti zapis iz vremena III. dinastije u Uru (oko 2111-2003.g.pr.Kr.)

Sadržaj: upraviteljski dokument o predaji stoke (mu-TUM)

Podrijetlo: Puzriš-Dagān

Datacija: Š 46/IX. mjesec

538: ZAG EG.681

Veličina: 41x38x14 mm

Klinasti zapis iz vremena III. dinastije u Uru (oko 2111-2003.g.pr.Kr.)

Sadržaj: upraviteljski dokument o ženskoj radnoj snazi (zapečaćen)

Podrijetlo: Umma

Datacija: ŠS 2/XII. mjesec

538: ZAG EG.682

Veličina: 44x42x15 mm

Klinasti zapis iz vremena III. dinastije u Uru (oko 2111-2003.g.pr.Kr.)

Sadržaj: priznanica o primitku ječma (zapečaćen)

Podrijetlo: Umma

Datacija: Š 35/VH. mjesec

538: ZAG EG.683

Veličina: 25x25x12 mm

Klinasti zapis iz vremena III. dinastije u Uru (oko 2111-2003.g.pr.Kr.)

Sadržaj: priznanica o primitku janjadi

Podrijetlo: Puzriš Dragān

Datacija: AS 9/V. mjesec/3, dan

538:ZAGEG.684

Veličina: 275x170x50 mm

Ulomak opeke s natpisom asirskoga kralja Salmanasara III (858-824.g.pr.Kr.) glede izgradnje hramskog tornja (zikkurrat) u gradu Kalhu

538: ZAG EG.685

Veličina: 235x160x33 mm

Ulomak opeke sličan prethodnom

53&ZAGEG.686

Veličina: 310x220x44 mm

Veličina natpisnog polja: 115x148 mm

Ulomak opeke s natpisom babilonskoga kralja Nebukadnezara II (604-562.g.pr.Kr.) (natpis Nebukadnezar br. 41)

Nr. 677

Nr. 678

Nr. 679

Nr. 680

Tabla 1

Nr. 681

Nr. 681

Nr. 682

Nr. 683

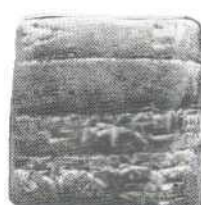

Tabla 2

Nr. 684

Tabla 3

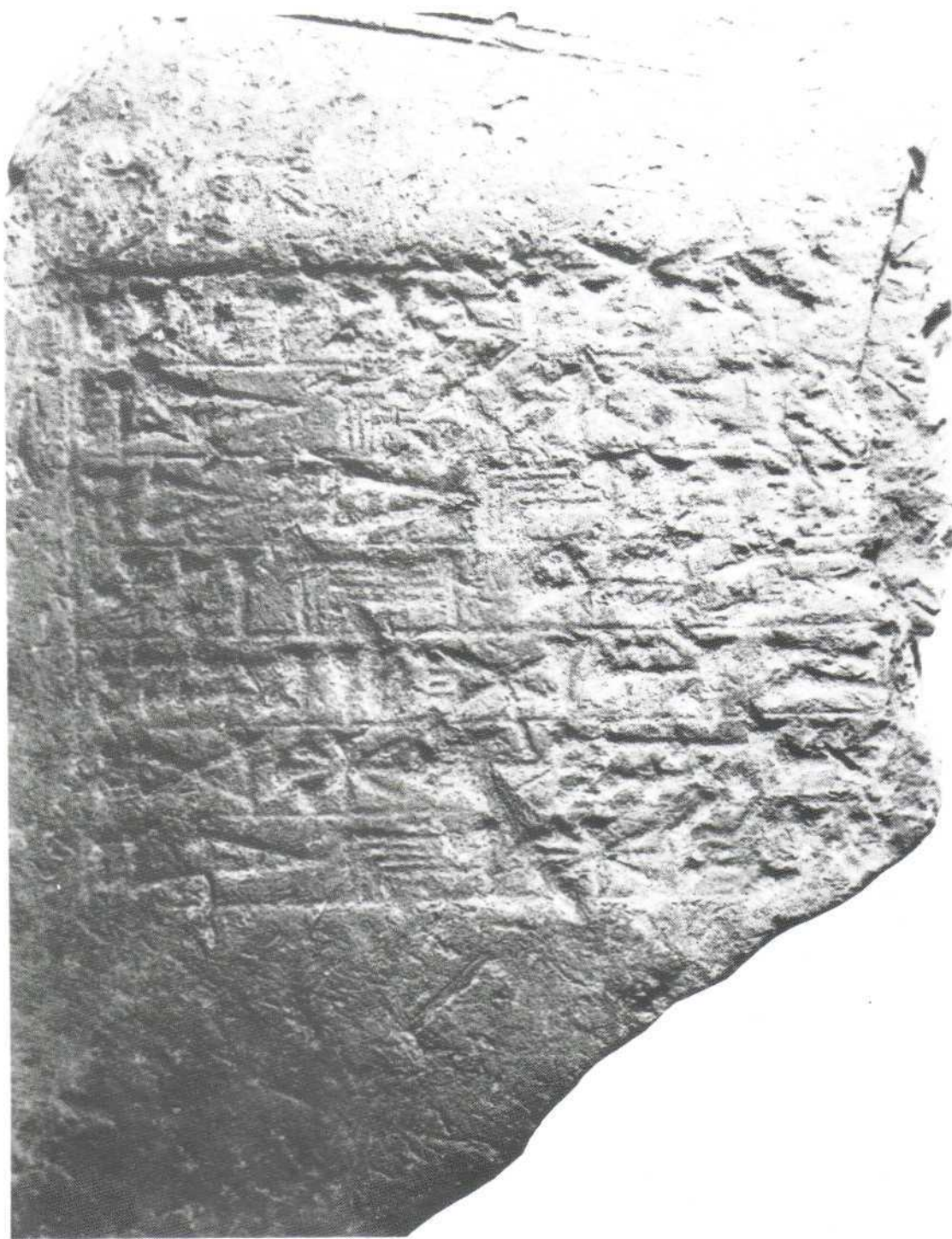

Nr. 685

Tabla 4

Nr. 686
Tabla 5

Nr. 686

Tabla 6

IGOR URANIĆ

Selska cesta 121f

Zagreb

SARKOFAG I KARTONAŽA KAIPAMAU

UDK 726.829(32)"-945/-715"

Izvorni znanstveni rad

Cilj ovog rada je objava sarkofaga Kaipamau koji je izložen u Arheološkome muzeju u Zagrebu, te prijevod tekstova i obrada ikonografije i koja se na njemu može vidjeti.

Jedan od egipatskih sarkofaga u stalnoj izložbi Arheološkog muzeja u Zagrebu je sarkofag Kaipamau s mumijom i kartonažom. Prije no što je dospio u Zagreb sarkofag je u kairskom muzeju bio uveden pod brojem 1516. Lijep je to primjerak egipatske umjetnosti iz libijskog razdoblja, te je zanimljiv u izučavanju posmrtnih običaja i kulta zagrobnog života starih Egipćana. U inventarskoj knjizi staroegipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu nosi broj 687.

Običaje starih Egipćana povezane s ispraćajem umrlih, te tehniku mumificiranja popraćenu različitim ritualima i vjerovanjima, detaljno je opisao Herodot (11.85-90), a različite tehnike ukopa i njihove promjene u vrijeme postojanja kraljevstva otkrivane su tijekom istraživanja u posljednjih stotinu godina. Mašta istraživača često je zalepršala iznad stvarnih nalaza. Tako je, primjerice, bilo onih koji su prilikom ispitivanja mumije kralja Merentpaha, zbog znatne količine soli u sastavu balzamiranog tijela, bili skloni vjerovati da je upravo taj egipatski vladar bio biblijski faraon koji je prilikom potjere za Židovima zajedno sa svojom vojskom skončao na dnu mora. Pokazalo se, međutim, da je velika koncentracija soli tek posljedica novina uvedenih u tehnici mumificiranja u njegovo doba. Unatoč ostacima mumija iz najranijih razdoblja kraljevstva (primjerice u Džoserovoj piramidi pronađeni su ostaci solidno mumificiranog tijela) pretpostavlja se da je visoka tehnika mumifikacije razvijena tek oko 2000.g.pr.Kr. Mumifikacija je bila dominantan pogrebni običaj u starom Egiptu, a primjenjivala se čak i na životinjama - kućnim ljubimcima, kao i na onima koje su imale neku kulturnu ulogu, a tijela kojih htjela očuvati od raspadanja, pa se tako u egipatskim zbirkama često mogu naći mumificirane mačke, ibisi, krokodili, zmije i druge životinje. Pri mumificiranju ljudi mumija se često oblagala takozvanom kartonažom koja se spravljala od papirusa, odnosno tkanine i blata, a na kojoj se mogao oslikati lik umrle osobe i prikazati niz simbola vezanih za zagrobni život. Tako je tijelo prividno savršeno sačuvalo svoj izgled što je u narodnim vjerovanjima bilo jamstvom vječnog života. Lik umrloga na sarkofazima i kartonaži prikazivao se mladim, odnosno u zrelih godinama, ali nikada ne starim. Htjelo se, dakle, prikazati vrhunac njegova životnog ciklusa i tako ovjekovječiti upravo to razdoblje čovjekova života.

Pri ukopu u Egiptu se od vremena Starog kraljevstva rabe sarkofazi. Dakako, u široj javnosti najviše se zna o ukopima faraona i vlastele, monumentalne grobnice kojih su preostale sve do naših dana, poput onog Tutanhama koji je bio sahranjen u čak sedam kovčega, ili pak izvanrednih granitnih sarkofaga vladara Novog kraljevstva. No drveni sakofazi nisu tek pojednostavljena i jeftinija verzija kamenih ili pak onih zlatom i srebrom ukrašenih ukopa. Već oni u ikonografiji i umjetničkom izrazu što prati pogrebne običaje predstavljaju zasebnu cjelinu.

Egipatske sarkofage moguće je podjeliti na dvije velike skupine: arhitektonske (kvadratne, u obliku grobnice) i antropoidne (one u obliku mumije)¹. Među antropoidnim sarkofazima, kakav je i onaj Kaipamau, razlikuju se brojni stilovi i varijacije izrade samog sarkofaga i kartonaže, te način njihova bojenja, kao i način uporabe vjerskih simbola povezanih sa kultom zagrobnog života. Dok se, primjerice, na drvenim sarkofazima Srednjeg kraljevstva ispisuju duga poglavlja opusa koji se prema tom običaju i naziva "tekstovima sarkofaga" (i koji su na nekin način nadomjestak, odnosno, nastavak tradicije tekstova piramida iz Starog kraljevstva), u Novom kraljevstvu i kasnom razdoblju, iz kojeg većina dobro očuvanih spomenika ovog reda i potječe, tekst se najčešće svodi na nekoliko kratkih žrtvenih formula i ime vlasnika. No sarkofazi iz doba libijskih dinastija i kasnog razdoblja, kao i kartonaža kojom se oblažu mumije, bogato su ukrašeni religijskim simbolima i prikazima božanstava koja štite umrlog na onome svijetu. Grčkoj riječi *aagxoq>dyog*, ("onaj koji jede meso") u egipatskom jeziku odgovara više izraza. To su *keresu* (*krsw* ^PSH)² čiji determinativ H prikazuje klasičan tip arhitektonskog sarkofaga; zatim *neb-anh* (*nb^c nh* ^fi"t=[^]>)³, što doslovno znači: "gospodar života". Ujedno, *neb-anh* je i jedan od Ozirisovih atributa. Uz to postoje još i naziv *džerut* (*drw.t* § } ~ S)⁴, *džebat* (*db3.t* AJ" [])⁵, *ivet* (*wt* Jtt=-≡)⁶ kojiju Starom kraljevstvu označava povoje na mumiji, dok u doba Ramesida postaje ekvivalent za *neb-anh*.

NALAZIŠTE

Grobnica Heruefa (Teba br.192)⁷ koji je živio u vrijeme Novog kraljevstva za vladavine Amenhotepa III. i Amenhotepa IV. (Ehnatona) i nosio naslov "sluge kraljice Teje", po spomenicima koji su u njoj pronađeni najvažnije je nalazište u Assasifu nedaleko Hatšepsutina hrama u Deir el Bahriju. U grobu su pronađeni ostaci osobito lijepih reljefa koji svjedoče o visokom stupnju umjetnosti toga razdoblja. U Heruefovoj grobnici su također vidljivi prikazi ceremonije jubileja Amenhotepa III. u kojoj je i vlasnik osobno sudjelovao, a na njegovom kipu od granita, gotovo naravne veličine, može se pročitati: "Sjajan je on koji ispunja srce vladara dvaju zemalja. Upravitelj palače i kraljevskih svečanosti."⁸ Grob je pronađen još u prošlom stoljeću, a u njemu je još 1885. istraživao poznati njemački egiptolog Erman. Grobnica je više puta opljačkana, a početkom stoljeća ulaz u nju je ponovno zameten nanosima

1. E. Brovarski. *Lexikon der Agyptologie*, V. Wiesbaden, 1983.471.

2. Erman-Grapow. *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, V. Berlin, 1971, 65, 13-14;

3. *Id. WB* 1,199;14

4. *Id. WB* V,601.3. Javlja se već u Tekstovima piramida (*Pyr.* 616 d), ali je vrlo malokad korišten.

5. *Id. WB* V, 561.9-10 uglavnom odgovara kamenom sarkofagu (vidi papirus Abbott IV,3 o pljački grobova; Georg Moler. *Die Hieratischen Lesestücke*, III. Berlin, 1961.)

6. *Id. WB* 1,379,7 sa determinativom mumije u Novom kraljevstvu označava antropoidni sarkofag.

7. Porter-Moss. *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings*, 1/2 Oxford, 1964. *The Theban Necropolis*, II. 627.; O mogućem dvovlašću Amenhotepa III i Ehnatona koje se može zaključiti iz pojedinih reljefa u grobnici; F. Martin Valentin. La Tumba de Heruef TT 192 (Indicios de una coregencia). *Boletín de la Asociación Española de Egiptología*, 1991,224-225.

8. *Urk.* IV; 1860,4-5

pijeska. Čišćenje i iskapanje groba nastavljeno je 1957. godine. Tom je prilikom pronađen oštećeni kip Heruefa, te kasniji ukopi koji su datirani na razdoblje između 21. i 26. dinastije. Ukop samog vlasnika grobnice u Assasifu nije pronađen. Uz nekolicinu dobro očuvanih ukopa ovdje je nađen i sarkofag sa mumijom žene Kaipamau (*K3j-p3-m3 w dfk^*), koji je ovdje bio pohranjen vjerojatno za 22. dinastije, a koji sada možemo vidjeti u stalnoj izložbi zagrebačkog muzeja. Sve mumije u sarkofazima ukopi su Amonovog svećenstva i njihovih obitelji. Egipatski egiptolog Habachi pokušao je ustanoviti eventualne rodbinske veze između mumija, pa tako navodi da bi Kaipamau mogla biti u bliskom srodstvu sa Šepenhonsu, ženom koja je također sahranjena u Heruefovom grobu.⁹

Već za vladavine Ramzesa IX.(1127-1109) Novo kraljevstvo, nakon gotovo pola tisućljeća procvata, tone u sveopću krizu. Dokumenti iz tog razdoblja potkraj 19.dinastije svjedoče o pobunama i organiziranim pljačkama grobnica. Tako primjerice, papirus Abbott (British Museum 10221.) iz 16. godine vladavine Ramzesa IX. Noferkare-Setepenrea, izvješćuje o istrazi i sudskom postupku protiv pljačkaša tebanske nekropole. Poradi takvih sigurnosnih prilika tebansko svećenstvo počevši od 21.dinastije prenosi svete ukope znamenitih kraljeva Novog kraljevstva na sigurnija mjesta. Krajem prošlog stoljeća Maspero, Loret i Mariette uspjeli su pronaći skrovita spremišta kraljevskih mumija u okolici Deir el Bahrija i u Dolini kraljeva, gdje je pronađen najveći broj danas poznatih kraljevskih mumija. To su takozvani cache (franc. "skrovito mjesto") u Deir el Bahriju i grobnica Amenhotepa II.(KVbr.35). Na isti način Amonovo svećenstvo nastojalo je očuvati i ukope visokih svećenika i njihovih obitelji. 1891. Diersy je u Bab el Gususu otkrio podzemnu grobnicu koja je, kako se pretpostavlja, bila izvorno namjenjena kraljici Inhapi¹⁰, a u kojoj je u kasnom razdoblju pohranjeno čak 158 mumija Amonovih svećenika iz Tebe. Evidentno je daje i grob Heruefa poslužio istoj svrsi. Ta se teza čini daleko realnijom od mogućnosti da bi ovdje pronađeni, naknadni ukopi, mogli biti u bilo kakvoj rodbinskoj vezi sa izvornim vlasnikom. Naime, vremensko razdoblje koje dijeli doba Heruefa od naknadnih ukopa odviše je dugo (riječ je o više od 400 godina), jer su svi pronađeni ukopi datirani su na razdoblje nakon 21. dinastije. Sveukupna kriza koja je zahvatila kraljevstvo početkom prvog tisućljeća pr.n.e. onemogućila je izgradnju raskošnih pećinskih i drugih tipova grobnica, pa je tako tebansko svećenstvo koje je sve do razdoblja helenizacije Egipta imalo odlučujući utjecaj na jugu zemlje, pribjegavalo masovnim ukopima u već izgrađene grobnice.

OPIS SPOMENIKA

Sarkofag Kaipamau potječe iz vremena vladavine libijskih vladara (22-24.dinastija) koji su držali visoke pozicije u časničkom kadru egipatske vojske što im je omogućilo da nakon smrti Psusenisa 11.(959-945) preuzmu vlast u Delti. Imajući u vidu stilske promjene u izradi klasičnih drvenih antropoidnih sarkofaga kakvi su dominirali u 21. dinastiji, obzirom na one izrađene za libijskih dinastija, te postupnost uvođenja inovacija koju je moguće pratiti na sličnim spomenicima,¹¹ može se zaključiti da sarkofag Kaipamau potječe iz 22. libijske dinastije. Umjetnost iz razdoblja 21. dinastije, koja tada dostiže vidan uspon i pokazuje snažnu arhaizaciju, upečatljiva je do te mjere da predstavlja čvrst oslonac u razlikovanju stilova koji

9. Opširnije o nalazima u skrovitim grobnicama u koje su smještene kraljevske mumije, i mumije tebanskog svećenstva: A. Niwinski. The Bab el Gususu and Royal Cache in Deir el Bahri. *JEA* (London), 70/1984, 73-80.

10. Habachi. Clearance of Tomb of Kheruef at Thebes (1957-1958). *ASAE* IV/1958, 325-349.

11. Taj je razvoj osobito prikazao Niwinski u Sarg. NR-SpZt, u: *LA* V, 445-452; isto tako Niwinski: *21th Dynasty Coffins from Thebes (Tebe, V)*. Mainz, 1988, par.78; Uz to vidi - D'Auria, Lacovara, Roehrig. *Mummies and Maps*. Boston, 1988, 166-171, 220-221; Taylor. *Egyptian Coffins*. Aylesbury, 1989, 46-52.

se se javljaju pri izradi umjetničkih predmeta kasnoga razdoblja. Dok se, primjerice, učestala uporaba žute boje kakva je vidljiva i na našem spomeniku sačuvala i dalje, nakon 21. dinastije dolazi do znatnih promjena u ikonografiji sarkofaga. Oslíkana površina i dalje se dijeli na nekoliko horizontalnih registara na kojima počinju prevladavati krílata božanstva koja sa dvije strane štite Ozirisov simbol i fetiš grada Abidosa koji se proteže sredinom kovčega, odnosno u ovom slučaju kartonaže. Tekst je na kartonaži smješten u obliku velikog slova T koje se proteže sredinom donjeg dijela tijela, odnosno, dijeli ga na dva dijela u visini sredine natkoljениčnih kostiju.¹²

Mumija Kaipamau obložena je u skladno obojenu kartonažu¹³ i položena u drveni kovčeg (sarkofag) koji se sastoji iz dna i poklopca. Ukupna dužina sarkofaga iznosi 195 cm, maksimalna širina 56 cm, a dubina 62 cm (poklopac do 26 i dno do 36 cm). Dimenzije kartonaže su: dužina 162 cm, maksimalna širina 39, a visina 25 cm. Na sarkofagu je obojen samo gornji dio koji prikazuje glavu pokojne pokrivenu ukrasom u obliku krila lješinarske božice Mut koja se spuštaju preko ušiju sve do vrata, te oslikane ogrlice koje prekrivaju predio prsnog koša. Žuta krila i noge ptice, koje u kandžama drže znak *šen*, izviruju ispod crveno-bijelo-plavog poveza oko glave. Perika je pastelno plave boje, a lice svjetlosmeđe, kao što je uobičajeno za ženske ukope (put muškaraca se na egipatskim prikazima u pravilu prikazuje znatno tamnijom). Crte oko očiju i obrve iste su boje kao i perika. Preko ramena i čitavog prsnog koša antropoidnog sarkofaga spušta se niz ovratnika u živim crvenim, plavim, bijelim i krem tonovima. Straga i sprijeda (odnosno na gornjoj i donjoj strani sarkofaga kada je u polegnutom položaju) po sredini tijela proteže se bijeli šav omeđen crvenom crtom na kojem je ispisan žrtveni tekst koji seže sve do vrhova stopala i završava hijeroglifom koji označava kiticu cvijeća, kakav se redovito nalazi na ženskim ukopima. Ostatak antropoidnog kovčega nije obojen. Gotovo istovjetan sarkofagu Kaipamau je onaj Šepenhonsu (mumijakoj je pohranjena u dva lijesa) nađen u istoj grobnici. Tekst na nutarnjem sarkofagu Šepenhonsu i na sarkofagu Kaipamau također su gotovo idetični, što prema Habachiju ukazuje na njihovo eventualno srodstvo.¹⁴ Bitna razlika između ta dva spomenika je jedino u prikazu krilatog skarabeja sa glavom sokola koji ukrašava prsa antropoidnog sarkofaga Šepenhonsu. Velika je i sličnost između obojenih kartonaža u koje su ovijene mumije ove dvije žene.

Unutrašnjost stražnjeg (odnosno donjeg), udubljenog dijela kovčega u obliku korita u koje je položena mumija Egipćanke Kaipamau, oslikana je prikazom božice Izide u crvenoj haljini s dvije crvene trake prebačene preko njenih ramena. Božica na kojoj mumija leži, širi ruke da bi zaštitila pokojnicu. Taj oblik prikazivanja magijske zaštite, kada božica (bilo da se radi o Mut, Izidi, Nut ili nekom drugom ženskom božanstvu) svojim raširenim krilima ili rukama štiti umrlu (a ponekad i živu) osobu spada u najstarije i najizvornije egipatske vjerske motive koji su obilježili ikonografiju svih razdoblja kraljevstva. Taj motiv božice-zaštitnice učestalo se javlja još u najranijim vjerskim tekstovima i prikazima u grobovima. "O kralju tvoja majka Nut rasprostire se nad tobom da bi te zaštitila od svakog zla..."¹⁵ možemo pročitati u

12. Za tipove sarkofaga koji karakteriziraju razdoblje 22. dinastije vidi Quibell: *The Ramesseum, Eg. Research Account 1896*. Cambridge, 1898. Cartonnage of Nekht-ef-mut pl. XLV; odnosno R.A. Martin. *Mummies. Chicago Natural History Museum 1945.*, Coffin of Woman Named Tinto, pl. I.; D'Auria, Lacovara, Roehng. *Mummies and Magic*. Boston, 1988, 170: The Mummy of Tabes.; E. Liptay. The Cartonnage and Coffin of T » 4uu-. • ni r, i • ?, r- u Js.t-m-3hb,t in The Czartorvsk: Museum, Crakow.

Studies on Ancient Ari and Civilization (Crakow), 1993, 7-26.; E. Varga. Egy késői kori mumiakoporsó. *A szépművészeti múzeum közleményei* (Budapest), 50-51/1987, 185-191.

13. ^{ka} ^{^^} ^{ka} ^{it} ^o ^{na} ^{že} obraduje se u: Karl-Theodor Zauzich. *Lexikon der Ägyptologie*, 111, 353

14. Sarkofag.kartonaža Shepenhonsu (Luxor X106)-Habachi. Clearance of Tomb of Kheruf at Thebes (1957-1958 M & 4 E IV/1958, pl. XVIII.a.

tekstovima piramida. Prikaz zaštitničkih krila božice Nut iznad imena umrlog nalazimo graviran na pločici od slonovače iz groba vladara prve arhajske dinastije Džeta¹⁶, gdje krila Nut, u obliku hijeroglifa koji označava nebo, štite Horusa. Nut kao božica nebeskog svoda put kojega se duša umrlog uzdiže nakon smrti najčešće je zaštitnica mrtvih. U kasnijim razdobljima osim božice neba Nut koja se najčešće prikazuje u dnu korita sarkofaga istu ulogu preuzimaju i druge božice, osobito Izida i Neftis.

Ikonografski prikazi na kartonaži, čiji je gornji dio gotovo identičan glavi i poprsju antropoidnog sarkofaga, bogati su i raznoliki. Prikazi uzduž lica kartonaže podjeljeni su na četiri polja, a simetričnost im daje prikaz stupa sa fetišem grada Abidosa na vrhu, a koji se proteže po sredini prednjeg dijela kartonaže. U dnu stup koji je postavljen u udolinu brda *džu* učvršćuju dva lika sa lavljim glavama na kojima nose sunčeve diskove. Stup se proteže do polovice tijela kartonaže završavajući s dva pera u čijem podnožju stoji sunce sa ureusom, a na vrhu fetiša uzdiže se sokol raširenih krila koji predstavlja dominantnu figuru ikonografskog prikaza.

Krila ptice su raširena te tako tvore znak križa. Na glavi ptice je sunčani disk s ureusom prikazanim iz profila, a u njenim kandžama možemo vidjeti simbole života *anh*. Cjelokupna figura sokola geometrijski je vrlo precizna, a njene noge, glava i raširena krila čine pentagram. Ptica, po svemu sudeći, aludira na oslobođenu dušu ili *ba* umrle koja se uzdiže i letom oslobađa iz mumificiranog oblika te ulazi u vječan život što je simbolizirano simbolima *anh* u njenim kandžama.

U najvišem polju (iznad ptičjih krila) oslikani su likovi četiri Horusova sina. Gledano iz anfasa s lijeve strane su Imset i Hapi (ljudskog, odnosno majmunskog lica), a s desne (mumijine lijeve) su Duamutef i Kebehsenuf (s licima sokola, odnosno šakala). Ova četiri božanstva povezuju se s četiri božice koje čuvaju četiri strane svijeta oko groba, kao i sa četiri kanopske vaze u kojima se čuvaju organi pokojnika koji su uklonjeni prilikom mumifikacije.

U polju ispod krila dvije božice Izida i Neftis (u anfasu Izida s lijeva i Neftis s desna) šire svoja krila i ruke u pravcu simbola Abidosa žrtvujući mu oko *udžat* (odnosno Horusovo oko) koje je postavljeno na posudu *neb*. Očito, fetiš se kao Ozirisov simbol, u ovom slučaju povezuje s umrlom osobom, ozirjaniziranom Kaipamau koju božanstva pozdravljaju primajući je u posmrtni život. Na slici ispod te ponavlja se isti prizor; samo ovdje božice imaju ptičji oblik i nude žrtve paljenice. Prikaz je savršeno simetričan, a natpis obje božice naziva "*velikim božicama iz Abidosa, gospodaricama neba*". Kao i božice u obliku žena i ptice na glavama nose sunčane diskove, a posljednje stoje na nekoj vrsti postolja. U najnižem polju koje završava na stopalima mumije mogu se uočiti dva vučja božanstva - Upuauta, ili otvarača puteva, koji leže na postoljima njuške usmjerene u pravcu vrhova prstiju. Kako svi likovi na kartonaži imaju neku vjersku i ritualnu simboliku može se pretpostaviti da Upuauti imaju osigurati gibanje umrle osobe na onom svijetu. Stoga su i oslikani na njenim nogama.

Jedina oštećenja kartonaža ima na stopalima, te jednu napuklinu koja se proteže od poveza na glavi preko desne strane lica, pa sve do donjeg dijela ogrlice. Budući daje kartonaža izrađena u jednom komadu, a na njoj se ne vide šavovi po kojima je zašivena (odozdo su), tako ispitivanje mumije ne bi bilo moguće bez uništenja kartonaže. Dakako, provelo se rendgensko snimanje kojim se ponekad koriste znanstvenici, no rezultati takvog postupka zanimljivi su iz aspekta medicine i anatomije, a ne toliko egiptologije i arheologije.

15. K. Sethe. *Die altägyptischen Pyramidentexte*, II. Leipzig, 1809, 825.

16. O najranijim prikazima toga motiva: R. Wilkinson. *SSEA Journal* (Toronto), XXV,9/1973, 88.

IDENTITET MUMIJE

Kao što smo već konstatirali u sarkofagu se nalazi mumija žene Kaipamau koja je živjela u Tebi u vrijeme 22.dinastije (945-715) i nosila titulu Amonove pjevačice, *šemaui n Imen*, što samo po sebi ukazuje na to da je morala pripadati plemićkoj, odnosno svećeničkoj obitelji. Ovaj naziv prilično je čest u kasnom razdoblju, a nosile su ga sve žene koje su prilikom raznih vjerskih proslava pjevale u čast egipatskih bogova, u ovom slučaju Amona. Drugi pridjevnik *Kaipamau nebet-per* (gospodarica kuće) stalni je popratni naziv svih žena koje su bile udate i ne otkriva nam ništa više od toga o ženi sarkofag koje se čuva u našem muzeju.

U Rankeovom spisku vlastitih imena *Die Ägyptischen Personennamen* ime Kaipamau nije navedeno, pa se može pretpostaviti da nije bilo osobito često, no isti popis sadrži niz etimološki sličnih imena, posebice onih koja počinju sa *ka*¹⁷. Budući je *ka* u vjerovanjima Egipćana bio povezan sa nekom vrstom, uvjetno rečeno - duše, (radije spoj životne sile i oblika koji se prilikom smrti odvaja od tijela umrloga) Ranke je sklon takav tip vlastitih imena tumačiti opisnim pridjevkom koji se daje duši (*ka*) neke osobe. Da se sreo s imenom s našeg sarkofaga možda bi ga preveo kao: "mojje ka poput vjetra".

Ime Kaipamau libijskog je podrijetla, a korekciju njegova čitanja uveo je njemački egiptolog Erhart Graefe. Korekcija je bila potrebna budući je Habachi ime pročitao kao Kapaćau (odnosno u engleskoj transkripciji Kaphathau). Ovakvo čitanje imena zasnovano je na načinu čitanja hijeroglifa jedra ^ koji se najčešće čita kao *t3w* (*ćau*), odnosno *nfw* (*nefu*). Znatno rjeđi način čitanja jest *m3w* (*mau*)¹⁸. Kako je, međutim, ime na spomeniku napisano u dvije bitno različite varijante Graefe je zaključio da treba izabrati posljednji način čitanja.¹⁹ Naime, uz $\text{A J}^{\text{nl}} \text{V}^{\text{nl}}$ na kartonaži se može naći i verzija $\text{w}^{\text{nl}} \text{X}^{\text{nl}}$ kojoj umjesto *kJ* i *f* stoji *k3* U i²⁰, a tri znaka $\text{•} \text{»} \text{I}$ (I) stoje kao *jod*²¹, a ispred spomenutog hijeroglifa jedra stoji znak $\text{-}^{\text{nl}} \text{m3}$ otkrivajući nam pravi način čitanja imena. Hijeroglif • *p* učestalo se rabi umjesto X još u vrijeme Novog Kraljevstva. Inače, Graefe pozivajući se na dužu verziju istog imena Kaipamapairdiset²², smatra da ono treba biti shvaćeno kao jedno od tajnih božjih imena, odnosno atributa.

U grobu TT192 uz druge ukope u jednoj su prostoriji prostoriji pronađene su dvije grupe po tri sarkofaga. U jednom od njih sahranjen je Amonov svećenik Taenvaset koji je nosio titulu *it-neter* (božanski otac) Habachi²³ je ustanovio da je on bio glava obitelji koja je tu sahranjena. Neposredno uz Taenvaseta bili su pohranjeni sarkofazi njegove kćeri Tašebt i vjerojatno supruge Šepenhonsu. Lijes Kaipamau stajao je na drugom kraju prostorije s još dva ukopa na kojima nema nikakvih natpisa. Zato se može pretpostaviti da Kaipamau nije bila članom najuže obitelji Taenvaseta, ali je u nju ipak pripadala, što dokazuje i činjenica daje sahranjena u istoj prostoriji i istoj grobnici. Tako se može samo pretpostaviti daje ona možda mogla biti sestra Šepenhonsu, jer su njihovi sarkofazi ukrašeni na vrlo sličan način, a sadrže i gotovo iste žrtvene formule. No ne treba odbaciti ni mogućnost daje bila kći Taenvaseta.

17. Ranke. *Die ägyptischen Personennamen*, I. Glückstadt, 1935, 337-341

18. Erman-Grappov. *IVörterbuch der ägyptischen Sprache*, II. BERLIN, 1957, 23,15.

19. E. Graefe. Untersuchungen zur Verwaltung und Geschichte der Institution der Gottesgemahlin des Amun vom Beginn des Neuen Reiches bis zur Spätzeit. AA (Wiesbaden) 37,1/1981,153, q 10.

20. F. Daumas. *Valeurs Phonétiques des Signes Hiéroglyphiques d'Époque Gréco-Romaine*. Montpellier, 1988,148,83, 665.

21. *Ibid.* 163.

22. E. Graefe. Untersuchungen zur Verwaltung und Geschichte der Institution der Gottesgemahlin. AA, 37,1, ^53 $\text{•} \text{JQ}$.

23. Habachi. Clearance of the Tomb of Kheruef at Thebes. v4S/LE, IV/1958,339.

TEKST

Tekst sadrži niz uobičajenih žrtvenih formula i molbi upućenih bogovima za dobro pokojnice. Na sarkofagu nalazimo invokaciju triju božanstava: Ra-Horahtea, Atuma i Ptah-Sokar-Ozirisu preko kojih se žrtve prinose mrtvoj osobi. Na kartonaži nalazimo sličnu invokacijsku žrtvu Ozirisu. U tekstu ima nekoliko manjih pisanih grešaka, a pisani jezik ovdje korišten prilično je jednostavan i karakterističan za razdoblje nastanka spomenika. Posebnost predstavlja jedino način pisanja imena vlasnice o kojem je već bilo govora. Uz to, može se dodati da je hijeroglif glasa/* na jednom mjestu zamjenjen hijeratskim znakom za isti, što je česta praksa na spomenicima iz toga razdoblja.

Sarkofag

1.

Kraljevska žrtva Ra-Horahteu, Atumu gospodaru dvaju zemalja iz Heliopolisa i Ptah-Sokar-Ozirisu gospodarunekropole, dabionidaližrtveu hranigospodarici kuće Kaipamau.

Kartonaža

2.

Kraljevska žrtva Ozirisu koji je na čelu Amentija, velikom bogu iz Abidos, da bi on dao invokacijsku žrtvu, paljenicu i tamjan gospodarici kuće Ozirisu-Kaipamau.

3.

Blaženapred Ozirisom gospodarica kuće, Amonovapjevačica Kaipamau.

4.

Blaženapred Ozirisom gospodarica kuće Kaipamau.

SUMMARY

THE COFFIN AND THE CARTONNAGE OF KAIPAMAW

One of the most important exhibits of the Archeological Museum in Zagreb is the anthropoid coffin with a mummy and a cartonnage of a woman named Kaipamaw. This mummy belonged previously to the Egyptian Museum in Cairo carrying the number 1516., and it represents a fine example of Egyptian art from the Late period of the Egyptian kingdom. It was found during the cleaning of the Theban tomb TT 192 in 1957-1958 by Egyptian Labib Habachi. TT 192 was originally made for Kheruef who lived during the reign of Amenhotep III., and his son Ekhнатon. The tomb was known already in 19th century, and famous German egyptologist Erman worked in it since 1885. The necropolis was robbed several times, and at the beginning of the century the entrance was buried under the sand. According to the inscription on the statue of Kheruef, also found in TT 129, he was "the chief steward of Queen Teye". The tomb is situated in Assasif near Deir el Bahri and it is the most important one in this necropolis. More sarcophagi were found here (some of them only in pieces). The tomb is also interesting from the point of view of the possible co-regency of Amenhotep III., and Amenhotep IV. A few centuries after the original burial, the tomb was used again between Dyn. XXII and XXVI for the family burials of high priests of Amon, which was a usual practice in the Late period.

The fact that Kaipamaw was buried near the family of Amon's priest Thaenwast (there were two groups of three coffins), who bore the title of "God's father", makes it possible that she might have been his close relative. Her sarcophagus is made in the same manner as that of a woman called Shepenkhonsu - probably Thaenwast's wife. So it is possible that Kaipamaw could have been closely related to Shepenkhonsu. She might have been her sister or her daughter. The name Kaipamaw was probably rare in Egypt for it is not listed in Ranke's *"Ägyptische Personennamen"* in this form. The name Kaipamaw is of Lybian origin the correction of whose name was introduced by the German Egyptologist Erhard Graefe. This correction was necessary since Habachi's rendering of the name was Kapathau. This reading was based on the reading of the hieroglyph of the sail which is usually read as *t3w*, or *nfw*, and rarely it is pronounced as *m.3w*. But since the name is repeated on the monument in two different versions, Graefe concluded it should be read as Kaipamaw. Namely beside *A[^]l[^]* another version can be read on the cartonnage *u'jjp^oz[^]*, in which instead of the *q3[^] |*, *H Lj* is written. Three signs *<*-!]* are used to denote a single jod, and in front of the mentioned sail hieroglyph *J> m3* sign is written which disclosed the right reading. Hieroglyph *pcp* was usually used instead of *X p3* during the New Kingdom. Besides Graefe comparing this name to the longer version of the same, thinks it should be regarded as one god's secret names or attributes.

As in case of other secondary burials the sarcophagus of Kaipamau was brought into TT 192 after the Dyn. XXI. More precisely the sarcophagus, according to its type and iconography, could be dated in the late XXII Lybian dynasty. On the face of the cartonnage the motives of the winged goddesses prevail which protect the symbol of Abydos in the middle. It is at the same time the symbol of the dead person which was transformed in its spiritual form represented by the Egyptians as god Osiris.

The sarcophagus is painted only in its upper part and there is only one-line inscription of a short sacrifice formula to Ra-Horahte, Atum and Ptah-Sokaris-Osiris. The cartonnage on the other hand is richly painted in nice colors among which yellow prevails. On the cartonnage the invocation sacrifice (*pwt-hrw*) to the dead by Osiris could be found. What we know about the owner from the text is that she was a chanteress of Amon "*sm wt n Imn*".

11
Tabla 1

12
Tabla 2

BRANKO PLAVŠIĆ*,
IVAN MIRNIK**,
ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ***,
MARVIN S. KOGUTT****

X-RAY ANALYSIS OF THREE EGYPTIAN MUMMIES

Original Scientific Paper
UDC 616-073:393.3(32)

Conventional radiographs of three Egyptian mummies were analyzed. Defects in the bony crania intentionally done by the embalmers may give a clue on how the brain was removed. All three mummies had a single metallic spheric object within their cranial vault. These findings may have religious or cultural significance. Nothing of particular medical significance that would suggest pathological changes of the skeleton was found.

Introduction

Egyptian mummies have been the subject of radiographic research since the discovery of X-rays in 1895¹. Standard X-ray techniques and computed tomography are currently used to noninvasively explore the inner structures of mummies. Radiopaque objects on the surface, inside the bodies or within the wrappings of the mummy can be readily detected. Studying the skeleton enables the determination of sex as well as skeletal diseases of the deceased. Fractures, inflammations, tumors and conditions such as bony infarcts or osteogenesis imperfecta may be detected². Comparative studies of historical documents and X-ray analysis of the mummies may contribute to better understanding of mummification techniques for given historical periods³.

ACKNOWLEDGEMENT. The authors appreciate the excellent technical assistance of Donald D. Olivares, Stjepan Iveković and Branka Stojanovski.

* Branko Plavšić MD, PhD, Professor & Vice-Chairman, Department of Radiology Tulane University SL 54 School of Medicine, 1430 Tulane Avenue, New Orleans LA, 70112 USA.

** Ivan Mirnik, Arheološki muzej u Zagrebu, Trg Nikole Šubića Zrinskog 19, 10000 Zagreb, Croatia.

*** Ante Rendić-Miočević, Arheološki muzej u Zagrebu, Trg Nikole Šubića Zrinskog 19, 10000 Zagreb, Croatia.

**** Marvin S. Kogutt MD, Professor & Chairman, Department of Radiology Tulane University SL 54 School of Medicine, 1430 Tulane Avenue, New Orleans LA, 70112 USA

1. König, W. 14 Photographien mit Röntgen-Strahlen, aufgenommen im Physikalischen Verein, Frankfurt a.M. Leipzig: 1896: JA. Barth; Vanlathem, M.-P. Tachtigjaar rontgenonderzoek van oudegyptische mummies. *Phoenix* 26/1980, i: 47-63.

2. Gray, P.H.K. A case of osteogenesis imperfecta, associated with dentinogenesis imperfecta, dating from antiquity. *Clin Radiol*, 20/1969; 106; Thompson P, Lynch P.G. - Tapp, E. Neuropathological studies on the Manchester mummies. David, R.A. ed. *Science in Egyptology*, Manchester 1986: 376-378.

3. Pickering, R.B. - Conces, D.J. - Braunstein E.M. - Yurco F. Three-dimensional computed tomography of the mummy Wenuhotep. *Am J Physical Anthropology*, 83/1990: 49.

Materials and methods

Conventional radiographs of three Egyptian mummies from the Archaeological Museum in Zagreb were obtained in the Institute of Radiology of the University Hospital Rebro, Zagreb, Croatia, in 1987. Three to five exposures were taken to accommodate the length of the particular mummy. The radiographs were then photographed. The photographs were scanned by a flat bed scanner, UMAX (300 dots per inch resolution), to equalize the dimensions of the X-rayed segments of each mummy. Using a slide maker, positive images were made and used to produce negatives and laser prints.

The names of the mummies are inscribed in hieroglyphics on the sarcophagi and are as follows: Kareset, Shepenun and Kaipamaw.

In order to determine the sex of the mummies, due to some controversy, the pelvic radiograph of Kareset was analyzed by fourteen radiologists from the Department of Radiology Tulane University Medical Center in New Orleans, USA.

Results

Analysis of conventional radiographs of the mummies showed the following results.

Study of the mummies was adversely affected by the superposition of radiopaque resins and natron salts on both the surface and within body cavities. However, bones that could be analyzed had skeletal mineralization and detail comparable with those from a living person.

Kareset

The mummy was placed in two polychrome wooden anthropomorphic sarcophagi inscribed with hieroglyphics and the mummified body tightly enfolded with linen wrappings⁴. The configuration of the pelvis is not quite typical of either female or male sex (Pl. 1B). Eight of fourteen radiologists who analyzed the radiographs of pelvic bones felt the mummy was a female. The proximal portions of the calves are not included in the picture, which results in apparent shortening of the legs. The hands are crossed over the chest with palms overlaying the opposite shoulders. There is a large defect involving the frontal and right parietal bones of the skull. Popcorn like radiopaque material is seen within the neurocranium (Pl. 4A). The quantity of radiopaque material within both the thorax and the abdomen is relatively sparse. The muscles and subcutaneous tissues of the thighs and to a lesser extent of the calves, are encrusted with opaque material. A single rounded metallic object, 2mm in diameter, is seen projecting in the region of the occipital bone. (Pl. 4A).

Shepenun

A well preserved mummy was set in a triple polychrome wooden anthropomorphic coffin⁵. The shape of the pelvis indicated a female. The skeleton is well preserved. The hands overlay the femurs (Pl. 2B). A rounded metallic object approximately 3mm in diameter is seen projecting over the upper portion of the skull (Pl. 4B). The lower portion of the neurocranium is filled with radiopaque matter. Both the thorax and the abdomen, particularly the left side, are also densely packed with radiopaque material.

4.538:ZAG EG668; length of the enwrapped mummy: 160cm; Ljubić Š. *Popis Arheološkoga odjela Nar.Zem.muzeja u Zagrebu*. Zagreb, 1889: 20, No.4; Monnet Saleh J. *Les antiquités égyptiennes de Zagreb*. Paris-La Haye, 1970:181, No.898.

5.538:ZAG EG667; length of the enwrapped mummy: 163cm; Ljubić Š. *Popis Arheološkoga odjela Nar.Zem.muzeja u Zagrebu*. Zagreb, 1889: 19-20, No.3; Monnet Saleh J. *Les antiquités égyptiennes de Zagreb*. Paris-La Haye, 1970:181, No.897.

Kaipamavv

The mummy was X-rayed in the original painted cartonnage, which belonged to an adequate painted anthropomorphic wooden coffin⁶. The pelvis is of a female. The upper arms rest parallel to the thorax with the forearms and hands converging toward the midline. A large mass of very radiopaque material is present within the thorax and abdominal cavity (Pl. 3B). A 2mm metallic foreign body is seen in the left neurocranium. The cranial vault is free of other foreign radiopaque materials. No defects of the bony cranium could be seen (Pl. 4C,D).

The visualized bony structures and joints of all three mummies were otherwise unremarkable.

Discussion

The goal of mummification was to preserve the corpse in as lifelike appearance as possible. The process was largely shaped by religious beliefs. Preservation of the body was thought to be essential for survival of the deceased in the afterlife. The most important factor in the preservation of the body is desiccation. Early on, this resulted from close contact of the body with dry desert sands in the graves. Afterwards, this was accomplished by packing the body in natron (naturally occurring salt consisting of sodium carbonate and sodium bicarbonate) for at least a month. The bodies were often packed with sand, wax and mud to give the corpse a lifelike appearance. The effects of such procedures and the presence of resins are clearly seen as radiopaque densities on the images. Post mortem evisceration was necessary for adequate desiccation of the corpse. Only the heart and kidneys remained. The removed organs were wrapped and replaced within the body so as to allow the deceased to enter the afterlife intact. Until the 21st Dynasty the viscera (liver, lungs, stomach, intestines) were laid into four limestone Canopic jars, placed in a Canopic chest⁷.

The body cavities of the mummies we analyzed were filled with radiopaque material, most likely linen packing embalmed in resins and natron; in some mummies studied thus far they were filled with resin only³. The body cavities of Kareset were not filled with radiopaque material and there is a possibility that the inner organs were not replaced.

There was no evidence of disease or injury of the bones in the mummies we studied. In earlier reports on radiographs of mummies, both pre-mortem and post-mortem broken bones were found⁸.

The bony cranium was often intentionally broken by embalmers which allowed the brain to be removed. Brains were thought to be unnecessary for intelligence and the body's essence believed to reside in the heart. Kareset had a large skull defect that was most likely inflicted to remove the brain. Shepenun and Kaipamavv did not show such changes and, we presume, the brain must have been extracted through the nose. The resultant small bony defects may have easily be missed on conventional anterior-posterior radiographs.

6. 538:ZAG EG687; length of the cartonnage: 162cm; cf. Uranić I. Sarkofag i kartonaža Kaipamau. Summary: The coffin and the cartonnage of Kaipamau, in this volume of *frjesrafć*

7. Sandison AT. Balsamierung. *Lexikon der Ägyptologie*, vol. I. Wiesbaden 1975, 610-614; Brunner H. Herz. *ibid.* vol II, 1977: 1159; Sternberg H. Mumie. *ibid.*

vol IV, 1982:213-216; David RA ed. *Science in Egyptology*, Manchester 1986.

8. ^{plavšić} B. H. ančević, J. X-ray analysis of the Zagreb mummy. (Sažetak:) Analiza klasičnih rendgenograma Zagrebačke mumije. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.S., 19/1986; 99-103.

In most adults the bony pelvis is typical in shape and enables ready determination of sex on radiographs. The pelvis of Kareset was not typical, although the majority of examining radiologists believed the person was female. The inscriptions on the sarcophagi indicate however a "mistress of the house"⁴.

Nothing of particular medical significance that would suggest pathologic changes of the skeleton were seen on the films. We previously reported degenerative processes of the knee and hip of the "Zagreb Mummy" (Neskons, the wife of Pakharekhons, priest of Khnum)⁸.

The mummies had large decorated wooden anthropoid sarcophagi, the contours of one mummy's cartonnage (Kaipamaw) is seen on X-ray films. That sort of care was preserved for the rich. The position of the hands differed for these male and female mummies.

Ali three mummies we studied, and the analysis of the "Zagreb Mummy" reported earlier⁸, had a single metallic spheric object within their skulls. These findings may have religious or cultural significance.

Computed tomography (CT) can also be used in studying mummies without destroying their integrity. It is superior to conventional radiographs in its ability to eliminate superposition of shadows and in its resolution of detail⁹. A three-dimensional CT reconstruction of an ancient human Egyptian mummy has also been successfully performed^{3,10}.

Another noninvasive paleoradiologic tool, magnetic resonance imaging has been attempted in examining mummies, but has failed because dehydrated structures produce too weak a signal for processing into an image^{9,10}.

A percutaneous biopsy of the mummified body can also be readily performed and can render tissue specimen for microscopic analysis^{2,11}.

In the mummies we examined, only plain film radiography was performed. As a result, there was superimposition of radiopaque material with skeletal details.

DESCRIPTION OF PLATES

OPIS TABLI

Plate 1

A - The mummy of Kareset, 538:ZAG EG668, height: 160 cm; B - Plain X-ray film of the entire body of Kareset.

Tabla 1

A - Mumija Kareset, 538:ZAG EG668, visina: 160 cm; B - konvencijski rendgenogram cijele dužine tijela Kareset.

9. Pahl, W.M. Possibilities, limitations and prospects of computed tomography as a non-invasive method of mummystudies. *Science in Egyptology*. Manchester, 1986: 13-24; Strouhal E. - Kvicala, V. - Vyhnanek, L. Computed tomography of a series of Egyptian mummified heads. *Science in Egyptology*. Manchester, 1986: 123-139; Notman, N.H. Computed tomography of Egyptian mummies. *Science in Egyptology*. Manchester, 1986:

251-320; Mare, M. - D'Auria, S.H. CT examination of eleven Egyptian mummies. *Radiographics*, 6/1986: 321.

10. Marx, M. - D'Auria, S.H. Three-dimensional CT reconstructions of an ancient human Egyptian mummy. *AJR*, 150/1988:147.

11. Notman, D.N.H. - Tashjian J. - Aufderheide, A.C. - Cass, O.W. - Shane, O.C. - Berquist, T.H. - Gray J.E. - Gedgudas, E. Modern imaging and endoscopic biopsy techniques in Egyptian mummies. *AJR*, 146/1986: 96.

Plate 2

A - The mummy of Shepenun, 538:ZAG EG667, height: 163 cm; B - Plain X-ray film of the entire body of Shepenun.

Tabla 2

A - Mumija Šepenun, 538:ZAG EG667, visina: 163 cm; B - Konvencijski rendgenogram cijele dužine tijela Šepenun.

Plate 3

A - The cartonnage containing the mummy of Kaipamaw; 538:ZAG EG687; height: 162 cm; B - Plain X-ray film of the entire body of Kaipamaw.

Tabla 3

A - Kartonaža s mumijom Kaipamau, 538:ZAG EG687; visina: 162 cm; B - Rendgenogram cijele dužine tijela Kaipamau.

Plate 4

A - Detail of the head of Kareset. A metallic foreign body is present (arrow).

B - Detail of the head of Shepenun, with a metallic foreign body (arrow).

C,D - Detail of the head of Kaipamaw. Anterior-posterior projection of the head. A metallic foreign body is present (arrow).

Tabla 4

A - Detalj glave mumije Kareset. Nazočno je strano kovinsko tijelo (strelica).

B - Detalj glave mumije Šepenun. Nazočno je strano kovinsko tijelo (strelica).

C,D - Detalji glave mumije Kaipamau, anteriorna-posteriorna projekcija. Nazočno je strano kovinsko tijelo (strelica).

SAŽETAK

RADIOLOŠKA ANALIZA TRIJU EGIPATSKIH MUMIJA

Standardni radiogrami triju egipatskih mumija iz Arheološkog muzeja u Zagrebu snimljeni su u Institutu za radiologiju Sveučilišne bolnice Rebro u Zagrebu 1987. godine. Kako bi se pokrila cijela dužina bile su potrebne tri do pet snimki svake pojedine mumije. Poslije su radiogrami fotografirani, a fotografije skenirane kako bi se ujednačile veličine rendgenografiranih segmenata svake mumije. Uporabom aparata za dijapozitive načinjene su pozitivne slike koje su poslužile za negative i laserske kopije.

Imena mumija nalaze se ispisana hijeroglifima na sarkofazima; to su Kareset, Šepenun i Kaipamau. Pri određivanju spola, uslijed dvoumljenja, pelvički je radiogram mumija, Kareset analiziralo četrnaest radiologa s Odjela za radiologiju Medicinskog centra Tulane sveučilišta u New Orleansu (SAD). Natpisi na sarkofazima svjedoče, međutim, daje riječ o "gospodarici kuće".⁴

Analiza standardnih radiograma mumija dala je slijedeće rezultate:

Kareset: Zamotana se mumija nalazi u dvostrukom antropomorfnom, drvenom obojenom sarkofagu.⁴ Oblik zdjelice nije tipičan ni za ženski, ni za muški spol (T.1B). Osmorica od četrnaest radiologa, koliko ih je proučilo radiograme pelvičkih kostiju, mislili su da je mumija ženska. Proksimalni dijelovi potkoljenice nisu ušli u sliku, što se odražava u prividnom skraćivanju nogu. Ruke su prekrížene preko prsa, s dlanovima položenim preko nasuprotnih ramena. Nedostatak dijela čeone i desne tjemene kosti posljedica je postupka vađenja mozga pri balzamiranju. Neprozirni zrnati materijal vidljiv je unutar neurokranija (T.1B). Količina neprozirnog materijala unutar kako toraksa, tako i abdomena relativno je neznatna. Mišići i subkutano tkivo bedara, ali i, u manjem omjeru potkoljenice, prekriveni su neprozirnim materijalom. Obli metalni predmet, promjera 2 mm, vidljiv je u području potiljačne kosti (T.4A).

Šepenun: Dobro sačuvana mumija smještena je u trostrukom drvenom polikromnom antropomorfnom lijesu.⁵ Oblik zdjelice tipičan je za ženu. Kostur je dobro sačuvan. Ruke su položene preko natkoljenice (T.2B). Obli kovinski predmet promjera oko 3 mm vidi se u gornjem dijelu lubanje (T.4B). Donji dio neurokranija ispunjen je za rendgenske zrake neprozirnom masom. Prsište i trbušna šupljina osobito lijevo, također su gusto ispunjeni neprozirnim materijalom.

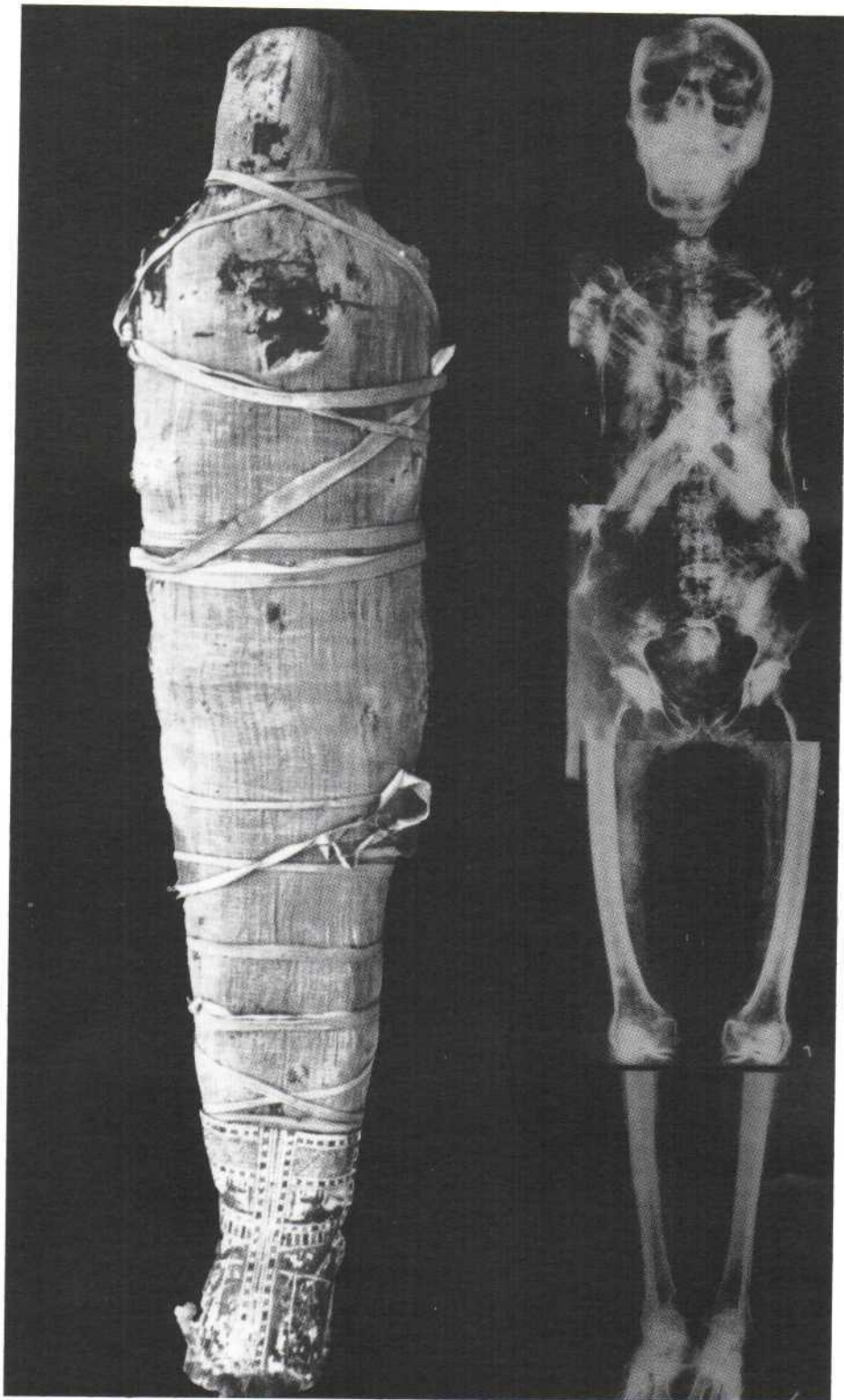
Kaipamau: Mumija je radiografirana u izvornoj obojanoj kartonaži, kojoj pripada odgovarajući drveni obojani antropomorfnu sarkofag.⁶ Pelvis je ženski. Nadlaktice leže usporedno s toraksom, a podlaktice i dlanovi usmjereni su prema sredini. Velika količina radiografski neprozirnog materijala utvrđena je u prsnoj i trbušnoj šupljini (T.3B). Strano kovinsko tijelo, 2 mm u promjeru, vidljivo je u lijevom dijelu neurokranija (T.4C,D). Šupljina lubanje bez drugog je sranog neprozirnog materijala. Nikakve anomalije kostiju lubanje nisu uočene.

Nije bilo nikakvih osobitosti koštane strukture i zglobova ma koje od triju mumija. Tjelesne šupljine mumija ispunjene su za rendgenske zrake neprozirnim materijalom, najvjerojatnije je riječ o lanenoj ispuni umočenoj u balzam i natron. Kako tjelesne šupljine Kareset nisu ispunjene neprozirnim materijalom, postoji vjerojatnost da neki od unutrašnjih organa nisu vraćeni. Nema znakova mogućih ozljeda kostiju proučenih mumija, niti uočljivih patoloških promjena kostura. U ranijem izvješću o radiogramima "Zagrebačke mumije" (Neshons, žena Paharenhonsa, svećenika boga Hnuma) uočene su kosti slomljene za života, ali i nakon smrti, ali i degenerativni procesi koljena i kuka.⁸

Kosti lubanje su balzamatori često namjerno lomili, kako bi izvadili mozak. Kod Šepenun i Kaipamau nije bilo takvih tragova, pa smatramo daje mozak najvjerojatnije izvađen kroz nos. Tim postupkom načinjena manja oštećenja mogu lako ostati nezamijećena na konvencijskim rendgenogramima. Kod sve tri mumije, kao i kod "Zagrebačke mumije", o kojoj je već ranije izviješteno⁸, po jedan se obli kovinski predmet nalazi na lubanji.

Rukopis primljen 1. XII. 1994.

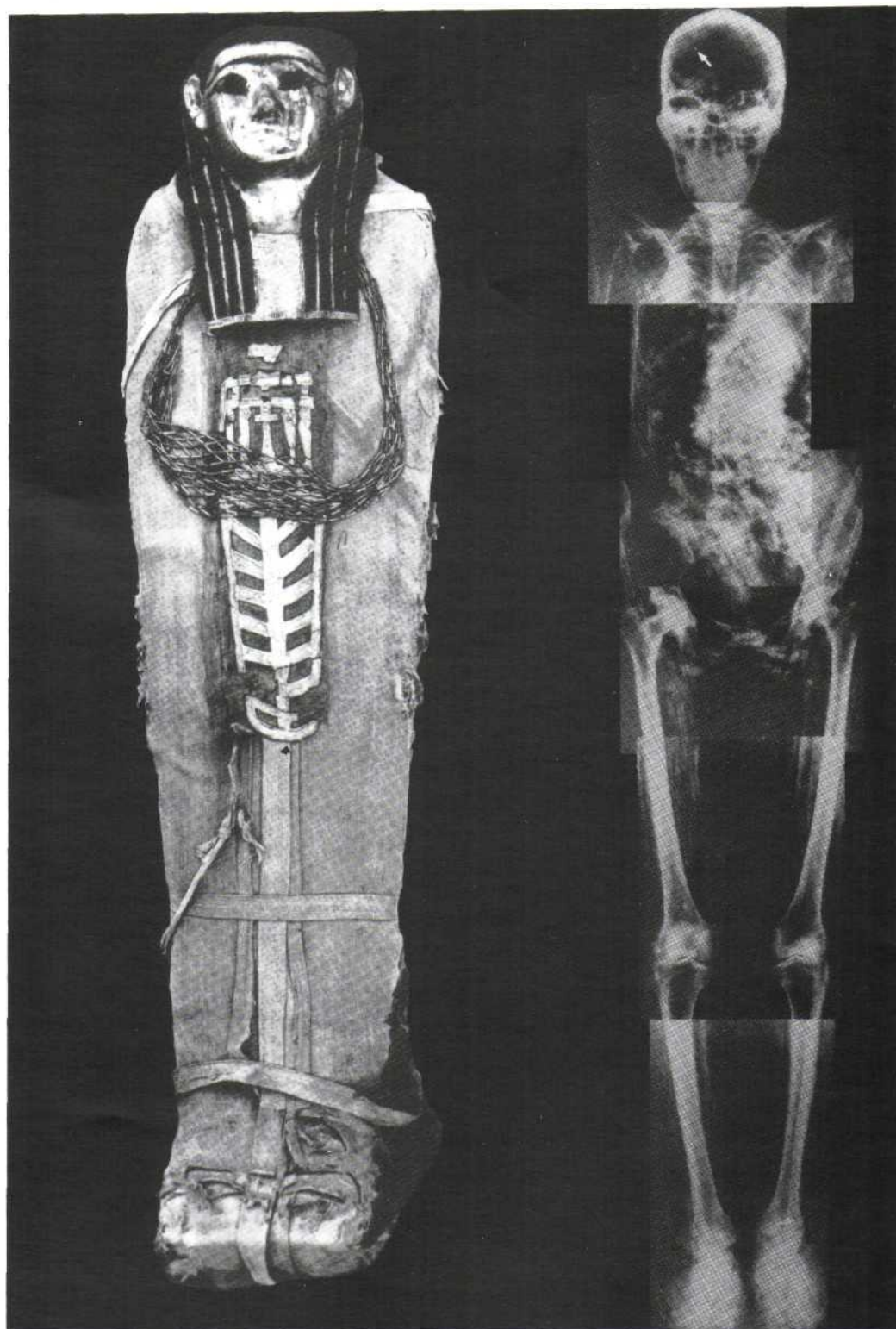
Rukopis prihvaćen 18. XII. 1994.

A

Tabla 1

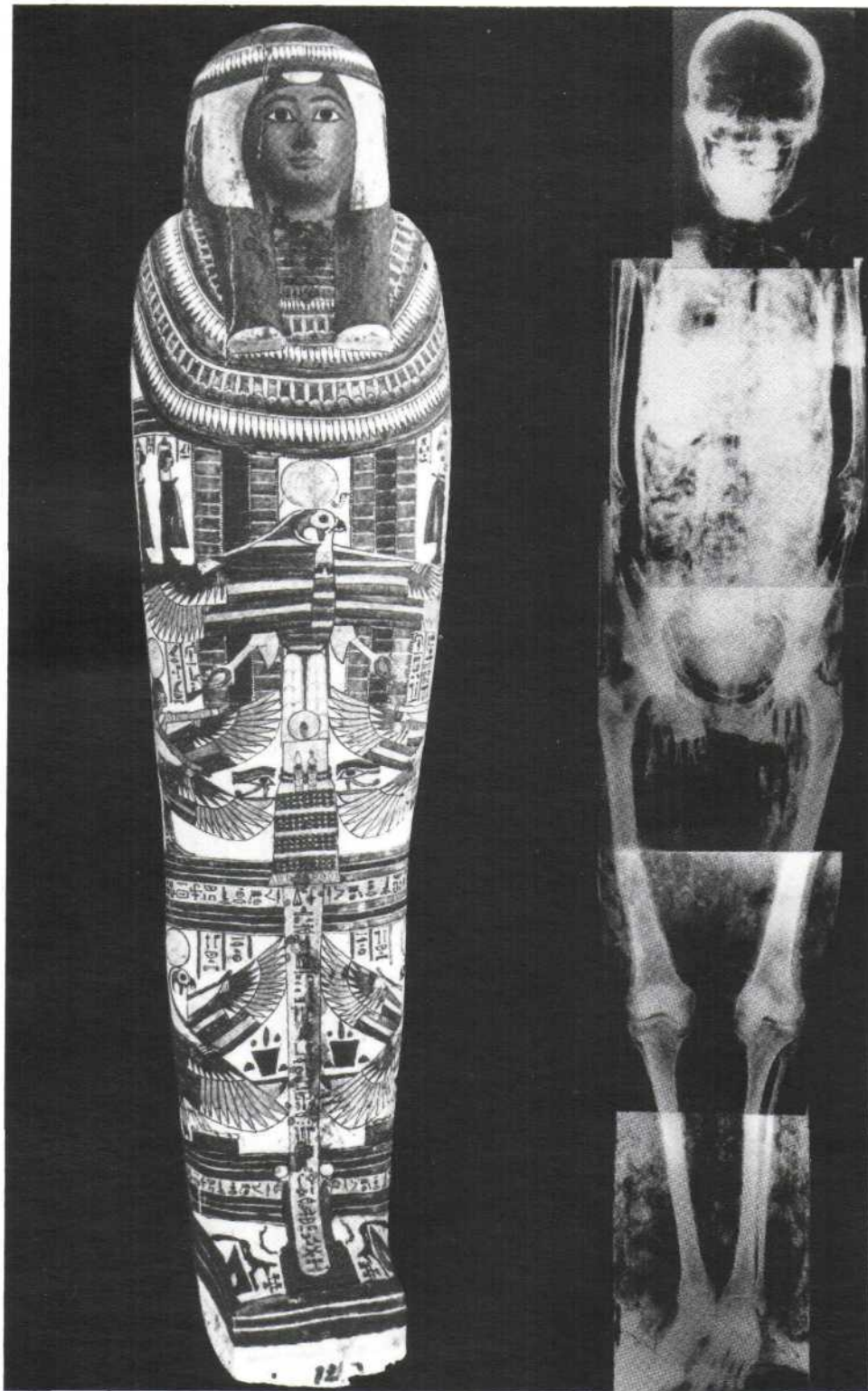
B

A

Tabla 2

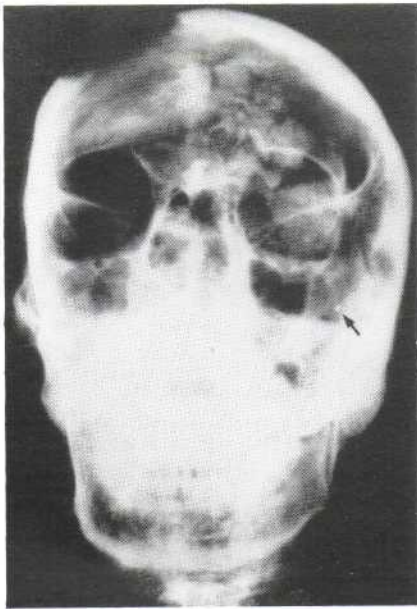
B

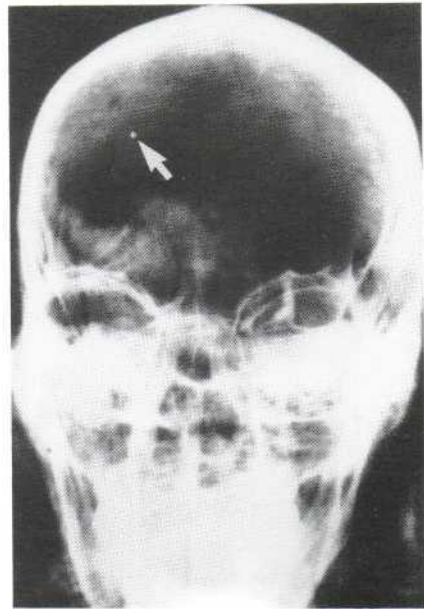
A

Tabla 3

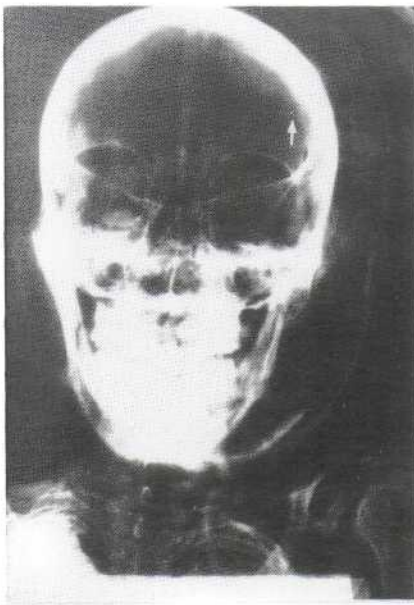
B

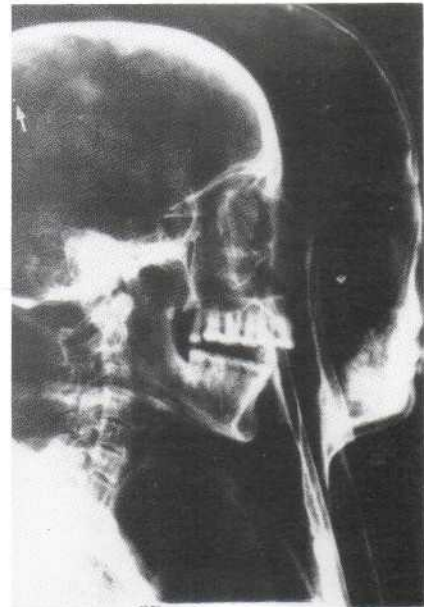
A

B

C

D

Tabla 4

PRIKAZI

ANDRZEJ SZPUNAR. Die Beile in Polen I. *Prähistorische Bronzefunde* (München), IX, 16/1987: Verlag C.H. Beck. 105 str., 57 tab., popis literature i registar nalazišta.

Ovaj je *svezak Prähistorische Bronzefunde* posvećen tipološkoj analizi sjekira u Poljskoj. To je objava magistarskog rada A. Szpunara, nastalog na osnovi nalaza sjekira pohranjenih u zbirkama poljskih muzeja u Krakovu, Varšavi, Gdanjsku i dr., a jedan dio materijala potječe iz muzeja u zapadnom Berlinu. Ukupno je obrađeno 89 plosnatih sjekira (Flachbeile), 494 sjekire s rubnim pojačanjem (Randleistenbeile) i 15 dlijeta (RandleistenmeieBel).

Rad se sastoji od nekoliko poglavlja: uvoda, opisa nalaza i njihove tipološko-kronološke analize, sažetka, popisa literature i registra nalazišta.

Nakon kratkog pregleda istraživanja u kojemu se navode dosadašnji radovi o sjekirama, osobito onima na području Poljske, slijede dva izuzetno značajna i zanimljiva poglavlja o problemu terminologije i funkcije sjekira, a oba u uskoj svezi s tehnologijom izrade sjekira.

U poglavlju o terminologiji autor se posebno bavi nomenklaturom pojedinih dijelova sjekira tipa Flachbeil, a posebno dijelovima sjekira tipa Randleistenbeil. Kako u klasifikaciji materijala, tako i u utvrđivanju standardne terminologije uzet je za osnovni kriterij podjele oblik sjekire. A. Szpunar ističe negativnost podjele prema kulturnoj pripadnosti ili rasprostranjenosti sjekira, ali je svjestan i nedostataka podjele prema obliku. Razlog tomu je što se oblik tijekom upotrebe sjekire modificirao. To se posebno odnosi na oblik sječiva ili oštrice sjekire.

Na osnovi raspoloživog uzorka sjekira autor je izdvojio 6 vrsta sječiva (si. 3) i vratova (si. 5). Ta podjela mu je poslužila pri definiranju pojedinih tipova sjekira, pri čemu se promatrao oblik vrata, sječiva, dimenzije (dužina). Na osnovi tih značajki definirane su, kronološki poredane, 3 grupe sjekira s rubnim pojačanjem, od najstarije 1. grupe do najmlađe 3. grupe.

Pišući o funkciji sjekira u Poljskoj, A. Szpunar tvrdi da se plosnate sjekire u Poljskoj mogu promatrati samo kao radno oruđe jer za neko drugo mišljenje nema osnova. Kad je riječ o sjekiri s rubnim pojačanjem (Randleistenbeil), situacija je nešto drukčija. Raniji tipovi, koji se vežu za unjeticku kulturu, nađeni su uglavnom u grobovima i sigurno je da su činili jednu vrstu "garniture" koja je pripadala konvecionalnoj opremi bogatih grobova. Naime, sigurno je da se u ranom brončanom dobu pridavala velika vrijednost predmetima od bronce. Kao primjer autor navodi grobni humak Lekki Male koji se dovodi u vezu s Leubingenom i Helmsdorfom.

Tipološkom klasifikacijom sjekira izdvojeno je 6 tipova plosnatih sjekira (Flachbeil), a nekoliko ih pripada pojedinačnim oblicima. Najstarije plosnate sjekire tipa Kalinowice Dolne oslanjaju se na kamene sjekire. Od te grupe najstarijih plosnatih sjekira izdvaja se tip Dabrowka Dolna tehnikom izrade pojedinih primjeraka sjekira, iskovanih od sirovog bakra. Tip Bytyn tipološka je prethodnica Randleistenbeil koja je posve u optjecaju od vremena Br A2 (IV. faza unjetičke kulture prema Machniku). U 1. grupi sjekira s rubnim pojačanjem definirano je 13 tipova sjekira s njihovim varijantama. Drugoj grupi pripada samo jedan oblik, a u trećoj, najmlađoj grupi, izdvojeno je 9 tipova i nekoliko pojedinačnih oblika.

Dlijeta su podvrgnuta posebnoj podjeli. U toj grupi izdvojena su 3 tipa, tip Skarbienice, tip Slupy s varijantama A i B i tip Leki Male.

Svaki pojedini tip je kronološki i kulturno definiran. Definiran je i grafički (karte) prikazan prostor na kojemu se on nalazi. Posebna pažnja posvećena je podrijetlu i radioničkim centrima pojedinih tipova. Tako se navode utjecaji iz južnog dijela srednje Europe, iz Švicarske, koji se ogledavaju u definiciji tipa Lusanne I s varijantama A i B. Taj "švicarski tip" utjecao je na oblikovanje tipa Szeszewo. U isto vrijeme Poljska je bila pod utjecajem sjeverozapadnih područja, što je osobito izraženo u grupi sjekira s rubnim pojačanjem.

Moglo bi se reći da je A. Szpunar bio svjestan kritika, upućivanih zbog koncepcije PBF svezaka prof. dr. H. Miiller-Karpeu, u kojima se najviše ističe obrada samo jedne vrste nalaza, čime se nedopustivo razdiru organske veze i ne postiže se povijesno-znanstvena vrijednost. A. Szpunar je slijedeći osnovnu koncepciju svezaka PBF-a, obrađujući jednu vrstu metalnih predmeta na određenom području, podigao svoj rad na opću razinu, uključivši neka općenita razmišljanja o terminologiji, tehnologiji izrade i funkciji sjekira od vremena kasnog neolitika do Ha A1. Vrlo je oprezan u donošenju zaključaka koji se odnose na utvrđivanje funkcije pojedinih tipova sjekira. Tako navodi mišljenja nekih autora koji tvrde da su sjekire mogle biti dio naoružanja jer su bile izrađivane od legure bakra i kositra, ali sam tvrdi daje veoma važna kemijska analiza pojedinih uzoraka i komparacija s rezultatima analiza brončanih mačeva i bodeža.

Snježana Vrdoljak

JIRÍ ŘÍHOVSKÝ. Die Fibeln In Mähren. *Prdhistorische Bronzefunde* (Stuttgart), XIV,9/1993.135 str., 25 tab., kronološka tabela.

Vrsni poznavatelj problematike brončanog doba u Moravskoj i cijelom srednjem Podunavlju, J. Řihovský javlja se često kao autor u nadasve korisnoj seriji *Prähistorische Bronzefunde*, koju već poodavno izdaje Međunarodna zajednica za prethistorijske i protohistorijske znanosti. Nakon što je objavio sveske o brončanim iglama iz Moravske i istočnoalpskog područja (PBF XIII, 5, 1979) i zapadne Mađarske (PBF XIII, 10, 1983) te o noževima iz Moravske (PBF VII, 1, 1972), posvetio se u ovom svesku prikazivanju i sistematiziranju brončanih fibula s područja Moravske. Pritom je, dakako, govoreći o tipologiji, genezi i razvoju te kronološkom određivanju pojedinih vrsta, obuhvatio širi prostor srednjega Podunavlja, ponajprije Austrije, Slovačke i Mađarske, ali i - što je za nas osobito važno - područje južne Panonije; dakle i sjevernu Hrvatsku. S obzirom na obradu pojedinih tipova fibula, zahvaćenih u njihovoj pojavi, širenju i povezanosti, ovo je djelo stoga veoma važno i za naša vlastita proučavanja kasnoga brončanog i starijeg željeznog doba u kontinentalnoj Hrvatskoj.

Već na prvim stranicama Řihovsky podastire sinteznu sliku gradiva, prikazanu u četiri neduga, ali sažeta, temeljita i na zrelo poznavanje tematike oslonjena poglavlja: uz uvodnu i obvezatnu povijest istraživanja tu su fundamentalna razmatranja o tipološkoj podjeli, kronologiji i podrijetlu te rasprostranjenosti pojedinih tipova fibula. Poglavlje o kronologiji sadrži razrađenu kronološku tabelu za moravsko područje, vrlo korisnu i potrebnu, jer uz opću vremensku podjelu kasnoga brončanog doba sadrži i nazivlje - često korišteno i navođeno u češkoj, moravskoj i slovačkoj literaturi - za finije raščlanjivanje tog dugotrajnog, petostoljetnog

razdoblja. Ti su nazivi sinkronizirani s još detaljnijom podjelom na vremenske horizonte imenovane prema najznačajnijim nalazištima u analizom obrađivanim krajevima. Kronološka je podjela razdvojena na dva velika područja: na područje južne Moravske, koja je kulturno i zemljopisno sastavni dio Podunavlja, i na kulturno različito područje srednje i sjeverne Moravske s dominantnom lužičkom kulturom. Svakome tko čita i rabi češku i slovačku arheološku literaturu i nastoji sinkronizirati trajanje i međusobnu povezanost lokalno omeđenih faza na tom području ova je tabela višestruko korisna. Rihovský je slične tabele objavio i u svojim drugim već citiranim svescima u PBF seriji, a kako ih je izradio neosporni autoritet u poznavanju brončanog doba srednjeg Podunavlja, one znače pouzdani oslonac za brzu vizualnu orijentaciju u toj složenoj problematici

S aspekta hrvatske arheologije zainteresirani smo ponajprije za analizu nalaza iz južne Moravske - područja integriranog u podunavsku kulturu polja sa žarama. Ipak, sjeverniji dijelovi Moravske, okrenuti nordijskim krajevima i obuhvaćeni razvojem lužičke kulture, posreduju vezu sjevera i juga i u tom su smislu također važni za razumijevanje postojećih kontakata i širenja pojedinih elemenata kako iz područja materijalne, tako i iz sfere duhovne kulture.

Rihovský se odlučio - razlikujući se u tome od nekih drugih autora PBF monografija - da tipove i njihove varijante naziva prema njihovim istaknutim tipološkim obilježjima. Izbor tih obilježja autor u svakom primjeru ponaosob razlaže. Mnogi su se drugi autori odlučili za nazive prema karakterističnim nalazištima, stvorivši tako veliki broj tipova i varijanti. Teško je procijeniti koji je kriterij podjele i tipološkog definiranja ispravniji, a to prelazi i okvire ovoga prikaza. Međutim, tipološka podjela Rihovskog čini mi se logičnom i lako razumljivom, a omogućuje uvrštenje nalaza iz raznih krajeva alpsko-podunavskog područja kulture polja sa žarama, bez potrebe da u udaljene krajeve za tamošnje nalaze prenosimo nazive nastale prema nalazištima iz krajeva u kojima arheološkom obradom nalaza prednjače poneki marljivi autori.

Za nas posebno značenje imaju tipovi jednodijelnih žičanih fibula s lukom u obliku violinskog gudala te druge varijante: one s listolikim lukom, a posebno nas se tiče problematika pozamenterijskih fibula te raznih vrsta naočarastih fibula, takve sve tipove nalazimo i u ostavama našeg međurječja (naselja i groblja nisu do sada u nas u dostatnom opsegu istraživana!). U ovoj monografiji prvi puta nalazimo na iscrpni, odnosno potpuni prikaz čunjastih fibula u Moravskoj, tipološki prilično variranih i zastupljenih u većem broju. Za nas su zanimljive čunjaste fibule s poprečno narebrenim lukom (nalik na šmarjetski tip) koje u Moravskoj postižu najsjeverniju zonu svoje rasprostranjenosti, ali su osim na sjever morale prijeći i preko područja Hrvatske, jer se takvi tipovi nalaze i u Donjoj Dolini i u Rumunjskoj. Inače su veze Moravske s jugoistočnoalpskim prostorom, i njegovim posredstvom sa sjevernom Italijom, dokumentirane uz čunjaste i zmijolikim fibulama. Prikaz moravskih fibula - toga toliko karakterističnog rekvizita nošnje i tako značajnog pokazatelja razvoja arheoloških kultura - Rihovský završava tipom kasnohalštatskih fibula s ukrasnom nožicom (Fusszierfibeln).

Dakako da tako istaknuti predmet kao što su fibule može u sveobuhvatnoj obradi pružiti pregled nad značajnim segmentom kulturnog razvoja koji nam očituje ne samo osobitosti i stremljenja stilske razvoja nego predočuje i konkretne povezanosti, tj. kulturnu orijentaciju u određenom vremenu. Povezanost sjeverozapadne, a možda i većeg dijela sjeverne Hrvatske sjugozapadnom Slovačkom i južnom Moravskom u vrijeme kasnoga brončanog doba, putem

Transdanubije i istočne Austrije, a ta je povezanost posvjedočena više puta i s više tipova materijalne kulture, pojačava naš interes za ovdje prikazani svezak J. Říhovskoga.

Ako treba naći i po neku pogrešku, pripomenula bih da sam među neznatnim greškama zapazila da autor ne razlikuje Franceta od Vide Stare (vidi str. 91-92, bilješke 31 i 33).

Nema sumnje da temeljita i potpuna kataloška djela-monografije, koje sadrže i sinteznu obradu materijala, kakve objavljuje upravo serija PBF, daju izvarednu i nenadomjestivu mogućnost da arheološke kulture budu prikazane i shvaćene bez dosad vrlo čestih spekulacija.

Nives Majnarić-Pandžić

ZDENKO ŽERAVICA. Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina. *Prähistorische Bronzefunde* (Stuttgart), IX, 18/1993., 154 str., 50 tab.

U novom svesku serije Prehistorijskih brončanih nalaza Zdenko Žeravica je objavio sjekire iz Dalmacije, ostalih dijelova Hrvatske, Crne Gore te Bosne i Hercegovine. U hrvatskom arheološkom nazivlju ne postoje različiti izrazi za sjekiru s ušicom tj. rupom za nasadivanje (Axt) i bez rupe (Beil), pa je sam naslov knjige moguće prevesti jedino opisno. Riječ je, dakle o knjizi iz 9. odjeljka rečene serije koji u nizu, sistematski obrađuje sjekire i oruđa ili oružja slične namjene u pojedinim zemljama ili regijama. Prva je bila objavljena 1969.g. Harbisonova knjiga o sjekirama iz Irske, a osamnaesta je pred nama.

Knjiga, kako stoji u uvodu (1-4.str.), sadrži katalog ukupno 779 predmeta i osim sjekira autor je u katalog uvrstio kalupe za lijevanje metala koji su značajan dokaz o metalurškoj aktivnosti na prostorima koji se obrađuju. Nalazi obuhvaćaju veoma široki vremenski raspon od samoga početka upotrebe bakra u eneolitiku pa sve do starijega željeznoga doba. Kod razvrstavanja nalaza autor je slijedio postojeće tipologije, no na temelju detaljnijih analiza i novijih spoznaja provedena je kod nekih tipova podjela u varijante ili je došlo do odstupanja od dosadašnjih tipskih determinacija i si. U slučaju šupljih sjekira djelomično je napravljena nova tipologija.

Poglavlje o povijesti istraživanja novodi najvažnije autore koji su pisali o sjekirama kod nas, također ustanove - muzeje i zbirke u kojima se materijal nalazi.

Kronološko određenje sjekira bakrenoga doba oslanja se na važeću kronološku podjelu grupe Vinča-Pločnik i vučedolske kulturne grupe. Relativno je manje nalaza starijega brončanoga doba, a na razmeđu bakarnoga i brončanoga doba autor se oslanja na kronologiju cetinske kulture u srednjoj Dalmaciji, te kronološku poziciju kasne vučedolske kulture u Bosni (Dimitrijević 1979). Stupnjevanje glasinačkih nalaza poslužilo je za dataciju nalaza starijeg željeznog doba (Benac-Cović 1957). Naime, relativno malen broj sjekira potječe iz zatvorenih, po sebi dobro datiranih nalaza, većinom su to pojedinačni, slučajni nalazi.

Glavninu sadržaja knjige čine nalazi, najprije bakreni, pa brončani, razvrstani po tipovima (5-125 str). Kataloške jedinice sadrže, osim podataka koji su standardizirani za čitavu seriju PBF, vrlo detaljan opis sjekira. Autor se potrudio da razriješi sve nedorečene i često kontroverzne navode iz starije literature o mjestu i okolnosti pojedinih nalaza, tako da je uz svaki predmet naveden iscrpan popis literature.

Katalog po tipovima sjekira započinje s bakrenim čekić-sjekirama (Hammeraxt) i dolaze ovi tipovi: Pločnik, Székely-Ńadudvar i tip Čoka. Slijede pijuk-sjekire (Hackenaxt) s tipovima: Mugeni, J szl dany i Kladari. Velike serije nalaza započinju sa sjekirama s cilindričnim nastavkom za nasad ručke (ili sjekire s nasadnikom, Schaftlochaxt) u čemu prednjače sjekire tipa Kozarac (Br 48.- 83) s eponimnom ostavom iz okolice Prijedora. Autor razlikuje nekoliko varijanti tipa Kozarac po obliku i veličini, ali konstatira da odstupanja od osnovnoga oblika ne dozvoljava unutarnju podijelu. Među ovim sjekirama ističe se čuveni nalaz iz Male Grude (Tivat) izarađena od plemenitih metala i ništa manje značajni nalazi iste varijante brončanih sjekira iz Čitluka kraj Sinja i iz Vedrina kraj Trilja. Na kraju kataloga svakoga pojedinoga tipa sjekira obavezno je razmatranje funkcije i datiranje. Niti jedna od nabrojene tri sjekire iz Dalmacije i Crne Gore nema tragova upotrebe i one su bile insignije posebno istaknutoga društvenoga statusa. Sjekire tipa Kozarac moguće je dosta dobro datirati prema nalazima u ostavama, a i kulturna pripadnost nije sporna, jer su kalupi za lijevanje nađeni u vučedolskim slojevima na Debelom brdu. Nalazi iz Hrvatske bi pripadali prema tome jadranskoj fazi ljubljanske kulture i eneolitskoj cetinskoj kulturi.

U poglavlju o sjekirama albano-damatinskoga tipa Źeravica rezimira sve dosadašnje poglede i interne podijele toga tipa sjekira (R. Vulpe, D. Garašanin, P. Mijović). Autor je među sjekirama albano-dalmatinskoga tipa izdvojio varijantu Debelo brdo (Br.107-110). U Dalmaciji, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori razvijale su se neke formalne specifičnosti što dokazuje da su se one na tim područjima izrađivale. Iako je o albano-dalmatinskim sjekirama dosta pisano, njihova se je datacija kod pojedinih autora, ističe Źeravica, kretala od početka brončanoga doba pa sve do u željezno doba. Pravi albano-dalmatinski tip sjekire na njihovom izvorištu može se datirati na početak srednjega brončanoga doba, dok se najmlađa varijanta (Debelo brdo) datira u 10.-9. st.pr.Kr.

Devetnaest jednoreznih, teških sjekira s ušicom (Br.111-128) podijeljeno je u četiri varijante i većina ih je iz Dalmacije (Ostave Sitno, Kunara i Balina Glavica). One su jednostavan oblik, nisu ukrašene, pa su nesumljivo bile upotrebljavane kao oruđe ili oružje. To se ne može tvrditi za dva primjerka sjekira tipa Kotnov iz Ličkog Osika i iz sarajevskoga muzeja. Na njima nema tragova upotrebe. Općenito bojne sjekire češko-ugarskoga tipa rijetjeću iz Karpatske kotline, oblik su sa samoga početka srednjega brončanoga doba i Źeravica podržava tezu da je u slučaju ove dvije sjekire riječ o importu.

Plosnate sjekire (Flachbeile) zastupljene su s ovim tipovima: Stollhof-Pločnik, Spitz, Gurnitz. Tip Szakálhát plosnate sjekire su nalazi iz Grabovca, Vinjana, Solina i Nevesta kraj Unešića, a prema nalazu ostave iz Splita (Gripe) izdvojen je istoimeni tip dugačkih sjekira asimetričnoga presjeka (Br.158-162). Od dalmatinskih nalaza tu je još sjekira tipa Altheim iz splitskoga arheološkoga muzeja (Br.164) i sjekira tipa Vinca iz Muca (Br. 166). Kalupi za lijevanje plosnatih sjekira nađeni su u Alihodžama i na gradini u Zecovima što je dokaz za njihovu proizvodnju na području koje se obrađuje i to u okviru vučedolske kulture.

Plosnate sjekire lepezastoga oblika (Fächerförmige Flachbeile) gotovo sve potječu iz ostave Griča kraj Mrkonjić Grada (Br.170-193) pa su nazvane tip Griča gdje su bile zajedno s sjekirom tipa Kozarac, pa prema tome idu u završnu fazu eneolitika.

U pitanju plosnatih sjekira čiji su uzdužni rubovi pojačani slijedili bismo opisni termin koji je za Randleistenbeil upotrijebila Vinski-Gasparini koja ih opisuje kao sjekire s povišenim stranama, iako bi se isto tako moglo kazati sjekira s rubnicima. Na prvome su mjestu sjekire

s rubnicima ili one s povišenim stranicama tipa Neyruz (među kojima su sjekirice iz Kopačine (Br.206), iz Vratnica (Br. 205) i još dvije iz Dalmacije koje je objavio I. Marović (Br.204,206). Taj je tip sjekire proširen po čitavoj Europi, na području koje Žeravica obrađuje nađeno ih je razmjerno malo, pa se pretpostavlja da su one ovdje import.

Po ostavi Spič iz Sutomora nazvan je tip sjekire sa povišenim stranama i suženjem na vratu. Kod objavljivanja primjeraka koji se nalaze u splitskome Arheološkome muzeju I. Marović (VAHD 75,1981,42) ih je opisao kao sjekire s krilcima, pa se kao i mnogo puta dosad može konstatirati neujednačenost naše arheološke terminologije, što se naravno ne može predbaciti pojedinim autorima, već nedostatku koordiniranoga djelovanja u pitanju znanstvenoga nazivlja u arheologiji. Sjekire toga tipa su datirane jednako kao tip Neyruz u starije brončano doba. S jednim ili dva komada dolaze još sjekire tipa Bizovac i tipa Emmerberg.

Nakon tipova sjekira s poprečnom istakom (Absatzbeil) na prijelazu iz vrata u sječivo (Br.225: Bužim i 226: Grižane) i sjekira sa zaliscima ili krilcima (Lappenbeil) od kataloškoga broja 253 do 664 obrađuju se šuplje sjekire ili tuljaste sjekire tj. keltovi.

Tuljaste su sjekire podijeljene na neukrašene i ukrašene. Kod neukrašenih su sjekira odvojene male sjekire s ušicom i uskom oštricom (Br.253-280), velike sjekire s ušicom i širom oštricom (Br.284-302) i velike sjekire s ušicom i uskom oštricom (Br.303- 307). Datiranje ovih potonjih sjekira se oslanja na nalaze u ostavama (Osredak, Grapska) a to je kasni Ha B stupanj. Koncentracija nalaza neukrašenih keltova je u sjevernoj Bosni odnosno u Bosanskoj Posavini, gravitiraju dakle prema Slavoniji, pa autor zaključuje da su se proširile iz kulture žarnih polja savsko-dravskoga međurječja. Neukrašene šuplje sjekire s profiliranim rubom (Br.308 - 341) podijelio je Žeravica u četiri varijante prema obliku profilacije i obliku oštrice. Datirane su relativno kasno, neke (vrijanta 1) su sinkronizirane s trećim horizontom, a napr. keltovi iz Gajine Pećine-Drežnika datiraju se zajedno s ostavom koja sadržava već oblike stupnja Ha C u peti horizonta ostava kulture žarnih polja.

Ukrašene šuplje sjekire s ornamentom u obliku slova V varijante br.1 (Br.432-356) imaju sve malu ušicu, u nekim su slučajevima loše izlivena. Nađene su većinom u Hercegovini i jednom dijelu Dalmacije, pa se pretpostavlja da su lokalni proizvod iz jednoga radioničkoga centra koji je bio na Varvari. Lokalnu izradu potvrđuju sa svojim neobičnim ukrasom sjekirica iz Rata na Braču (Br.499) i sjekirica iz Tešnja (Br.500). Varijanta 2 i 3 ima također rebrasti ornament u obliku slova V (Br.357-361), a četvrta je varijanta s ornamentom u obliku slova Y - trokut je obrubljen s jednim ili više rebara koja se produžuju prema oštrici. Kazano je da sve imaju ušicu, međutim neki keltovi su bez ušice (Br.483 iz Lukavca Crikvišta), također brojevi 488 i 489 gdje je došlo do male pomutnje. Pod br. 488 opisan je i fotografiran kelt s nepoznatoga nalazišta koji je, navodno, u Arheološkom muzeju u Splitu, a br. 489 je nalaz iz Osora nacrtan prema Batovićevom publiciranju (*Godiš.Cent.balfcispit.18,1980, T.7,11*). Kelt broj 488 je nalaz iz Osora prama bilješci i crtežu B. Teržan (Vidi Čus-Rukonić/Glogović, *Arh.vest.* 39-40,1989, T.4,1) a čuva se u bečkom Naturhistorisches Museumu. Taj isti je - teško da se radi o dva potpuno identična kelta - u knjizi *Prehistorija jugoslavenskih zemalja* objavljen među nalazima iz ostave Dabar kraj Trogira (PJZ, Bronzano doba, T.49,7) koja je sve do tada bila objavljivana s ulomkom, ili ulomcima sjekira (K.Vinski-Gasparini. *Kultura žarnih polja u sjevernoj Hrvatskoj*, 1973,182,T. 82,8) pa je, očito, nejasnoća glede kelta iz Osora naslijeđena iz domaće arheološke literature.

Neznatan je broj keltova pronađen u grobovima. Oni su većinom iz ostava tako da su osim praktične upotreba kao oruđe ili oružje bili kao stari metal, oštećeni komadi ili poluproizvodi korišteni kao monetarno sredstvo u razmjeni dobara. Autor se kod datiranja ostava i pojedinačnih nalaza, kao što je već rečeno, oslanja na dobro razrađenu kronološku skalu KVinski-Gasparini (PJZ, Bronzno doba, 1983).

Šuplje sjekire s cilindričnim vratom jednako tako u grupi ukrašenih sjekira dolaze u šest varijanata (Br.511-531).

Od broja 536 do 595 pobrojani su kalupi za izrađivanje sjekira i fragmentirane sjekire, te nalazi koji su u literaturi spomenuti, a nisu pobliže opisani niti nacrtani. Dalje su opisana razna oruđa kao tuljasti čekići, šuplje sjekire poput dljeta (Br.602: Plitvička jezera), šila i dr.

U području koje je Žeravica obradio vrlo je malo nađeno željeznih križnih sjekira (Eiserne Armchenbeile) i sve su iz grobova. Datirane su od 8.do 5. st.pr.Kr. S katalogom nalaza željeznih sjekira i sličnoga željeznoga alata završava popis predmeta koji predstavljaju osnovni sadržaj knjige i od broja 673 započinje nabrojanje raznih oruđa za lijevanje metala: glineni ljevački klinovi, diže tj. keramike cjevčice za puhaljku ili mijeh, male i velike tave za taljenje metal i si. Kao trag metalurške djelatnosti tu su također nalazi šljake i tzv. ljevačkih kolača. To su, naravno, sve nasebinski nalazi i to uglavnom iz Donje Doline, Ripča, Zecova, Varvare i Debelog brda. Nalazi kalupa za lijevanje pojedinih tipova i varijanti navedeni su i opisani uz same predmete za čiju su izradu bili upotrebljavani.

Autor je u knjigu također uvrstio tridesetak privjesaka u obliku dvostruke sjekire i dva privjeska u obliku kelta (Br.743-780) kojima je pripisano simboličko značenje, a svi su nalazi isključivo sa područja glasinakčke kulture.

Glavnina arheološke građe, prema popisu ustanova i muzeja, koju je Žeravica obradio nalazi se u Zemaljskome muzeju u Sarajevu, slijedi zatim po količini nalaza Arheološki muzej u Splitu, pa Arheološki muzej u Zagrebu, Tuzli, Banja Luci itd. Od inozemnih muzeja tu je naravno za naše nalaze neizbježni bečki Prirodoslovno-povijesni muzej u kojemu je dvadesetak predmeta sa područja koje se tematski obrađuje.

Zaključno je razmatranje (str. 128-136) sažetak kataloškoga dijela knjige. Autor u glavnim crtama rezimira i komentira pojedine tipove sjekira kao fenomena u širem kulturnom kompleksu. Započinje od kronološki najstarijeg bakrenoga oruđa ili oružja starijega bakrenoga doba, a završava sa glasinakčkim nakitom 6.st.pr.Kr.

Pojava bosansko-hercegovačkoga rudarenja, dobivanje i obrada metala u prethistoriji je kompleksna tema kojoj je možda trebalo posvetiti jedno zasebno poglavlje. No, autor se usredotočio na tipologiju i na detaljnu katalošku obradbu, koja sa izradom pratećih registara, indeksa, karata i ostaloga predstavlja velik posao. U tom je pogledu knjiga Zdenka Žeravice o sjekirama iz Dalmacije, drugih dijelova Hrvatske, Crne Gore, te Bosne i Hercegovine u internacionalnoj *seriji Prähistorische Bronzefunde* više nego dragocijeni doprinos upoznavanju svjetske znanstvene publike sa našom arheološkom građom.

Dunja Glogović

FREDERICK PEREZ BARGEBUHR. The Paintings of the "New" Catacomb of the Via Latina and the Struggle of Christianity against Paganism. *Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Jahrgang 1991, 1. Abhandlung* (Heidelberg). 107 stranica, 48 tabli, bibliografija, index.

Riječ je o posthumno izdanom djelu Fredericka Pereza Bargebuhra, pa tekstu prethodi osvrt na autorov život i djelatnost. Kao znanstvenik, Bargebuhr se bavio književnošću i komparativnim studijem religija. Otuda njegov interes za neobične freske na *Via Latina* koje ujedinjuju pogansku, židovsku i kršćansku komponentu. Bargebuhr tim zanimljivim freskama ne prilazi s motrišta povijesti umjetnosti i arheologije, nego uzima u obzir njihov sadržaj i pokazuje usku vezu između njihova značenja i literarnih djela. U interpretaciji svjetonazorskih i religijskih elemenata fresaka, Bargebuhr u pravilu polazi od literarnih djela i na taj način ukazuje na podudarnost između literature i umjetnosti. Jasno je da takvim pristupom autor nije mogao obraditi one probleme zahvaljujući kojima su katakombe na *Via Latina* s pravom zauzele posebno mjesto među rimskim katakombama. To nije učinio iz neznanja (bibliografija pokazuje da su mu bila poznata temeljna djela o katakombama na *Via Latina*) nego zbog vrlo izražene težnje za subjektivnom interpretacijom što i sam doslovno navodi. Pišćeva je jasno izražena želja premostiti jaz stoljeća i sagledati smisao slikarija na *Via Latina* očima njihovih tvoraca. I iz te želje prosijava subjektivnost i određena sentimentalnost koja osobito dobiva na snazi u Bargebuhrovu opisu posjeta katakombama u *Uvodu* knjige. Umjesto detaljnog crteža (tlocrta i presjeka) katakombe koji bi naši u znanstveno-objektivnom priručniku, u ovoj nam se knjizi nudi pregršt dojmova i emocija pisca zanesenjaka koji, možemo reći, s uvjerenjem o posebnom značenju i ljepoti slikarija, želi dati svoj prilog njihovoj interpretaciji.

Knjiga je podijeljena na desetak kratkih poglavlja. Nakon *Uvoda* (str. 13-17) u kojemu je iznesen pristup predmetu, slijedi *Opis katakombe* (str. 18). Dalja tri poglavlja raspravljaju o različitim svjetonazorskim pozicijama i u njima se autor obilato služi literarnim izvorima. U poglavlju *Poganska tradicija i kršćanstvo* (str. 19-26) Bargebuhr tematizira pogansko shvaćanje zagrobnog života a u poglavlju *Židovska tradicija* (str. 27-31) raspravlja isto pitanje u židovskom kontekstu. U sljedećem poglavlju, naslovljenom *Prijelazno doba, sinkretizam i rimska država* (str. 32-34), Bargebuhr raspravlja o mogućnostima religijske tolerancije i koegzistencije. Katakombe na *Via Latina* odišu duhom tolerancije i ravnopravnosti između kršćana i pogana. Takvu ideju religijske tolerancije izrazio je krajem 4. st. znameniti poganin *Symmachus* koji se u svojoj borbi za poganstvo suzdržavao od negativnog vrednovanja kršćanstva. Stoga Bargebuhr kao literarnu paralelu za slikarstvo katakombe na *Via Latina* uvodi mjesta iz literarne ostavštine glasovitoga poganskog lidera. Kao što je *Symmachus* mislio da poganstvo ima pravo na opstanak tako je to 20-tak godina ranije izrazio slikar poganskih tema u katakombama na *Via Latina*.

Nakon spomenutih uvodnih tema u sljedećim poglavljima autor se konkretnije pozabavio sadržajem fresaka. U kratkom poglavlju *Katakombne slikanje* (str. 35-36) nalazimo razmišljanje o sadržajnoj povezanosti fresaka (ista temeljna poruka u pozadini različitih slikarija, tipološko upućivanje), što je glavna ideja cijele knjige. U poglavlju o poganskim sadržajima, *Prikazi poganskih tema* (str. 37-57), Bargebuhr daje pregled mišljenja u literaturi a zatim i svoju interpretaciju. Ono što Bargebuhra dalje zanima jest mogućnost postojanja kršćanske ili židovske reinterpretacije izvorno poganske teme. Drugim riječima, autor se upitao jesu li poganske teme u katakombama na *Via Latina* kršćanskoj zajednici koja se tu okupljala, prenosile kršćanske poruke. Iz analize značenja Heraklova ciklusa jasno proizlazi

moгуćnost prenošenja poganskih sadržaja u kršćanski kontekst. Heraklo koji se javlja u cijelom nizu epizoda mišljenje kao onaj koji razbija vrata groba, koji pobjeđuje smrt i sile zla. Otuda je njegovu liku moguće pridati i kršćanski smisao. I za poganski i za kršćanski ciklus fresaka u katakombama na *Via Latina* karakteristično je da predočavaju božansku snagu koja svladava zlo u svijetu, koja je sposobna djelovati na dobrobit ljudi. U kršćanski kontekst se osobito dobro uklapa scena s Heraklom koji izvodi Alkestidu iz podzemlja, zbog ideje ljubavi koja se nalazi u pozadini ovoga motiva, a koja odgovara kršćanskom uzdizanju ljubavi u načelo djelovanja. Bargebuhr, dosljedno povezujući različite načine izražavanja, pronalazi i literarni predložak za motiv umiranja iz ljubavi. Tako se razmišljanja o likovnim djelima upotpunjuju razmišljanjima o literaturi a sve se to povezuje u raspravljanje o vezi ranoga kršćanstva s poganskim svijetom. Autor u slobodnoj formi želi predočiti vlastito shvaćanje jedinstva i istoznačnosti prividno različitih sadržaja poganskog i kršćanskog kulturnog kruga. I u sljedećem poglavlju posvećenu starozavjetnim prikazima, *Scene iz Staroga zavjeta* (str. 58-76), F. P. Bargebuhr bavi se pronalaženjem sličnosti i analogija, ovaj put povezujući starozavjetne motive s novozavjetnima, što je u literaturi o ranokršćanskoj umjetnosti dobro poznato kao tzv. tipološko upućivanje. Treba napomenuti da autor uočava brojnost starozavjetnih motiva po čemu se ovaj lokalitet razlikuje od drugih kršćanskih katakomba. Isto tako uočava prvu pojavu nekih motiva koji se nisu javljali u ranijoj kršćanskoj umjetnosti kao i vrlo veliku sličnost između nekih starozavjetnih scena katakomba i fresaka židovske sinagoge u Dura Europosu. Upravo ova posljednja veza predmet je rasprave K. Weitzmanna u njegovoj novoj knjizi o židovskoj sinagogi (usp. K. Weitzmann-H. L. Kessler. *The Frescoes of the Dura Synagogue and Christian Art*. Washington, 1990), koja se može navesti kao primjer posve drugačijeg pristupa koji je motiviran ambicioznim ciljem pronalaženja izvora za figuralni ciklus u židovskoj sinagogi. Bargebuhr se, međutim, u svojoj knjizi, unatoč poznavanju brojnih problema koje otvaraju freske na *Via Latina*, nije upuštao u takva ili slična istraživanja. Čini se da naprosto nije želio opteretiti svoj tekst svom težinom koju imaju freske iz katakomba na *Via Latina*. Ostajući dosljedno zaokupljen sadržajnim problemima, Bargebuhr je dokraja pokazao mogućnosti takvoga pristupa: pokazao je svestranu mogućnost interpretacije pomoću tipološkog upućivanja. Interpretirajući tako nejasnu scenu s prikazom mnoštva ljudi čiji vođa pokazuje na otvorena vrata, Bargebuhr je zaključio da je riječ o Mojsiju koji svome narodu pokazuje Obećanu zemlju. Paralela s vrlo sličnom scenom Lazarova uskrsnuća je jasna, pa ponovo u prvi plan izbija tipološko upućivanje kao glavna karakteristika starozavjetnih scena. I u preostalim poglavljima - *Apokrifne scene* (str. 77-78), *Scene iz Novoga zavjeta* (str. 79-87), *Dekoratívne crte* (str. 88-89), *Zaključak* (str. 90-92) - Bargebuhr zadržava ujednačenu razinu svojih sadržajnih razmatranja i osigurava cjelini teksta esejišćku kvalitetu. U interpretaciji glasovite i jedinstvene scene "Medicinske lekcije" priklanja se filozofskoj interpretaciji. Riječ je o demonstriranju odnosa između tijela i duha za što se mogu naći paralele u fresci suvremenoj literaturi (u filozofskoj literaturi koja raspravlja o problemu besmrtnosti). Ovo tumačenje, a ne moguća interpretacija s Kristom i apostolima, u skladu je s autorovim shvaćanjem cjeline fresaka na *Via Latina*. Radi se o posvemašnjem prožimanju kršćanskih, židovskih i poganskih sadržaja, pri čemu navedena filozofska tema izražava zajedničku vjeru različitih svjetonazora - vjeru u besmrtnost duše. Takva tema, iako preuzeta iz poganske filozofije, bila je prikladna za prostor kršćanskog groblja. Isto tako, kršćanska zajednica je mogla lako poistovjetiti lik filozofa s Kristom, čime je shvaćanje besmrtnosti dobilo kršćansku interpretaciju.

Možemo zaključiti daje uvrštavanje brojnih poganskih tema u kršćanski grobišni prostor dokaz vezanosti bogatih obrazovanih krugova Rima (pa bili oni i kršćanski) uz klasične tradicije i klasično obrazovanje. Slobodno uvrštavanje poganskih tema govori o vrlo konzervativnoj rimskoj kršćanskoj zajednici koja je ljubomorno čuvala motive iz klasičnog kruga. To je vjerojatno bilo moguće u najvećoj mjeri upravo u Rimu koji je mnogo konzervativnije čuvao svoje tradicije i antičku kulturu od nekih drugih kasnoantičkih centara. Upravo u Rimu poganska renesansa 90-tih godina dovela je do procvata poganskih kultova a među obnovama koje su posvjedočene natpisima, spominje se Herkulov hram koji je obnovio *praefectus annonae* u Eugenijevo doba. Iako obnova hrama nema nikakve veze s Heraklovim ciklusom u katakombama, zanimljivo je zabilježiti da je 30-tak godina prije obnove hrama, tema s Heraklom bila omiljeni motiv u rimskim katakombama na *Via Latina*.

Knjiga F. P. Bargebuhra može se preporučiti znalcima kao neobavezna lektira, ali ne i neupućenima u brojne probleme koje otvaraju katakombe na *Via Latina*, jer bi osloncem na ovu knjigu ostali prikraćeni za bitne znanstvene spoznaje koje su najvrednija baština slavni katakombe. Freske iz katakombe na *Via Latina* imaju posebno mjesto u razvoju kako katakombne tako i svekolike starokršćanske umjetnosti. Spomenimo samo sljedeće: začuđujuća je vrlo razvijena naracija dobrog dijela fresaka, koja u takvom obliku nije karakteristična za katakombno slikarstvo; začuđujući je odabir tema ne samo u pogledu velikog broja starozavjetnih i poganskih prikaza od kojih se neki javljaju prvi puta u našim katakombama, nego i s obzirom na uvođenje novoga novozavjetnog tematskog ciklusa Kristove slave s tipičnom scenom Krista na prijestolju između Petra i Pavla; začuđujuće razlike postoje u ikonografiji i stilu starozavjetnih i novozavjetnih scena. U literaturi je istaknuto da prikaz Krista vladara između Petra i Pavla, koji se ranije nije javljao ukatakombnom slikarstvu, treba tumačiti kao preuzimanje iz sfere apsidalnih kompozicija ranokršćanskih crkava 1. pol IV. st., što govori o zalazu same katakombne umjetnosti sredinom IV. stoljeća. O tim i drugim pitanjima koja Bargebuhra ne spominje potrebno je konzultirati raniju literaturu o katakombama na *Via Latina*, od prve objave A. Ferrue do radova M. Guarducci, J. Finka, L. Kötzsche-Breitenbuch i H. A. Stiitzera. Možemo ponovo napomenuti da će Bargebuhrova studija biti zanimljiva znalcu ali neupućenomu čitatelju mogla bi zamagliti pravo značenje i vrijednost slikanja na *Via Latina*.

Marija Jarak